

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
institute of contemporary history
Ljubljana, Slovenia
inz

Narodni dom - Ptuj

OAZE SLOVENSTVA

NARODNI DOMOVI NA PTUJU, V CELJU IN MARIBORU

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 73 NOVA VRSTA 38	STR. 1- 94	MARIBOR	2002
---	---	----------------------------	---------------	---------	------

Fotografija na naslovnici:
Stavba Narodnega doma na Ptuj, na vogalu Vošnjakove in Jadranske ulice, ok. leta 1910

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavlja "Historical – Abstract"
Abstracts of this review are included in "Historical – Abstract"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

OAZE SLOVENSTVA

NARODNI DOMOVI NA PTUJU, V CELJU IN MARIBORU

Letnik 73 – Nova vrsta 38

1. zvezek

2002

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

MARIBOR 2002

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

REVIEW FOR HISTORY AND ETHNOGRAPHY

IZDAJATA

UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – Editorial Board

dr. Janez Cvirn, dr. Darko Friš, Miroslava Grašič, mag. Jerneja Ferlež,
dr. Walter Lukan (Avstrija), dr. Janez Marolt, dr. Dragan Potočnik,
dr. Franc Rozman, mag. Vlasta Stavbar, dr. Ljubica Šuligoj,
dr. Igor Žiberna in dr. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

dr. Marjan Žnidarič
Zgodovinsko društvo Maribor
Muzej narodne osvoboditve Maribor
Ulica heroja Tomšiča 5
SI - 2000 Maribor
telefon: 02 235 26 03
fax: 02 252 73 94
e-mail: marjan.znidaric@muzejno-mb.si

Tehnična urednica – Technical Editor

mag. Vlasta Stavbar
Univerza v Mariboru
Univerzitetna knjižnica
Gospejna 10
SI - 2000 Maribor
telefon: 02 25 07 434
e-mail: vlasta.stavbar@uni-mb.si

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
in Mestne občine Maribor

<http://www.muzejno-mb.si>

KAZALO - CONTENTS

Marjan Žnidarič, UREDNIKOVA BESEDA	5
Razprave - Studies	
Janez Cvirn, POLITIČNE RAZMERE NA ŠTAJERSKEM V ČASU VLADE GROFA TAAFFEJA (1879-1893)	7
The political situation in Styria during the government of count Taaffe (1879-1893)	
Marja Hernja Masten, NARODNI DOM NA PTUJU IN NJEGOVI LASTNIKI DO DRUGE SVETOVNE VOJNE	13
The National Hall and its owners until the second World War	
Nataša Kolar, NARODNOSTNE RAZMERE NA PTUJU MED LETOMA 1860 IN 1882	29
The National situation at Ptuj between 1860 and 1882	
Ljubica Šuligoj, NARODNOOBRAMBNI BOJ NA PTUJU IN NJEGOV NAROD- NI DOM (od konca 19. stoletja do leta 1941)	37
The struggle for National defence at Ptuj and its National Hall (between the end of the XIX century and 1941)	
Irena Mavrič Žižek, KULTURNE PRIREDITVE V NARODNEM DOMU NA PTU- JU DO LETA 1941	47
Cultural performances in the National Hall until 1941	
Branko Goropevšek, STOLETJE CELJSKEGA NARODNEGA DOMA	59
A Century of the Celje National Hall	
Vlasta Stavbar, NARODNI DOM V MARIBORU	75
The National Hall in Maribor	
Jakob Emeršič, PTUJSKA ČITALNICA - BRANJE - NARODNI DOM	91
Ptujška čitalnica (Lescsaal von Ptuj) - Lesen - Narodni dom (Volksheim)	

UREDNIKOVA BESEDA

Med glavne značilnosti slovenske zgodovine moramo šteti neprestani boj za narodni obstanek. Ta boj je opredeljen že v geografskem položaju slovenskega ozemlja, ki je bilo dolga stoletja ogroženo z romanske in germanske, obdobje pa tudi z ogrske strani. Slovensko – nemški odnosi, zlasti od srednjeveške nemške kolonizacije dalje, ki so jo dokončno zavrli šele Slomškov prenos sedeža lavantinske škofije v Maribor leta 1859, deklaracijsko gibanje leta 1917, Maistrovo osvobodilno dejanje leta 1918 in slovenski osvobodilni boj v letih 1941 – 1945, so se najmočnejše odražali na slovenskem Štajerskem. Tu je bila koncentracija in gospodarska moč tako imenovanih slovenskih Nemcev največja.

Druga polovica 19. stoletja je prinesla v življenje slovenske Štajerske nov družbeni pojav, slovensko meščanstvo in z njim slovensko narodnostno vprašanje s potrebo po uvajanju slovenščine v javno življenje in s prizadevanji za enakopravnost slovenskega in nemškega jezika. Ponemčevanje slovenske Štajerske je bilo povezano tudi z močno nemško imigracijo, predvsem v mesta, krepila pa se je vzporedno z napredkom industrije, trgovine in prometa (železnice). Ponemčevanje so izvajali državni aparat, vojska, šolstvo, sodstvo, uprava ter razne organizacije, društva in časopisje, privabljal pa je tudi socialno odvisne in podrejene sloje slovenskega prebivalstva.

Šestdeseta leta 19. stoletja so prinesla v slovenještajerska mesta tudi nazorско politično diferenciacijo med liberalneje usmerjenim nemškim in konservativneje čutečim slovenskim meščanstvom. Kot tretji sloj se jima je pridružilo delavstvo, ki je proti koncu 19. stoletja zlasti v Mariboru in na Ptujju večinsko pritegnilo nemški socialni demokraciji v Gradcu. V tem obdobju se je precej povečalo tudi število nemško nacionalistično usmerjenega uradništva, ki je bilo glavni nosilec borbe proti slovenskemu narodnemu programu. V zadnji tretjini 19. stoletja so se zgoraj omenjene usmeritve postopno radikalizirale, nemška liberalna in slovenska konservativna v smislu nemškega in slovenskega nacionalizma, delavska pa v smeri socializma. Mednacionalni spopad se je še zaostрил s slovenskim slogaštvom, ko se je začel oster boj za slovenještajerska mesta in njihovo zaledje.

Ob nacionalni diferenciaciji prebivalstva v slovenještajerskih mestih in nekaterih trgih so Nemci obdržali vse ključne položaje v gospodarstvu in politiki, še najbolj pa v občinskih upravah. Nemški pritisk na Slovence se je najbolj stopnjeval v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno, zlasti s pomočjo ponemčevalnih organizacij Schulvereine in Südmärk, pa tudi z ultranacionalističnim in rasističnim schönereijanskim gibanjem.

Slovenci so se temu skušali zoperstaviti z okrepljeno dejavnostjo svojih ustanov, zlasti čitalnic, posojilnic, tiskarn, društev, časopisov. Predvsem iz narodnoobrambnih nagibov so leta 1904 v okviru Zgodovinskega društva v Mariboru

začeli izdajati celo slovensko znanstveno revijo Časopis za zgodovino in narodopisje. Eno ključnih narodnoobrambnih vlog v boju s socialno in ekonomsko močnejšimi Nemci pa so odigrali Narodni domovi na Ptuju, v Celju, Mariboru in še nekaterih mestih na Štajerskem, ki so postali žarišče slovenskega političnega, kulturnega, znanstvenega, pa tudi ekonomskega delovanja. Narodni domovi so postali oaze slovenstva v pretežno nemškem okolju. V svojih prostorih so nudili zatočišče različnim zvrstem kulturnega ustvarjanja, dajali streho nad glavo strokovnim, družabnim in drugim prireditvam, skratka narodni domovi so bili svetle zvezde vodnice slovenstvu v boju za njegovo narodno samobitnost.

Zveza kulturnih društev Ptuj je ob 120-letnem jubileju najstarejšega med štajerskimi narodnimi domovi 29. maja 2002 organizirala okroglo mizo o narodnih domovih na Ptuju (1882), v Celju (1897) in Mariboru (1899). Osem referentov zgodovinarjev je ocenilo nastanek, vlogo in pomen teh svetilnikov slovenstva, ki so na prelomu 19. v 20. stoletje ogromno prispevali k dvigu narodne zavesti med Slovenci na Štajerskem. V uredništvu Časopisa za zgodovino in narodopisje, ki je po času začetka izhajanja vrstnik narodnim domovom, smo se odločili, da pogled na te oaze slovenstva v takrat pretežno nemškem okolju predstavimo tudi slovenski strokovni javnosti.

Maribor, januar 2003

Urednik:
Dr. Marjan Žnidarič

RAZPRAVE - STUDIES

POLITIČNE RAZMERE NA ŠTAJERSKEM V
ČASU VLADE GROFA TAAFFEJA (1879-1893)

Janez Cvirn *

UDK 94"1879/1893"(497.4)

CVIRN Janez: Politiche razmere na Štajerskem v času vlade grofa Taaffeja (1879-1893). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 7-12, 32 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

V času vlade grofa Eduarda Taaffeja (1879-1893) so tudi Slovenci na Štajerskem dosegli izjemen kulturni, gospodarski in politični napredek. Vsestranski slovenski razvoj je vplival na vedno večjo radikalizacijo nemške stranke in na hitro zaostrovanje mednacionalnih odnosov. Ob koncu vlade grofa Eduarda Taaffeja so bili nemško-slovenski odnosi izjemno napeti, v naslednjih letih (boj za celjsko gimnazijo, Badenijske jezikovne naredbe) pa so eskalirali do ekscesov.

UDC 94"1879/1893"(497.4)

CEVC Emilijan: The political situation in Styria during the government of count Taaffe (1879-1893). Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethno-graphy), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 7-12, 32 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

During the government of count Eduard Taaffe (1879-1893) Slovenes in Styria attained exceptional cultural, economic and political headway. Manysided Slovene development had an impact upon the ever greater radicalisation of the German party and upon inter-ethnic relations becoming ever more acute. At the end of count Eduard Taaffe's rule, German-Slovene relations were extremely tense, escalating during the following years into incidents (the struggle for the Celje Gymnasium, Badenic linguistic orders).

* Dr. Janez Cvirn, red. prof. Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana.

Ko je na začetku novembra leta 1893 padla vlada grofa Eduarda Taaffeja, za njo na Slovenskem ni bilo pretiranega žalovanja. "Stoječ ob odprtem grobu, v kateri je padel mož, ki je skoro petnajst let... vladal našo državno polovico", je nekaj dni po njegovem padcu zapisal Slovenski narod, "izkažemo političnemu mrliču Taaffeju zadnjo čast, če rečemo, da nam ni bil sovražen in da je marsikaj dobrega storil za nas, četudi niti toliko, kakor je mogel, niti morda toliko, kakor je hotel".¹

Toda zdi se, da je Slovenski narod v kritiki Taaffejeve vladavine le nekoliko pretiraval. Čeprav se je v času njegove vlade (1879-1893) slovenski napredek kazal zlasti na Kranjskem – tu se je že kmalu pokazalo, da je brez vladne podpore nemška stranka »prazen nič«, kot je zapisal Slovenski narod² – ki jo je vlada (v nasprotju s prejšnjimi režimi) priznala za deželo s slovensko večino, tudi na Štajerskem, v večinsko nemški deželi, slovenski razvoj ni bil zanemarljiv.³ Štajerski Slovenci so bili ob koncu njegove vladavine sicer še vedno daleč od uresničitve vseh svojih zahtev, toda zlasti na jezikovnem področju jim je uspelo precej spremeniti neugodne razmere, kakršne so vladale v času Auersperg-Lasserjeve vlade.⁴

Za uveljavljanje slovenščine v sodstvu je bil za štajerske Slovence izjemno pomemben razglas pravosodnega ministra Pražaka z dne 6. 10. 1881, ki je (v nasprotju z ukazom predsednika višjega sodišča v Gradcu viteza Wasserja) dopuščal rabo slovenščine na sodiščih,⁵ še bolj pa naredba istega ministra z dne 18. 4. 1882, ki je odredila sprejem slovenskih vlog na sodiščih v območju višjega deželnega sodišča v Gradcu, tudi v primerih, če je stranka obvladala nemški jezik.⁶ Pomembno pridobitev je pomenil (po akciji Miha Vošnjaka) tudi ukaz ministra Pražaka iz leta 1887, ki je v nasprotju s stališčem celjskega okrožnega sodišča omogočal slovenske vknjižbe v zemljiško knjigo.⁷ Za postopno uveljavljanje slovenščine kot deželnega jezika na celotnem ozemlju Spodnje Štajerske (tudi v "nemških jezikovnih otokih") pa je bila izjemno pomembna tudi t. i. jezikovna naredba za Celje (1892), s katero je državno sodišče celjskemu občinskemu odboru ukazalo, da kot "zunanji uradovni jezik" upošteva tudi slovenščino.⁸

Razmere pa so se začele spreminjati tudi na šolskem področju. Čeprav vlada dolgo časa ni upoštevala resolucij dr. Josipa Vošnjaka o uvedbi slovenščine kot učnega jezika na srednjih šolah, ki jih je državni zbor sprejel že aprila 1880⁹, so leta 1885 na učiteljski v Mariboru uvedli dve uri pouka slovenščine (in vpeljali slovenščino v prvih razredih vadnice).¹⁰ Pet let kasneje (1889) pa so na mariborski nižji gimnaziji začele delovati nemško-slovenske vzporednice, ki so s svojim uspehom učinkovito demantirale nemške trditve o nerazvitosti slovenskega jezika.

¹ Slovenski narod, 15. 11. 1893.

² Slovenski narod, 2. 11. 1882.

³ Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, v: ZČ 1975, 1-2, str. 111.

⁴ Ibidem.

⁵ Slovenski gospodar, 27. 10. 1881.

⁶ Slovenski narod, 29. 4. 1882; Slovenski gospodar, 4. 5. 1882, je naredbo komentiral: "To je prva večja narodna zmaga, prvi večji uspeh naših državnih poslancev".

⁷ Franjo Baš, Doba Ivana Dečka, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 68.

⁸ Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907, Ljubljana 1988, str. 37-41.

⁹ Slovenski gospodar, 29. 4. 1880.

¹⁰ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 190.

Toda slovenski napredek se ni kazal samo na jezikovnem področju. Enotna slovenska stranka, ki se je januarja 1882 organizirala v Slovenskem političnem društvu s sedežem v Mariboru¹¹, je spodnještajersko nemštvo potisnila v defenzivo. Dejavnost Slovenskega društva, ki si je prizadevalo "razširjati mej slovenskim ljudstvom politično in gospodarsko izobraženje, vzbujati narodno zavest, braniti narodne in državljanske pravice slovenskega naroda in pospeševati ustavni razvoj avstrijske države na krščanski podlagi",¹² je zaustavila prodor nemške stranke na slovensko podeželje in spodnještajersko nemštvo omejila na mesta in nekatere trge. Na drugih splošnih državnozborskih volitvah leta 1879 je slovenska stranka z lahkoto osvojila vse tri "slovenske" mandate, uspeh pa je ponovila tudi pri volitvah leta 1885 in 1891.¹³ Od deželnozborskih volitev leta 1878, ki so slovenski stranki spet prinesle zmago v vseh osmih volilnih okrajih kmečke kurije, so slovenski kandidati z lahkoto zmagovali tudi v kmečki kuriji, celo v mariborskem volilnem okraju, ki je bil ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let trdno v nemških rokah.¹⁴ Delež slovenskih volilnih mož se je leta 1878 dvignil na 74%, potem pa iz volitev v volitve naraščal: pri splošnih deželnozborskih volitvah leta 1884 je znašal 77%, leta 1890 79% in leta 1896 86%.¹⁵ Čeprav »napad na mesta«, ki ga je slovenska stranka napovedala pred deželnozborskimi volitvami leta 1884, ni prinesel uspeha, se je tudi delež slovenskih glasov v mestni kuriji opazno krepil, še najbolj v celjski, kjer je bila slovenska stranka najbližje uspehu.¹⁶

Opazne politične uspehe, ki jih je leta 1887 dopolnilo tudi imenovanje prvega Slovenca (dr. Frana Radeya) za namestnika deželnega glavarja, je spremljal tudi slovenski napredek na gospodarskem področju. Na pobudo Miha Vošnjaka, ki se je leta 1879 naselil v Celju, se je začelo načrtno gibanje za gospodarsko emancipacijo Slovencev. Tako je leta 1881 začela delovati Posojilnica v Celju, leta 1882 Posojilnica za Maribor in okolico,¹⁷ leto kasneje (1883) pa Hranilno in posojilno društvo v Ptujju.¹⁸ Na pobudo Miha Vošnjaka so leta 1883 ustanovili še Zvezo slovenskih posojilnic, ki je ob ustanovitvi združevala le pet od skupaj 14 slovenskih posojilnic (iz Celja, Maribora, Mozirja, Šoštanja in Žalca)¹⁹, v naslednjih letih pa učinkovito dokazala zmotnost trditve predsednika celjskega sodišča Heinricherja, ki je ob ustanovitvi celjske Posojilnice dejal: "Das Kapital und die Intelligenz in Untersteier sind deutsch und müssen deutsch bleiben".²⁰ Na njeno pobudo in z njeno organizacijsko in tehnično pomočjo so na Slovenskem (in še posebej na Spodnjem Štajerskem) začele hitro nastajati nove posojilnice, ki so odigrale izjemno pomembno vlogo ne le pri ekonomski emancipaciji Slovencev, ampak – s financiranjem delovanja narodnih društev – tudi pri njihovem vsesplošnem kulturnem razvoju.

Čeprav štajerski Slovenci v času Taaffeja niso zahtevali uresničitve programa zedinjene Slovenije, ampak so nastopali z zahtevo po oblikovanju posebnega oddelka štajerskega namestništva za Spodnjo Štajersko (s sedežem v Mariboru ali

¹¹ Slovenski gospodar, 12. 1. 1880; pravila društva so objavljena v: Slovenski gospodar, 20. 7. 1882.

¹² Slovenski gospodar, 12. 1. 1882.

¹³ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, str. Ljubljana 1965, 228.

¹⁴ Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, str. 111; Melik, Volitve na Slovenskem, str. 228.

¹⁵ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 228.

¹⁶ Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, str. 111.

¹⁷ Prim. Vlasta Stavbar, Narodni dom v Mariboru, v: Celjski zbornik 1997, str. 98.

¹⁸ Ljubica Šuligoj, Ptujška čitalnica in njen Narodni dom, v: Celjski zbornik 1997, str. 116.

¹⁹ Dolfe Schauer, Prva doba našega združništva, Ljubljana 1945, str. 61-62.

²⁰ Slovenska zadruga, 1904, str. 37-38.

Celju)²¹ in si zlasti prizadevali za uresničitev z ustavo zajamčene jezikovne enakopravnosti v šolah, uradih in javnem življenju,²² so spodnještajerski Nemci vsako koncesijo Slovincem razumeli kot napad na starodavno "nemško posestno stanje" in kot korak k dokončni, s strani slovenskih političnih voditeljev ("prvakov") načrtno pripravljani slovenizaciji dežele. Zaradi tega je nemška politika na Spodnjem Štajerskem, ki se je v šestdesetih in sedemdesetih letih gibala v okviru idej (sicer notranje razklane) nemške ustavoverne stranke, vse bolj postajala nemško nacionalno obarvana. Že v prvem letu Taaffejeve vladavine so se spodnještajerski Nemci - iz strahu, da bi se tudi v "spodnji deželi" ponovil "črni scenarij" s Češke ali Kranjske - odločili za vodenje odločnejše nemške nacionalne politike. Ko pa je dokončno postalo jasno, da Taaffejeva vlada ne bo zgolj kratkotrajna epizoda pred ponovno vladavino nemških liberalcev, kot so na začetku menili posamezni nemški politiki, je zahteva po radikalni nacionalni politiki (po načelu "oko za oko, zob za zob") in opustitvi liberalnih postulatov "anacionalne" ustavoverne stranke postala vsesplošna. Ob odporu do "impotentne", času neprimerne politike nemške liberalne stranke, ki se je konec leta 1881 organizirala v stranko Združene levece, pa se je med spodnještajerskimi Nemci okrepila tudi zahteva po samostojni politiki (spodnje)štajerskih Nemcev, politiki, ki naj si - neodvisno od Dunaja, od katerega Nemci žal ne morejo ničesar pričakovati - prizadeva za ohranitev s strani slovenskega narodnega gibanja že ogroženega nemškega posestnega stanja. Izraz te politike, ki je nastopala z geslom "Proč od Dunaja" in videla ključ nemškega uspeha v politični penetraciji na slovensko podeželje, sta bila v slovenskem jeziku pisani list Kmetski prijatelj, ki ga je v letih 1882-1884 v Celju izdajal odvetnik dr. Eduard Glantschnigg in leta 1883 ustanovljeno Spodnještajersko napredno društvo (Unterschteirischer Fortschrittsverein) s sedežem v Celju.²³ Oba sta poskušala zaustavljati slovensko narodno gibanje z ideologijo "štajercijanstva", ki je s poudarjanjem domnevnih skupnih gospodarskih interesov ter starodavne ("prednacionalne") sloge med "slovenskim kmetom" in "nemškim meščanom" igrala na karto še vedno močne štajerske deželne zavesti in liberalizma. Toda štajercijansko gibanje svojega cilja ni uspelo uresničiti in je že sredi osemdesetih let (za poldrugo desetletje) izginilo s spodnještajerskega političnega prizorišča.

V drugi polovici osemdesetih let so se slovensko-nemški odnosi hitro zaostrovali. Po državnoborskih volitvah leta 1885, ko se je že nekaj časa razpadajoča liberalna Združena levica razcepila v Nemško-avstrijski in Nemški klub²⁴, so v spodnještajerski nemški politiki povsem prevladali zagovorniki radikalne nacionalne politike, ki so si v skladu z Linškim programom iz leta 1882 prizadevali za odločno varovanje nemških interesov na vseh področjih družbenega življenja in se - sledeč politiki Nemškega kluba in po letu 1887 Nemškonacionalnega združenja - glasno zavzemali za oblikovanje "velike, močne, svobodne, na napredku

²¹ "Upravno ločitev slovenskega od nemškega Štajerja" (torej ustanovitev slovenskega oddelka štajerskega namestništva) "bodisi v Celji bodisi v Mariboru", so zahtevali že na prvem občnem zboru Slovenskega društva 10. 9. 1882 v Mariboru. Isto zahtevo so ponovili v spomenici, ki so jo slovenski poslanci Gödel-Lannoy, Raič in Josip Vošnjak 19. 2. 1884 izročili ministrskemu predsedniku Taaffeju. Prim. Slovenski gospodar, 14. 9. 1882; Slovenski gospodar, 21. 2. 1884.

²² "Na slovenskih tleh tirjamo Slovenci prvo besedo v uradih, šolah in javnem življenju". Slovenski gospodar, 18. 1. 1883.

²³ Cvirn, Boj za Celje, str. 32 sl; Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem, Maribor 1997, str. 107-115.

²⁴ Cvirn, Trdnjavski trikotnik, str. 119.

na vseh področjih materialnega in duhovnega življenja temelječe Avstrije”²⁵, ki bi ji v interesu vseh vladali Nemci.²⁶ Ob splošnih zahtevah po preobrazbi Cislajtanijske v “nemško Avstrijo” pa so spodnještajerski Nemci - zavedajoč se, da slovenski napredek ni zgolj posledica Slovanom naklonjene vlade grofa Eduarda Taaffeja²⁷ - svoje glavne sile usmerjali v obrambo “posestnega stanja” na jezikovnem in gospodarskem področju. Pri ohranjanju tradicionalnih jezikovnih razmerij (zlasti na šolskem področju) so se lahko (ob šulferajnu) v veliki meri opirali na štajerski deželni zbor, ki je že 13. 1. 1886 v posebni resoluciji zahteval uvedbo nemškega učnega jezika na vseh spodnještajerskih šolah: “Spričo nujnosti in praktične potrebe nemškega jezika za vse prebivalce Štajerske, deželni zbor ponovno izraža željo, naj bi se na vseh štajerskih šolah izvajal pouk v nemškem jeziku, in sicer tako, kot to terjajo javno občevarje, enotnost dežele, cesarstva in vojske.”²⁸ Pri ohranjanju gospodarske dominacije pa so se vse bolj naslanjali na nemško “obrambno” organizacijo Südmark, ki so jo leta 1889 - ob precejšnji udeležbi spodnještajerskih nemških politikov - ustanovili v Gradcu.²⁹

Toda nemška obramba pred slovensko povodnijo ni bila v celoti uspešna. Čeprav se je nekaterim slovenskim politikom zdelo, da se “narodna stvar” ne premakne z mesta in so (kot npr. Gregorec, Jurtela, Dečko) zagovarjali politično povezovanje s Hrvati,³⁰ je bil slovenski napredek nesporen - četudi ni bil enakomerno porazdeljen po vsej deželi. Medtem ko je v Mariboru in štajerskem Podravju nemška stranka ostajala nesporni “gospodar”, je vsestranski slovenski napredek v Celju, ki se je v drugi polovici osemdesetih let (zlasti po prihodu dr. Ivana Dečka) razvilo v prvo politično središče štajerskih Slovencev, spodnještajerske Nemce vse bolj navdajal s strahom pred postopno slovenizacijo nemških jezikovnih otokov. “Če pade Celje, najmočnejši nasip nemštva proti slovenstvu...”, je v komentarju ustanovitve nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Mariboru 1889 zapisal Marburger Zeitung, “potem je konec z nemštvom v štajerski spodnji deželi, potem se Slovenci, ki so danes skoncentrirali vse svoje sile pred mestom ob Savinji, pred Mariborom... zagotovo ne bodo ustavili; nacionalna brezbržnost jim bo olajšala zmagovalni sprevod. Zato proč s polovičarstvom.”³¹ Realnosti “slovenske nevarnosti” pa so se seveda najbolj zavedali Nemci v Celju, ki so - ob organiziranih slovenskih napadih - ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let vedno glasneje klicali na pomoč. Iz občutka ogroženosti je leta 1893

²⁵ Deutsche Wacht, 24.5.1885.

²⁶ Redki posamezniki (zlasti v Mariboru in okolici) pa so se navdušili celo nad radikalnimi idejami Georga von Schönererja, čeprav je Schönererjev poskus, da bi se trajneje zasedel na spodnještajerskem političnem prizorišču, kmalu spodletel. Velika večina spodnještajerskih Nemcev je namreč zavračala tako njegovo radikalno vsenemško (protiavstrijsko) orientacijo kot tudi (rasni) antisemitizem, ki je po letu 1885 postal glavna točka njegovega programa. Prim. Cvirn, Trdnjavski trikotnik, str. 126-131.

²⁷ “Vse, kar so Slovenci dosegli, so dosegli zahvaljujoč živemu nacionalnemu čutu. Vse, kar so Nemci izgubili, je pripisati pomanjkanju takšnega čuta.” Marburger Zeitung, 10.1.1889.

²⁸ Marburger Zeitung, 15. 1. 1886.

²⁹ Na splošno o društvu Südmark glej: Eduard G. Staudinger, Die Südmark. Aspekte der Programmatik und Struktur eines deutschen Schutzvereins in der Steiermark bis 1914, v: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1918, izd. Helmut Rumpler in Arnold Suppan, Verlag für Geschichte und Politik Wien, R. Oldenbourg Verlag München 1988, str. 130-154; Friedrich Pock, Kulturarbeit der ‘Südmark’ im steirischen Unterlande, v: Südsteiermark. Ein Gedenkbuch von Franz Hausmann, Graz 1925, str. 160-163.

³⁰ Baš, Doba Ivana Dečka, str. 69.

³¹ Marburger Zeitung, 17. 10. 1889.

nastal tudi znameniti "celjski program", ki je med drugim od vlade zahteval priznanje nemščine za "uradni, službeni in državni jezik", apeliral na nemško večino v štajerskem deželnem zboru in deželnem odboru, da ostro nastopi proti slavizacijskim, "k razkolu dežele naperjenim težnjam" in štiti "državo ohranjajoče nemštvo", da varuje "nedeljivost vojvodine Štajerske" ter zlasti prepreči slavizacijo gimnazij, na koncu pa se zavzel za vzpostavitev "nemškega vzajemnega jamstva" (Gemeinbürgschaft aller Deutschen in Oesterreich), torej popolne nemške solidarnosti (zlasti Nemcev na Štajerskem), ki da lahko edina zagotovi obstoj nemštva na Spodnjem Štajerskem.³² Toda do solidarnosti avstrijskih Nemcev ni in ni hotelo priti, enotno politiko štajerskih Nemcev pa je vzpodbudilo šele celjsko gimnazijsko vprašanje, ki je pod Windischgraetzovo vlado (1893-1895) postalo osrednje notranjepolitično vprašanje v Avstriji.

Taafejevega padca Slovenci niso pretirano obžalovali. Toda kmalu se je pokazalo, da so prav v času njegove več kot trinajstletne vladavine prišli do večine narodno-jezikovnih pridobitev v času od obnove ustavnega življenja do razpada monarhije.

Janez Cvirn

THE POLITICAL SITUATION IN STYRIA DURING THE GOVERNMENT OF COUNT TAAFFE (1879-1893)

A b s t r a c t

During the government of Count Eduard Taaffe (1879-1893), Slovene progress was indicated particularly in Carniola, when the Government (contrary to prior regimes) recognised it as a land with a Slovene majority. But in Styria as well, a German majority land, Slovenes were, at the end of his rule, still far away from achieving all their claims. Nevertheless, particularly in the linguistic area, they succeeded significantly in changing unfavourable conditions, as prevailed during the Auersperg-Lasser government.

Slovene progress did not demonstrate itself only in the area of asserting the Slovene language in offices, schools and public life. A united Slovene party, which organised itself in January 1882 by the Slovene Political Society, with a seat in Maribor, forced lower-Styrian Germanhood into the defensive. The activity of the Slovene Society stopped the penetration of the German Party towards the Slovene countryside, limiting the lower-Styrian Germanhood to cities and some market-towns. As from the land elections 1878, the proportion of Slovene electoral men in the peasant curia grew steadily, particularly in Celje, where the Slovene party was closest to success. Recognizable political success, which was supplemented, as of 1887, by the appointment of the first Slovene (dr. Fran Radey) to the post of deputy land governor. It was followed by Slovene progress in the economic area. In 1883, the Union of Slovene Credit Banks was established, joining, at establishment, 14 Slovene credit banks. In the following years it effectively proved the erroneousness of the assertion by the chief Celje justice Heinricher, given at the foundation of the Celje credit banks (1881): »Das Kapital und die Intelligenz in Untersteier sind deutsch und müssen deutsch bleiben.« Owing to Slovene success, the German Policy in Lower Styria became radicalised. At the end of count Taaffe's rule, relations between Slovenes and Germans were acute to the extreme, already at the time of German-Slovene parallels at the lower academic secondary school (Gymnasium) in Celje (1893-1895) and the German struggle against the Badineri linguistic order (1897), they escalated into incidents.

³² Deutsche Wacht, 13. 7. 1893; Slovenski gospodar, 20. 7. 1893.

NARODNI DOM NA PTUJU IN NJEGOVI LASTNIKI DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Marija Hernja Masten *

UDK 930.85(497.4 Ptuj)"1882/1941"
94(497.4 Ptuj)"1882/1941"

MASTEN HERNJA Marija: Narodni dom in njegovi lastniki do druge svetovne vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 13-27, 30 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Sestavek obravnava lastnike in stavbni kompleks treh hiš 157, 158, in 159 v starem mestnem jedru Ptuja, ki so na začetku 19. stol. postale last poštarja in gostilničarja Tieberja. Leta 1882 je Narodna čitalnica Ptuj stavbo hotela Zur Stadt Wien kupila za Narodni dom, ki je postal center slovenskega kulturnega in družabnega življenja.

UDC 930.85(497.4 Ptuj)"1882/1941"
94(497.4 Ptuj)"1882/1941"

MASTEN HERNJA Marija: The National Hall and its owners until the second World War. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethno-graphy), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 13-27, 30 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German.

The owners and the building compound of houses 157, 158 and 159 in the old city nucleus of Ptuj, which became the property of the post-master and inn-owner Tieber are dealt with in the paper. In 1882, the National Reading Room Ptuj bought the the building of the Hotel Zur Stadt Wien, intended for the National Hall, which became a centre of Slovene cultural and sociable life.

*"10 letnica obstanka "Narodnega doma" se ni praznovala. Odbor je v ta namen sicer volil poseben pododsek, kateri se je pa proti vsaki veselici izrekel. Kavarna se je na novo prebelila tako, da je sedaj spet prav čedna. Da bi društvena blagajna ne bi imela preveč stroškov se je v ta namen med čitalničarji prostovoljni doneski pobirali."*¹

* Marija Hernja Masten, arhivska strokovna sodelavka, Zgodovinski arhiv Ptuj.

¹ ZAP, Zbirka muzejskega društva (dalje MD), šk. 28 Narodna čitalnica v Ptuj, Zapisniki odborovih sej in občnih zborov 1893-1909.

Tako je zapisal tajnik ptujske čitalnice leta 1893, po desetih letih lastništva Narodnega doma, ki je društvu čitalnice Ptuj prineslo samostojnost in konec najemanja prireditvenih prostorov pri raznih gostilnah, nemških društvih in Kazini, hkrati pa finančno obremenitev, ki jo je Čitalnica z velikimi odrekami zmogla in premagala. Tako kot takrat tudi leta 2002 obeležitev obletnice pridobitve Narodnega doma in njegove dejavnosti ni bila pompozna, želeli smo poudariti njegovo izjemno pomembnost. Pridobitev lastnega kulturnega prostora je slovenskemu delu ptujskega prebivalstva odprla nove možnosti izražanja svojih nacionalnih in kulturnih potreb.

Prispevek sem omejila na stavbo in lastnike, saj o dejavnosti, ki se je odvijala kasneje v Narodnem domu govorijo drugi prispevki. Čeprav o sami stavbi zgodovini ptujskega Narodnega doma ni mogoče podati izčrpnega pregleda, prvič ker gradbeni spisi in načrti ter druga dokumentacija niso ohranjeni, drugič pa zaradi tega, ker je obseg treh združenih stavb v osnovi skozi stoletja nespremenjen. Spreminjala se je predvsem notranjščina z opremo, o čemer pa prav tako ni ohranjenih pisnih poročil. Koreniti gradbeni posegi v staro stavbo substance so bili v desetletju med 1966-1976. Kljub vsemu je stavba Narodnega doma častivredne starosti, saj njene lastnike lahko navedemo od zgodnjih omemb v 16. stoletju, pa vse do 1882, ko je postala last Narodne čitalnice.

Stavba Narodnega doma, na vogalu Vošnjakove in Jadranske ulice, ok. leta 1910.
ZAP, Fototeka, zbirka razglednic.

Narodni dom- lastniška stavba, nuja in potreba

Na vprašanje, zakaj je društvo čitalnice moralo pridobiti lastno stavbo, je odgovor potrebno iskati v nacionalnih in političnih razmerah. Politično podobo druge polovice 19. stoletja zaznamujejo na eni strani nacionalna zatiranja slovenskega naroda in na drugi strani močno narodnostno prebujenje in ustanavljanje.

slovenskih društev, kar je še posebej čutiti v mestih slovenske Štajerske med katerimi je po svoji "nemškosti" morda najbolj izstopal Ptuj.

Ptujska narodnostna statistika izkazuje na prelomu stoletja 4223 prebivalcev, od tega se jih je za nemški pogovorni jezik opredelilo 2916. V mestu so imele vse šole nemški učni jezik, le okoliška je imela tudi slovenskega, tako ni čudno, da je mesto nemško govoreče, predmestja in majhne kmečke občine pa so pisale in govorile slovensko o čemer pričajo ohranjeni zapisniki občin Spuhlja, Kicar, Podvinci, Hajdina, Markovci ter drugih.

Ekonomska moč nemških meščanov se je odražala v politični, družbeni in kulturni podobi mesta. Politično delovanje so krojila tako imenovana društva, ki so se sicer deklarirala za nepolitična, v bistvu pa so bila glavni nosilci političnega delovanja o čemer pričajo že njihova imena Deutscher Schulverein, Germania, Deutscher Gesangverein, Deutscher Turnverein in Südmark. Prav društvo Südmark je izstopalo s svojo dejavnostjo in je leta 1889 kupovala ob meji in drugod slovenske kmetije in na njih naseljevala Nemce.

Na Ptuj je bila v nacionalnih nasprotjih vidna in včasih odločilna vloga, karizmatične osebnosti renegatskega župana Josefa Orniga. Ornigu ne gre zanižati sposobnosti in prizadevanja za dvig mesta, saj se je v času njegovega županovanja mesto moderniziralo, uredil je park in obnovil gledališče (1896), zgrajena je bila nova plinarna (1900), gimnazija (1900), vojašnica (1905), mestna klavnic in žaga, razširitev kopališča (1905), magistrat (1907). Leta 1900 pričel izdajati tednik Štajerc, tiskan v slovenskem jeziku. Glavni urednik je bil Karel Linhart², velik nasprotnik vsega kar je bilo v zvezi s slovenstvom.

Tako se je narodnostna zavest rojevala in gojila v slovenskih društvih, ki so postala steber slovenskega političnega, kulturnega in ekonomskega življenja. Nosilno vlogo je imela narodna čitalnica (1864) in njen soustanovitelj Mihael Herman. Kasneje delovanje v okviru Narodnega doma, Podružnice sv. Cirila in Metoda (1895), Posojilnice (1883), Slovenskega pevskega društva (1908) in slovenske župnije sv. Petra in Pavla v minoritskem samostanu Ptuj, ki je v nacionalnem duhu vzgajala predvsem prebivalce svoje župnije, to pa so bila ptujska predmestja Kaniža, Budina, Brstje, Rogoznica.

Zato na Ptuj upravičeno govorimo o neugodnih narodnostnih razmerah, čeprav je bilo večinsko prebivalstvo slovensko, med njimi pa ne najdemo ekonomsko močnih. Enako je veljalo za podeželje, ki je bilo ekonomsko slabo razvito, neizobraženo in narodno neosveščeno, mesto Ptuj kot regionalni center pa je bilo po tradiciji vzgojeno v nemškem duhu.

Tako je čas, v katerem so člani ptujske čitalnice sklenili kupiti lastno stavbo, bil čas nacionalne prebuditve in ta je narekoval, da se v *nemškem* mestu, za kakršnega je Ptuj veljal, vidno zaznamuje in dobi slovenstvo svoje simbolično središče - Narodni dom. Društvo je bilo prisiljeno kupiti lastno stavbo in si priskrbeti lastno streho, saj sicer "*radi narodnostnih nasprotstev*", kot je zapisano v zapisniku seje odbora 6. januarja 1901, do svojih prostorov nikoli ne bi mogli priti.³

Člani ptujske čitalnice so iskali zgradbo, ki bi bila enakovredna nemškemu Kazinu- Vereinshausu (danes stavba Kina). Stavba bi morala prevzeti v domačem in širšem okolju funkcijo središča slovenstva, širši mednarodni javnosti, predvsem pa domači manjšinski nemški, dati na znanje slovensko prisotnost, katere nosilci so se združili v društvu Narodne čitalnice.

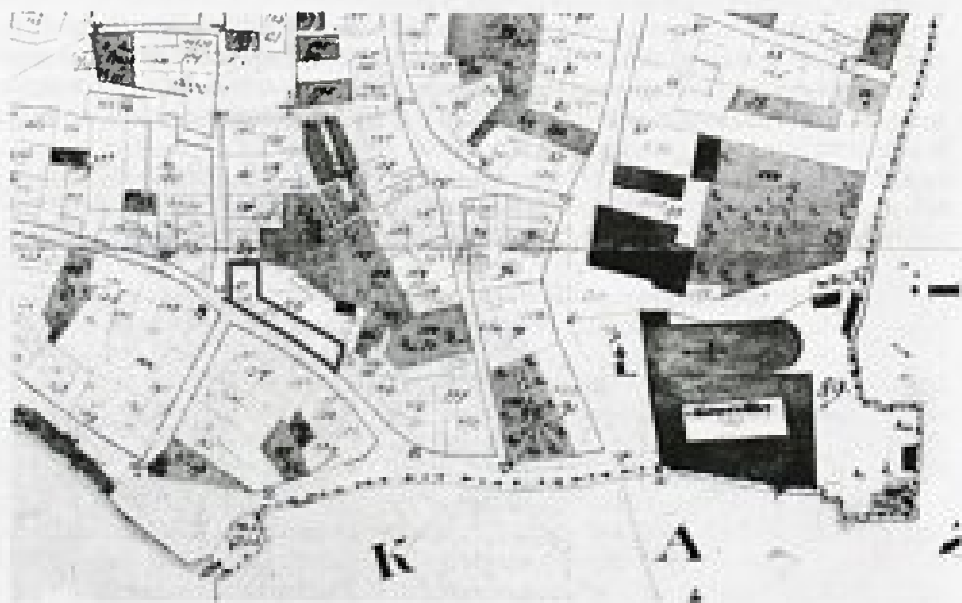
² Prim. Cvirn, Janez; Trdnjavski trikotnik, Maribor 1997, str. 304-316.

³ ZAP, MD šk. 28, Narodna čitalnica v Ptuj, Zapisniki odborovih sej 1893-1909, občni zbor 6. jan. 1901, str. 151.

Z zgradbo, ki jo je hotela Narodna čitalnica kupiti, je želela zagotoviti slovenskim društvom in njihovi dejavnosti prostor polifunkcionalnega namena. Slovenci so na Ptuj z nakupom in idejo o Narodnem domu pohiteli, saj so druga slovenska mesta k tovrstnim akcijam pristopila kasneje. V Ljubljani je Narodni dom, zdaj Narodna galerija delo F.E. Skrabouta iz 1894/96, Mariboru je Narodni dom delo Jana Veyricha zgrajen leta 1898/99⁴, v Celju je sezidan po načrtih J. V. Hraskega v letih 1893/897⁵, Trst najame arhitekta Maxa Fabianija, ki je zgradil Narodni dom leta 1904.⁶

Lokacija ptujskega Narodnega doma

Na vogalu Jadranske in Vošnjakove ulice, некоč ulice Vseh svetnikov in Poštne stoji impozantna enonadstropna stavba Narodnega doma.

Katastrska mapa Ptuj. Rdeče obrobljene stavbe 157, 158, 159 so Narodni dom.
ZAP, Katastrski načrt mesta Ptuj iz l.1824.

V starem mestnem jedru Ptuj skoraj ni stavbe, ki nima izvora v srednjeveškem mestu. Tako je stavba Narodnega doma v srednjeveškem Ptuj locirana v mestno četrt v neposredno bližino židovske četrti. Judje se na Ptuj prvič

⁴ Vrišer, Sergej, Arhitektura Narodnega doma v Mariboru. Ob njeni stoletnici, v: ČZN, letnik 70, zv. 3, 1999, str. 493-496.

⁵ Prim. Golner, Matija, Arhitektura Narodnega doma v Celju, v Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 135-144.

⁶ Marko Kravos, Marko Pozzetto, Milan Pahor, Sandi Volk, Bogomila Kravos, Pavle Merku, Narodni dom v Trstu 1904-1920. Trst 1995.

omenjajo 1286⁷ in salzburški nadškof jim je kot lastnik mesta imenoval lastnega judovskega sodnika. Judovska četrt in Judovska »cesta« - die *Judenstrazz* se prvič omenja v letu 1344⁸ in istega leta se omenja na Ptujcu sinagoga. V ptujskem mestnem pravu iz leta 1376 so v štirih členih (96 do 99) kodificirali pristojnost judovskega sodnika, pravni postopek v odnosu posojilnih poslov med Judi in meščani.

Ko so bili Judje leta 1489 s Štajerske pregnani, so se v večini mest Židovske ulice preimenovala v ulice Vseh svetnikov. Po verskih predpisih bi pokopališče ne smelo biti poleg sinagoge, ker pa je bil prostor v ghetu omejen, se Židje na to prepoved niso mogli ozirati. In tako najdemo na Ptujcu na tej lokaciji cerkev Vseh svetnikov, okrog katere je bilo pokopališče.

Mestni statut iz leta 1513⁹ v 168 členu zahteva plačevanje deželnemu knezu v komoro za remanenčni in običajni davek 82 funtov dunajskih denaričev, ki jih je mesto pobiralo od zemljiške pravde, dajatev od obrtnikov in drugih dohodkov. V ta namen so popisali vse lastnike hiš od katerih so se pobirali navedeni davki. V četrti mestni četrti je imenovana cerkev Vseh svetnikov in okrog nje sosedje, ki so imeli hiše, kjer stoji danes stavba Narodnega doma.

Že v katastrskem popisu lastnikov hiš na Ptujcu iz leta 1785¹⁰ so navedeni lastniki hiš št. 157 Rozina Schnabl, na št. 158 Franc Gröbacher, izdelovalec krtač, št. 159 je izpuščena. Hišo 160 je imel kolarski mojster Peter Kranzlbinter, ki je mejil na desno na hišo Franca Tieberja¹¹ (hišna št. 159, na levo na prej omenjeno židovsko pokopališče oziroma kasneje preimenovano v pokopališče Vseh svetih. Vse tri omenjene številke so danes stavba Narodnega doma. Stavba je torej locirana v srednjem veku v judovsko sosesko, v 18. stoletju med Kovaško ulico in ulico Vseh svetnikov ter Poštno ulico.

Tri hiše postanejo last gostilničarja in mestnega pismonoše Tieber Franca

Hišo št. 157 je Bartolomej Schnabl, kamnoseški mojster, kupil leta 1771 in je bila locirana na Kovaško ulico¹² (Schmidgasse). Kupil jo je od mizarskega ceha za 100 fl. Za Schnablom je postala lastnica Rozina Schnabl, roj, Mächtig, ki je z doto ob poroki leta 1778 rešila močno zadloženo hišo. 22. decembra 1787 je hišo kupil zidarSKI mojster Gotlieb Patzeld. 4. aprila 1791 jo je za 300 fl in 2 dukata dokupnine kupil sosed Franc Tieber, gostilničar.

Hiša št. 158 je bila last Franca Drebacher, mojstra, izdelovalca krtač (Bürstenbinter). Leta 1767 je hišo kupil od mesarja Janeza Gradišnika za 160 fl. Tudi ta hiša je bila vpisana na Kovaško ulico. Nato so bili lastniki Bogoljub Patzedl 1788, Jurij in Rozina Schober, ter leta 1792 Franc Novak, mesarski mojster, ki se je močno zadolžil in je hišo leta 1797 prodal Janezu Mihaelu Wolfu, čevljarskemu mojstru. To hišo je leta 1806 kupila Urša Tieber.

⁷ Mlinarič, J.: Judje na slovenskem Štajerskem, v: ČZN, Judovski zbornik, letnik 71, 1- 2, 2000 str. 50.

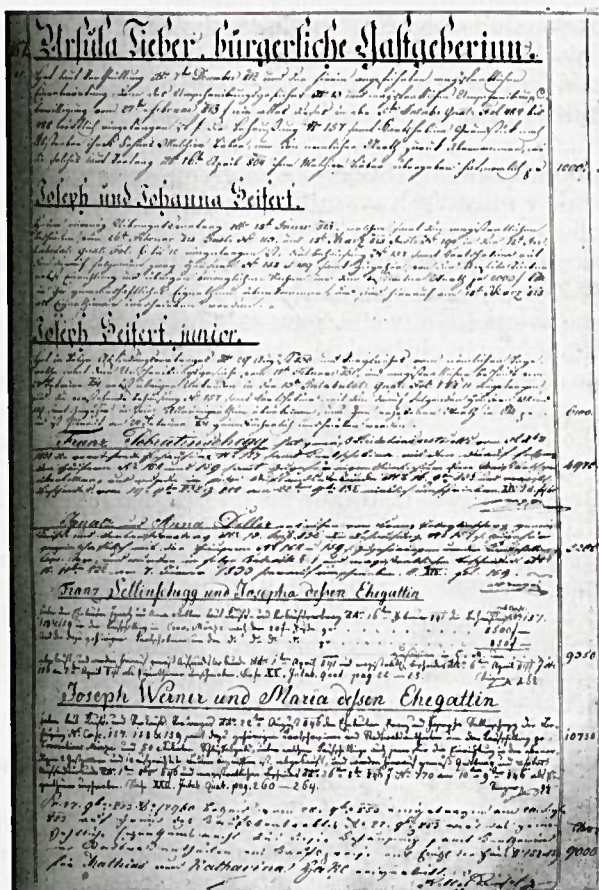
⁸ Ibidem, str. 55.

⁹ Statut mesta Ptujca 1513, Marija Hernja Masten in Dušan Kos, Ptuj 1999, str. 209.

¹⁰ ZAP, AMP, šk. 18, Inventar Hernja Masten, 1995.

¹¹ Priimek Tieber je včasih napisan kot Tieber, včasih kot Tiber.

¹² Kovaško ulico bi lahko locirali na zadnji krak Aškerčeve, saj katastrski načrt kaže, da segajo vrtovi omenjenih hiš do tja.

Vpisi lastnikov v zemljiško knjigo za hišo št.157, dela Narodnega doma.
ZAP, Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ptuj, Zemljiška knjiga za mesto Ptuj, knj. 1177, fol. 37,
hišna štev. 157.

Hiša št. 159

Franc Tieber je bil gostilničar in hkrati mestni pismonoša. Sam je kupil hišo v ulici Vseh svetnikov leta 1768 od prejšnjega lastnika Franca Spizerollija za 770 florinov. V letu 1775 je za hišo dokupil še vrt. Po Tieberjevi smrti, 29. oktobra 1796, je posest prevzela žena Urša Tieber, ki jo je leta 1804 prepustila sinu Melhiorju.

Sin Melhior je umrl leta 1812. Z delilno pogodbo, ki so jo sklenili njegovi bratje in sestre, že odrasli Jože, ki je živel v Račah, Franc je živel pri materi, Katarina poročena z Janezom Notzuger v Polskavi, Magdalena, poročena z Jožefom Tenzom v Mariboru ter Marija, poročena z Jožefom Seyfertom na Koroškem, so dobili od matere izplačan petinski delež po bratovi zapuščini, vsak po 36 fl 39 4/5 kr, materi Urši Tiber pa sta ostali dve hiši z gostilno. Hiša številka 158 je bila njena osebna last in ni bila v sklopu zapuščine.¹³

¹³ ZAP, Stara zemljiška knjiga, Zemljiška knjiga za mesto Ptuj za hišne št. od 122 - 175, knj. 501.in V. Intabulacijski kvaternij, knj. 475, fol. 484-488.

Tako je družina Tiber združila vse tri hiše in jih povezala v enovit stavbni kompleks z velikim dvoriščem, kakršen je še danes Narodni dom.

Za Tieberji, so se lastniki hitro menjavali, leta 1828 sta posest po babici prevzela Jožef in Johana Seifert, za njima leta 1830, Jožef Seifert mlajši. Na licitaciji jo je leta 1831 kupil Franc Pobratinšeg, leta 1832 sta jo kupila Ignac in Ana Deller, za njima sta bila lastnika Franc in Jožefa Selinšek, ki sta jo kupila 1841, Že leta 1846 sta bila lastnika Jožef in Marija Werner, 1853 sta lastnika Matija in Katarina Hakl, 1868 Karl in Sidonija Hackl. Za njimi so leta 1870 kupili vsak do tretjine Adolf, Ludvik in Jožefa Kofler. Ludvik Kofler, ki je bil sicer iz Koga in je imel na Ptuj stanovanje pri Kregarju, je leta 1877 odkupil Adolfovo del. Njegovo zadolževanje in hipotekarni krediti pa so ga zadolžili do te mere, da je bila leta 1882 odrejena izvršba.¹⁴

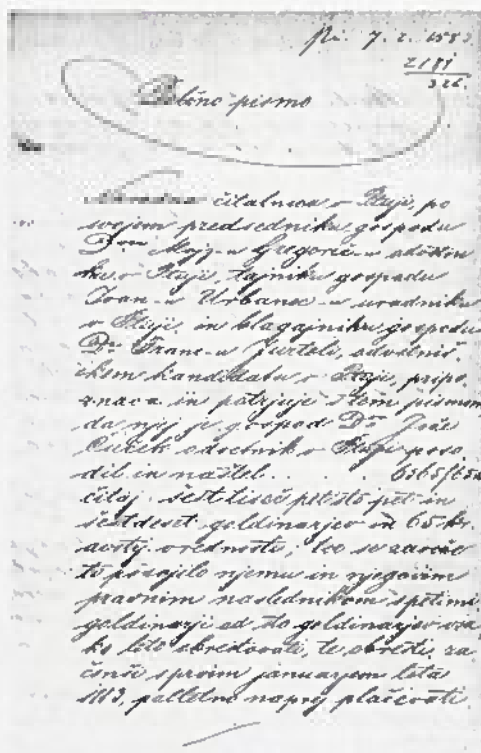
Hotel zur Stadt Wien - Narodni dom, last Narodne čitalnice

Vodilni člani čitalnice so pričeli s pogajanjem takoj, kakor hitro se je izkazalo, da je hiša naprodaj, saj sta bili tako lokacija kakor stavba idealni za namene društva. Stavba je bila dovolj velika, v samem centru mesta in kar je bilo najpomembnejše v njej je bila stara gostilniška koncesija hotela Zur Stadt Wien, za katero se ni bilo potrebno na novo boriti pri nemški mestni oblasti. Najbrž svojega namena o nakupu niso obesili na veliki zvon, sicer bi gotovo našla nasprotna, nemška stran razlog, da do nakupa ne bi prišlo.

27.2.1882 je s kupno pogodbo vse tri stavbe z zemljiščem vred kupila ptujska čitalnica. Odboru čitalnice pod vodstvom odvetnika dr. Alojza Gregoriča in tajnika Ivana Urbanca je uspelo zbrati na območju Ptuja in okolice, v Ormožu, Središču in Mariboru 6.200 gld za nakup stavbe Hotel Zur Stadt Wien. Vrednost celotne stavbe je bila namreč 11.500 gld in ker Čitalnica sama ni imela toliko denarja, da bi lahko plačala celotno kupnino, si je najela več posojil. Kredit pri odvetniku dr. Jožetu Čučku v višini 6565 gld in 65 kr avstrijske vrednosti s 5% obrestmi. Dolžno pismo so s Čučkom za čitalnico sklenili predsednik dr. Alojz Gregorič, tajnik Ivan Urbanc in dr. Fran Jurtela, odvetniški kandidat, kot blagajnik.¹⁵

¹⁴ ZAP, Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ptuj, Zemljiška knjiga za mesto Ptuj, knj. 1177, fol. 37-50, hišne štev. 157-159.

¹⁵ ZAP, Zbirka listin zemljiške knjige Ptuj, DN 2181/1883.

Dolžno pismo ptujske čitalnice za posojilo pri dr. Čučku.
ZAP, Zbirka listin zemljiške knjige Ptuj, DN 2181/1883.

Takoj po nakupu je bil Narodni dom ptujske čitalnice **slovesno odprt 29. maja 1882.**

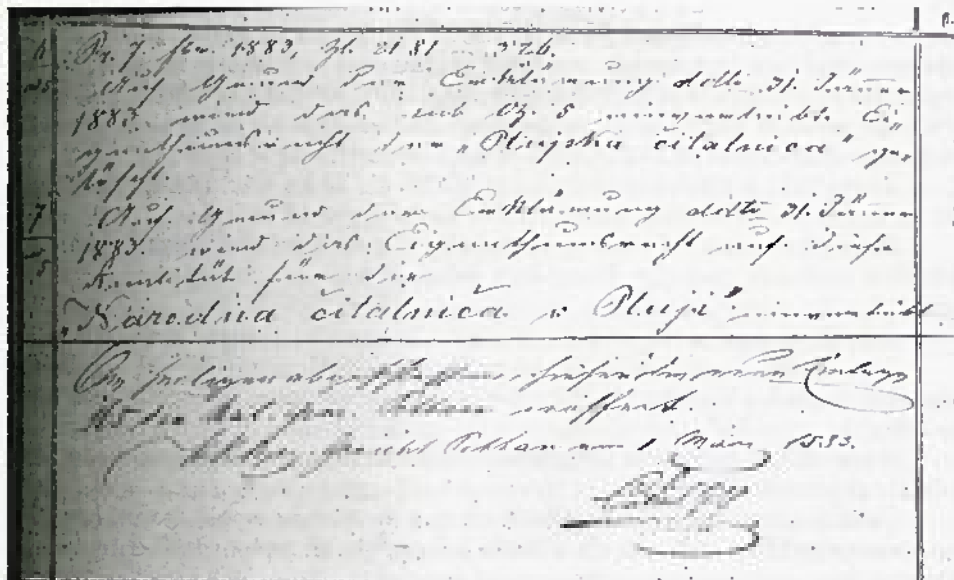
Še istega leta 1882 je bil izveden vpis v zemljiško knjigo, vendar se je gospodom prikradla neljuba napaka in so kot lastnico vpisali »Ptujska čitalnica«, kar pa ni bilo njeno pravno formalno ime. Zato so leta 1883 naredili uradno spremembo, s katero se je strinjal tudi uradni prodajalec Peter Reines in končno je bila tudi po črki zakona lastnica stavbe Narodna čitalnica v Ptuj.

Tako stanje je ostalo vse do okupacije, ko je okupator razpustil vsa društva, njihovo imetje pa zaplenil in se vpisal kot lastnik.

Po drugi svetovni vojni je stavba prešla v last države, le nosilci razpolagalne pravice so se nekajkrat zamenjali. Leta 1969 je družbena lastnina, imetnik pravice uporabe pa je bila Občina Ptuj. V letu 1980 je postala imetnik pravice uporabe Kulturna skupnost občine Ptuj.

Stavbo ptujskega Narodnega doma po izgledu ne moremo primerjati s kasneje namensko zgrajenimi, saj ne sodi med reprezentativne stavbe, ki bi imela lepo zunanost in bi jo lahko označili z enim izmed umetnostnih slogov. Zgradba je dobila svojo zaključeno podobo v začetku 19. stol., ko je lastnik Tieber združil tri hiše v enoten kompleks. Mogočna enonadstropna stavba, ki je s krajšim krakom obrnjena na Jadransko ulico (nekoč Vseh svetih) z daljšim delom pročelja pa obsega gornji del Vošnjakove ulice (nekoč Poštne) pa je bila nekoč na glavni prometnici, ki je tekla proti mostu. Ko je leta 1883 pričel delovati odbor za pripravo

cesarjevega obiska na Ptuj, so bili v nadzoru Nemci Eckl, Kraeber, Hutter, Fürst in Schwab. Predvideno je bilo, da bi naj cesar šel skozi Poštno ulico. Člani čitalnice so sklenili, da se bodo pred svojo novo hišo-Narodnim domom postavili v zbor in tako kot društvo pozdravili cesarja. Ko je odbor izvedel za to namero Čitalnice, so spremenili maršruto cesarjeve poti. Tako se je cesar peljal po Dravski ulici mimo usnjarskih delavnic in mesarskih stojnic, ki so jih zamaskirali, »kot današnji marsikaj« je zapisal, kronist Raisp.¹⁶

Vpis Narodne čitalnice v zemljiško knjigo, ob nakupu Narodnega doma.
ZAP, Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ptuj, Zemljiška knjiga za mesto Ptuj, knj. 1177.

Upravljanje in vzdrževanje

S pridobitvijo lastne stavbe so bili čitalnici in kasneje drugim slovenskim društvom dani vsi pogoji za delo.

Iz blagajniškega poročila občnega zbora Narodne čitalnice, dne 29. januarja 1893 postane jasno, na kakšen način so člani društva urejali finančne težave. Društvo je vodilo obračun za Narodni dom in društvo Čitalnica posebej. Saj so stroški vzdrževanja hiše in odplačevanja vsakoletnega obroka pri Štajerski hranilnici v višini 194 gld¹⁷ bili prevelik zalogaj za društvo. V letu 1892 pa je blagajnik Gregorič poročal, da so izjemoma to leto vodili oba računa skupaj. Račun hiše Narodni dom je izkazoval dohodka v višini 1620 gld in 9 kr, stroške pa 1769 gld in 29 kr, primanjkljaj je znašal 149 gld 20 kr. Če pa bi čisti dobiček čitalnice v znesku 335 gld 62 kr, bil plačan kot najemnina za čitalnične prostore, bi Narodni

¹⁶ ZAP, Rokopisna zbirka, R. 73 Kronika Ptuja 1873-1886, str. 124, 5/7-1883.

¹⁷ Kratica za denarno enoto goldinar je gld, za karjear pa kr.

dom izkazoval čisti dobiček 186 gld 42 kr. Čitalnica je imela to leto dohodka 2418 gld 71 kr, z Narodnim domom vred pa so bili izdatki 2232 gld in 29 kr in je saldo gotovine bil 186 gld in 42 kr.

Čitalnica je imela leta 1892 naslednje dolgove pri:

1. Štajerski hranilnici, z obrokom 194 goldinarje in ostankom glavnice 1524 gld 47kr.

2. glavnica pri Hranilnem in posojilnem društvu v Ptujju je ostala enaka 5650 gld

3. posojilo pri dr. Čučku, kjer je ostala glavnica nespremenjena 6565 gld 65 kr

4. Čitalnica je za Narodni dom izdala delnice, ki so jih kupili člani slovenskih društev na Ptujju in v drugih mestih. Božidar Raič je čitalnici zapustil veliko vsoto denarja in iz te se je na račun deležev plačalo 800 gld za odkup delnice Narodnega doma po nizki ceni od posameznih narodnjakov ali pa so jih darovali in se je tako dolg znižal za 2012 gld 58 kr in je saldo znašal še 2800 gld.

V letu 1891 je čitalnica imela dolga 18.695 gld 58 kr. V letu 1882 16.540 gld 12 kr, in jim je celotni dolg uspelo znižati za 2135 gld 46 kr.

Zapisnikar pravi: "To leto so brezplačno darovali delnice Narodnega doma čitalnici naslednji gospodje: Franc Jug, dekan in župnik v Šmarju pri Jelšah 50 gld.

Jože Kronvogel, c. kr. sodnije pristav v sv. Lenartu v Slov. Goricah 50 gld.

Jože Sinko, župnik v Bolfenku v Slovenskih Goricah 50 gld. Andrejas Vodušek, župnik v Vojniku 50 gld in oče Benko Hertiš, župnik v sv. Vidu pri Ptujju 100 gld.

Na predlog g. tajnika se tem gospodom izreka najtoplejša zahvala in se njim zakliče gromovito "Slava".¹⁸

Čitalnica se je močno zadolžila in ob tem društvo ni moglo zaradi nemško naravnane politike računati na nobeno subvencijo ali podporo Mestne občine Ptuj.

Zato se je predsednik Gregorič v naslednjem letu že pogajal s kranjsko hranilnico v Ljubljani za najetje kredita, s katerim bi uredili dolgove Narodnega doma in društva. Dr. Ploj je temu sicer na prvi seji nasprotoval in so začasno odločitev o najemu kredita preložili. Delno so zakrpali proračunsko luknjo s tem, da so oddali v najem zemljišče na Spodnjem in Zgornjem Bregu, ki ga je imel Narodni dom. Po ogledu so ugotovili, da so zemljišča na lepem kraju, imajo rodovitno zemljo in so vredna 100 gld. Na občini Breg in pri minoritski cerkvi so objavili, da bo možno od 1. januarja 1894 vzeti ta zemljišča v najem.¹⁹

Na seji 11. decembra 1893 je predsednik ponovno poročal, da se je zaradi dolgov društva obrnil na razne banke, kje je želel pridobiti denar na društveno hišo Narodni dom. Iz Steiermärkische Sparkasse v Gradcu so dobili negativen odgovor. Obrnili so se tudi na Krainische Sparkasse in Hranilnico v Ljubljani, le ta je zahtevala, da si ogleda hišo in jo sama oceni. Hišo je ocenil mestni nadinženir Duffe in stavbo Narodnega doma ocenil na 26.629 gld. Na podlagi cenitve je Hranilnica odobrila posojilo v višini 14.000 gld, realno pa so dobili le 13.707 gld 87 kr.

¹⁸ ZAP, MD šk.28, Zapisnik Narodne čitalnice 1893-1909, st. 2-3.

¹⁹ ZAP, MD šk.28, Zapisnik Narodne čitalnice 1893-1909, zapisnik z dne 10.8.1893, st. 9.

S tem posojilom so takoj poravnali glavnico in stroške pobotnice v višini 1410 gld 32 kr pri Štajerski hranilnici, izposojeni denar pri dr. Josipu Čučku 6565 gld 65 kr ter glavnico 5650 gld pri Hranilnem in posojilnem društvu na Ptuj, vse skupaj v višini 13.625 gld 97 kr.

Ostanek 347 gld 03 kr so nanесли razni stroški, kot npr. cenitev, pristojbine in polletne obresti od nove glavnice.

Po opravljeni transakciji je bilo finančno poročilo v letu 1894 za poslovno leto 1893 prav tako negativno saj se je dolg povečal za 259 gld 88 kr, zaradi povečanega stroška odplačila dr. Čučku, plačila 10% davka in stroškov notarskih poslov.²⁰

Narodni dom je bil še najprej »firma z izgubo«. Delno so se stroški pokrivali iz dohodka gostilne, ki so jo dajali v najem. Prihodek gostilne ni bil velik, na primer za maj 1894 je izkazoval 119 gld 15 kr dohodka in 97 gld 39 kr stroškov. Majhen ostanek 21 gld in 76 kr je komaj zadostoval za redno delovanje.

Leta 1904 pa je župan Ornig postavil vprašanje gostinske koncesije v Narodnem domu. Mestna občina se je borila proti temu, da bi Čitalnici ponovno dodelili gostinsko koncesijo za Narodni dom.²¹

Adaptacije

Čitalnica je leta 1882 pri Mestnem uradu priglasila manjša adaptacijska dela. V vlogi so zapisali, da namerava Bralno društvo čitalnica na hiši št. 157, 158, 159 v Poštni ulici izvršiti več gradbenih sprememb.

Popravljali bodo ostrešje, vendar pri tem ne bodo posegli na sosedovo posest. Porušili in odstranili bodo leseno ameriško, zelo nevarno ledenico, na njenem mestu bo zgrajen hlev in obokana kamrica. V gostinskem lokalu bo odstranjen obok, namesto njega bodo postavljene traverze, ki bodo nosile oboke. Štiri okna, ki gledajo na ulično stran bodo povečali v izložbena okna, oziroma spremenili v vrata. Pri pralnici bo prizidana soba in s tem bodo pridobili drvarnico.

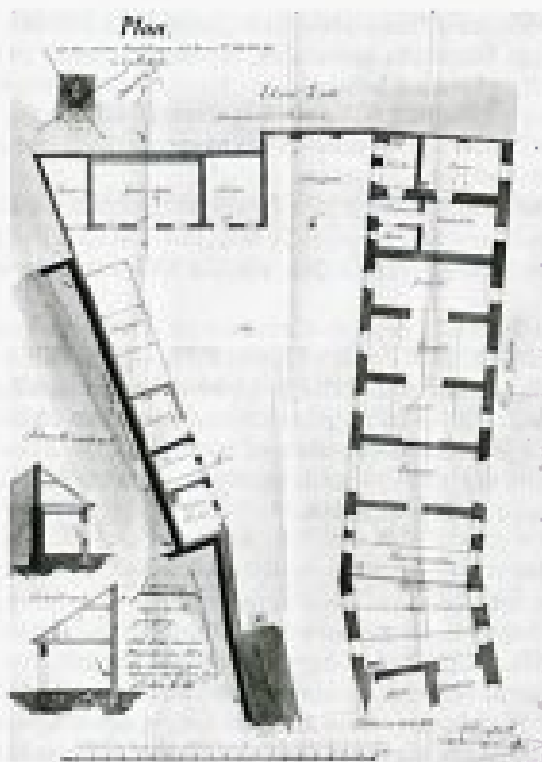
V prvem nadstropju bo ostalo vse po starem - nespremenjeno, tudi novega ogrevanja niso uredili.

Po izvedeni adaptaciji je Mestna občina odredila komisijski ogled, dne 12. junija 1882. Prisotni so bili Wiljem Pisk, predsednik mestnega gradbenega odbora, Izidor Tolazzi zidarski mojster, Edvard Bernhard, mestni gradbeni mojster, ki je napisal tudi poročilo. Ugotovljeno je bilo, da so bila vsa dela opravljena solidno. Sosed Kräber je zahteval, da se v načrt vriše kot nova meja med njim in Narodnim domom na dvoriščnem traktu novo zgrajena pralnica, kamrica in drvarnica. Temu je Bernhard ugodil in je na načrtu zarisal z modro barvo novo mejo.²²

²⁰ ZAP, MD šk. 28, Zapisnik Narodne čitalnice 1893-1909, zapisnik skupščine 21.1.1894, st. 20.

²¹ ZAP, MOP šk. 127, spis 222-13/1904.

²² ZAP, MOP, šk. 5, spis 1216/ 1882.

Načrt adaptacije za Narodni dom leta 1882.
ZAP, MOP, šk. 5, spis 1216/1882

Ko je društvo leta 1884 v Narodnem domu želelo odpreti poleg gostilne še prenočišča, je Mestna občina nasprotovala. Okrajno glavarstvo je sicer izdalo koncesijo, na katero se je Mestna občina pritožila in jo je ministrstvo ukinilo.²³

V avgustu leta 1894²⁴ so ob priložnosti velikega koncerta Slovenskega pevskega društva prebelili fasado Narodnega doma. Mestna občina je vsako leto hišo Narodnega doma obdavčila z najemninškim davkom. Na odločbo se je nato društvo zmeraj pritožilo in običajno jim je bila prošnja odobrena in so bili oproščeni plačila, kakor vsa ostala nemška društva.

Večja adaptacija je bila izvedena leta 1909, ko je bila prenovljena velika dvorana. Prvi pregled je bil opravljen 1. marca. Zaradi tega, ker je imela velika dvorana samo en vhod in izhod, komisija ni odobrila uporabe, saj so zaradi varnosti morali narediti še ena vrata. Na drugem ogledu 13. maja, so ugotovili, da je bila adaptacija izvedena po načrtu, le da Čitalnica ni v celoti upoštevala, da mora narediti še posebna vrata za izhod v sili v primeru požara. Na dvorišču so prislonili

²³ ZAP, MOP, šk. 9, spis 897/1884.

²⁴ ZAP, MD šk. 28, Zapisnik II. Narodna čitalnica 1893-1909, zapisnik 4. seje, dne 22. 8. 1894, str. 24.

na neko okno le železno lestev in zato adaptacija ni bila popolna. Predstavniki Čitalnice je pojasnil, da bodo že v naslednjem letu z dvoriščne strani naredili prave požarne stopnice. Ko je nato gradbenik Treo, ki je dela izvajal pojasnil, da je možnost narediti pri oknu platformo velikosti 1.20 x 1.20 in ob njo postaviti železne stopnice, ki bodo ob zidu, se je mestni gradbenik zadovoljil in izdal Čitalnici uporabno dovoljenje.²⁵

Kakih večjih gradbenih posegov Narodni dom ni več doživel. Šele v času, ko se je mesto pripravljalo na velike jubileje ob 100 letnici Čitalnice in 1000 letnici Ptuja so ga močno spremenili.

Najemniki gostilne v Narodnem domu

Dohodki Narodnega doma niso pokrivali stroškov. Društvo pa takoj od začetka ni moglo oddati v najem vseh sob in velikega hleva, ki je bil na dvorišču. Ščasoma pa so stanje uredili in čitalnica je gostilno v Narodnem domu nekajkrat oddala v najem različnim najemnikom.

V letu 1908 zasledimo kot najemnika Kociper Janeza iz Lešnice pri Ormožu. Ko je pri Mestni občini zaprosil za domovinsko pravico, saj je na Ptuj bival že več kot deset let, so mu prošnjo zavrnil, ker je svoje ime zapisal Kociper in ne Kotziper. Na njegovo pritožbo na deželno namestništvo v Gradcu mu je kasneje občina morala domovinsko pravico priznati.²⁶

Za gostilno v Narodnem domu so se leta 1908 zanimale tudi združene pivovarne Žalec - Laško, ki je veljalo za slovensko podjetje. Mestna občina jim koncesije za gostilno v Narodnem domu ni odobrila, z obrazložitvijo, da zato ni krajevne potrebe.²⁷

Leta 1919 pa je postal najemnik gostilne Joško Berlič. Kot gostilničar je pri mestni oblasti večkrat prosil za podaljšanje policijske ure, saj so se gledališke predstave končale šele ob 23. uri in je občinstvo prihajalo v gostilno kasneje. Včasih pa so društva prirejala razne prireditve in je gostišče delovalo tudi preko odobrene obratovalne ure.²⁸

Da bi se stavba lahko vzdrževala, je čitalnica dajala prostore v najem. Leta 1921²⁹ so bili v stanovanjski kataster na hiši Vošnjakova 15 vpisani naslednji najemniki:

V prvem nadstropju:

Berlič Joško z družino in zaposlenimi, ki je imel v prvem nadstropju 3 sobe, kuhinjo in gostilno (šest članov).

Zupanc Josip, državni vinarski inštruktor z družino, je imel 4 sobe in kuhinjo (sedem članov).

Narodna čitalnica, ki je uporabljala v društvene namene dvorano, čitalnico, knjižnico in sejno sobo 4 sobe.

V pritličju:

Hranilno posojilno društvo v Ptuj, registrovana zadruga z neomejeno zavezo, ki je uporabljala 3 sobe za pisarne in čakalnico.

²⁵ ZAP, MOP, šk. 162, spis 1288-7/1909.

²⁶ ZAP, MOP, šk. 156, spis 697-6/1908.

²⁷ ZAP, MOP, šk. 157, spis 9903-8/1908.

²⁸ ZAP, MOP, šk. 242, spis 162/52/1919 (občinstvo iz gledališča po končani predstavi ob 23. uri) in šk. 244, spis 1068-1919 (gasilska prireditve).

²⁹ ZAP, MOP šk. 253, stanovanjski kataster za mesto Ptuj za l. 1921.

Dijaška kuhinja je uporabljala 3 prostore.

Kmetijsko društvo za ptujski okraj, registrirana zadruga z omejeno zavezo, ki je imela 2 prostora za pisarno in skladišče.

Hranilno in posojilno društvo pa je oddajala še tri stanovanja, krojaču Novaku Adamu, ki je imel 2 sobi s kuhinjo in krojaško delavnico (sedem oseb), branjar Brglez je imel eno sobo (štiri osebe), ter natakara Pikač Martina, ki je imela eno sobo.

Leta 1931 so določali višino davka od stavb in občina je opravila ocenitev posameznih stavb. Prometna vrednost stavbe Narodnega doma, last Narodne čitalnice je bila ocenjena na 640.000 din. Poročilo je navajalo, da so gostilniški prostori v pritličju in prostori v prvem nadstropju v dobrem gradbenem stanju, sicer so prostori hišnice vlažni, v vežah je odpadal omet.³⁰

Za konec lahko rečemo le to, da Narodni dom na Ptuj ni samo stavba v kateri je bila stoletja gostilna, temveč je to dom, ki je mestu Ptuj dal njegovo slovensko identiteto. V njem so se kalile generacije mladih glasbenikov, gledaliških igralcev, likovnikov, pevcev, lutkarjev, telovadcev, članov godbe na pihala, plešalcev, ... in je številne Ptujčane sprejel pod svojo streho na svečanosti, kulturne prireditve ter bučne in vesele družabne prireditve in plese, po katerih je pregovorno slovel.

Marija Hernja Masten

NARODNI DOM (VOLKSHEIM) UND SEINE BESITZER BIS ZUM ZWEITEN WELTKRIEG

Zusammenfassung

Das politische Bild der zweiten Hälfte des 19. Jh. ist einerseits von der nationalen Unterdrückung des slowenischen Volkes und andererseits vom Volkserwachen und der Gründung slowenischer Vereine gekennzeichnet, was besonders in den Städten der slowenischen Steiermark spürbar ist, von denen nach ihrer „Deutschheit“ Ptuj im Vordergrund steht. Eine tragende Rolle der slowenischen Nationalbewegung hatte Narodna čitalnica (Volkslesesaal) (1864) und der Gründer Mihael Herman.

Die Mitglieder des Lesesaals von Ptuj suchten ein Gebäude, welches im einheimischen und weiteren Umfeld die Funktion des Zentrums des Slowenentums übernehmen sollte und der breiteren internationalen Öffentlichkeit, besonders aber der einheimischen deutschen Minderheit, die slowenische Gegenwart, deren Träger sich im Verein Narodna čitalnica (Volkslesesaal) verbanden, zu verstehen geben sollte. Mit dem eigenen Gebäude musste dem slowenischen Verein und seinen Aktivitäten ein Raum von polifunktionalem Zweck garantiert werden. Die Slowenen in Ptuj beeilten sich mit dem Kauf und der Idee über Narodni dom, und so zählten die Ptujer zu den ersten, die ein eigenes Gebäude zum Zweck des Narodni dom gekauft haben (Maribor 1898/99, Celje 1893/97, Ljubljana 1894/96, Triest 1904).

An der Ecke Jadranska und Vošnjakova ulica, einst ulica Vseh svetnikov und Poštna ulica steht ein imposantes einstöckiges Gebäude, Narodni dom. Das Gebäude – die Gebäude sind im vierten Stadtviertel des mittelalterlichen Ptuj, in unmittelbarer Nähe des Judenghettos (1344 Straße mit dem Namen – die Judenstraz, später neben der Kirche und dem Friedhof Vse svetnikov, zu finden.

Von 1785 an sind die Eigentümer der Hausnummern 157, 158 und 159, die heute das Gebäude von Narodni dom sind, zu finden, die der Ptujer Postbote und Gastwirt Franc Tieber zu einem

³⁰ ZAP, MOP, šk. 272, spis 217-spl. 1931.

einheitlichen Besitz vereinte. Nach Tieber haben zahlreiche Eigentümer den Besitz gewechselt und der letzte hat ihn in einem solchen Ausmaß verschuldet, dass das Haus versteigert werden musste.

Am 27.02.1882 hat Narodna čitalnica alle drei Gebäude mit dem Grund und Boden für 11.500 Gulden gekauft, die feierliche Eröffnung war am 29. Mai 1882. Narodna čitalnica hat sich mit dem Kauf von Narodni dom mächtig verschuldet, wodurch ihr Wirken ziemlich eingeschränkt war, was die alljährlichen Vereinsrechnungen und vielen Kredite sowie die Schwierigkeiten bei der Abzahlung der Annuität belegen, doch gelang es dem Verein, den eigenen Kulturraum zu bewahren. Das Gebäude wurde bis zum Zweiten Weltkrieg nicht sonderlich adaptiert. Im Jahre 1882 wurden das Dach, die Gastgewerberäume und der Hofteil erneuert. Größere Umbauten erfolgten erst 1909, als der große Saal renoviert wurde.

Der Verein hat den größeren Teil der Räume vermietet und von den Mieteinnahmen die Kredite abgezahlt und andere Ausgaben beglichen. Als Pächter der Gaststätte in Narodni dom sind von 1908 Janez Kociter und nach 1919 Joško Berlič bekannt.

In dem Gebäude befanden sich Hranilno posojilna društvo (Sparverein) in Ptuj, Kmetijsko društvo (Landwirtschaftsverein) für die Gegend von Ptuj und Dijaška kuhinja (Schulküche).

Das Gebäude Narodni dom von Ptuj, das sich der Architektur und Schönheit nach mit anderen zwar nicht vergleichen lässt, war für Ptuj nicht nur ein Gebäude, in dem sich jahrhundertlang eine Gaststätte befand, sondern es ist ein Heim, das der Stadt Ptuj ihre slowenische Identität verlieh.

NARODNOSTNE RAZMERE NA PTUJU MED LETOMA 1860 IN 1882

Nataša Kolar*

UDK 323.1(497.4 Ptuj)"1860/1882"
94(497.4 Ptuj)"1860/1882"

KOLAR Nataša: Narodnostne razmere na Ptujju med letoma 1860 in 1882. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 29-35, 26 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Avtorica v svojem prispevku predstavlja politično in kulturno-prosvetno življenje na Ptujju med letoma 1860 in 1882, ki je vplivalo na narodnostne razmere v mestu.

UDC 323.1(497.4 Ptuj)"1860/1882"
94(497.4 Ptuj)"1860/1882"

KOLAR Nataša: The National situation at Ptuj between 1860 and 1882. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethno-graphy), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 29-35, 26 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

In her paper, the author presents the political and cultural-educational life at Ptuj between 1860 and 1882, which had an impact upon the national situation in the town.

Revolucionarnemu letu 1848/1849 je sledil absolutizem, ki je trajal več kot deset let. Mnoge naloge so vključile ljudstvo v neposredno državljansko življenje. Ob koncu petdesetih in šestdesetih let 19. stoletja je doživela habsburška monarhija mnoge spremembe tako na zakonodajnem (uprava, sodstvo, šolstvo, oktrobrska diploma 1860, oktroirana ustava 1861, decembrska ustava 1867) kot tudi na ozemeljskem področju (poraz pri Solferinu 1859, vojna s Prusijo in Italijo 1866, dualistična razdelitev države v avstrijsko in ogrsko polovico 1867).

Po letu 1860 se je začelo razgibano politično in kulturno-prosvetno življenje. Na narodnostnem področju so se pokazale spremembe pri aktivnejšem sodelovanju in udeležbi na deželnozborskih volitvah, ki so vse do leta 1873 posredno

* Mag. Nataša Kolar, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Ptuj.

veljale tudi za državni zbor. Na kulturnem in prosvetnem področju se to obdobje izraža v ustanavljanju čitalnic in šol ter v boju za enakopravnost slovenskega jezika z nemščino v šolah in uradih.¹ Narodno gibanje se je postopoma organiziralo in razmahnilo, ob zavedni inteligenci so bile v njem udeležene tudi kmečke množice, zlasti večina odločujoče vrhnje plasti, in velik del meščanstva.

Prve deželnozborske volitve so bile v letu 1861. Na Spodnjem Štajerskem so volili slovenske poslance samo v kmečki kuriji. Volitve v štajerski deželni zbor so bile na Ptuj 26. marca 1861 za mesta Ptuj, Ormož, trge Ljutomer, Središče, Rogatec. Kandidata sta bila dva: graški odvetnik vitez dr. Josef Waser in ptujski posestnik ter notarski koncipient Avgust Čuček. Prvi je dobil 153, drugi pa 83 glasov. Oba kandidata sta bila otroka ptujskih zdravnikov.² Vitez dr. Josef Waser je bil član deželnega zbora devet let, do leta 1870, ves ta čas pa je bil iz tega zbora voljen tudi v državni zbor. V začetku je podpisal slovensko peticijo Schmerlingu in je tudi junija 1861 v dunajski zbornici še poudarjal svoj slovenski rod.³ Iz sodnega okraja Ptuj – Rogatec je bil izvoljen v kmečko kurijo deželnega zbora Mihael Herman s 96 glasovi, neznan slovenski protikandidat je dobil 22 glasov.⁴ Mihael Herman je bil vse do svoje smrti 15. decembra 1883 poslanec v deželnem in od neposrednih volitev tudi v državnem zboru. Čeprav je bil po rodu Nemec, se je v štajerskem deželnem zboru pridružil slovenskemu političnemu taboru in se zavzemal za slovenske interese. Slovenski volilci so mu predali v dvorani minoritskega samostana na Ptuj 13. aprila 1863 listino z zahvalo za strogo slovensko politično držo v deželnem zboru v letih 1862 in 1863.⁵ Velika zasluga Mihaela Hermana je tudi, da je štajerski deželni zbor odločil ustanoviti na Ptuj štirirazredno realno gimnazijo s 1. oktobrom 1869.⁶ Istega leta je v deželnem zboru predstavil odlično interpelacijo, v kateri je na zgodovinski osnovi utemeljeval pravico Slovencev, da se združijo v enotni slovenski pokrajini (Zedinjena Slovenija).

Državni zbor je sprejel leta 1873 po daljšem razpravljanju volilno reformo. Poslance so poslej volili vanj neposredno, vendar še po volilnih možeh, zmanjšala pa se je tudi vloga deželnih zborov. Na državnozborske volitve so se Slovenci na Sp. Štajerskem aktivno pripravljali, vendar se je pokazala med konservativno in napredno smerjo neskladnost. Na prvi volilni shod v Celju 25. maja 1873 so prišli možje iz slovensko-štajerskih okrajev in sklenili, da ostanejo Slovenci pri svojem narodnem programu, načrtu političnega delovanja ter si ne dajo vsiljevati novega klerikalnega programa. Dogovorili so se, da naj se izvoli za poslanca iz ptujskega okraja dr. J. Ploja (napredna stranka). Obe struji (staroslovenci in mladoslovenci) sta za volitve postavili vsaka svoje kandidate. Proti dr. J. Ploju so vodili klerikalci močno agitacijo, saj so za Ptuj priporočali deželnega poslanca Mihaela Hermana (klerikalna stranka).⁷ V Slovenskem gospodarju⁸ je zapisal poročevalec, da so rodoljubi ptujskega volilnega okraja postavili za kandidata za volitve v državni zbor g. Mihaela Hermana, ki se je »*usikdar za vero, blagor in*

¹ Ljubica Šuligoj, Sprehod skozi zgodovino Ptujске gimnazije od ustanovitve do danes, &3. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1869 – 1969, Ptuj 1969, str. 31.

² Chronik von Pettau 1857 – 1887, R – 27, str. 31.

³ Vasilij Melik, Ptujski državni in deželni poslanci, Mestni statut 1376, Gradivo in razprave, zvezek 1, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj 1996, str. 107.

⁴ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 390.

⁵ Chronik von Pettau, str. 43.

⁶ Chronik von Pettau, str. 76.

⁷ Josip Vošnjak, Slovenci in državni zbor leta 1873 in 1874, str. 8.

⁸ Slovenski gospodar, 22. 5. 1873, str. 167.

pravice Slovencev potegoval«. V članku je omenjal poročevalec tudi ptujske nemškarje. O njih je zapisal, da bi radi Slovence v žlici vode utopili, in da hočejo nemškarji v Ptuj kmečkim občinam svojega kandidata vrniti, predlagali so dva župana Strafelo in notarja Rodoška. Predvolilni boj za državne volitve je bil med privrženci kandidatov zelo oster. Na Ptuj je bil 11. maja 1873 predvolilni shod, na katerem so skoraj soglasno izvolili za ta okraj g. Mihaela Hermana za kandidata. Sestal se je tudi odbor, ki mu je predsedoval dr. Ploj. Vsi člani odbora so se zavezali, da bodo delali z vso močjo, da se bodo volitve za g. Hermana dobro izšle. Nekaj dni pozneje je odšel dr. Ploj na liberalni shod v Celje, kjer je začel delati proti Hermanovi kandidaturi. O tem je poročal Slovenski gospodar⁹ in zapisal: »Je li to značajno ravnanje? Alj se na takega možaka, ki po vetru plajš obrača, zmore tako važnih rečeh zanesti? Naj vsakternik sam razsodi! – Temu nasproti stoji g. M. Herman kot svetla zvezda!« Iz vsebine članka je razvidno, da je bil poročevalec pristaš Mihaela Hermana in da je lobiral zanj. Svoj članek je zaključil z mislijo, da je kljub številnim obrekovanjem, zasramovanju, preganjanju ostal Mihael Herman mož beseda in je pri vsaki priložnosti zagovarjal Slovence in še posebno slovenskega kmeta. Volitve v kmečki kuriji so bile 20. oktobra 1873. V ptujskem volilnem okraju je bil za poslanca izvoljen kot konservativec M. Herman. Dobil je 283 glasov, narodnjak dr. Ploj pa samo 7. Kandidat je še bil Nemec grof Wurmbrand, lastnik gradu Borl, ki je dobil glasove 65 volilnih mož. V mestno kurijo je bil na Ptuj izvoljen za poslanca Nemec Brandstetter, ki pa je moral leta 1876 zaradi obsodbe odstopiti, za naslednika so izvolili mariborskega odvetnika dr. Ferdinanda Duchatscha. Mariborskemu volilnemu okraju je pripadal tudi Ptuj s sosednjimi trgi.¹⁰

Na volitvah v deželni zbor za mestno kurijo sta postala poslanca dva Nemca v letu 1870 direktor realne gimnazije A. Fichna (287 glasov) in v letu 1871 Josef v. Kaisersfeld (316 glasov). Njuna protikandidata sta bila Slovenca Ivan Geršak in Jakob Ploj. Na naslednjih deželnozborovskih volitvah leta 1878 je bil izvoljen Ferdinand Kada s 127 glasovi, protikandidat J. Kaisersfeld pa je dobil le 73 glasov, oba sta bila Nemca. Po pisanju takratnega slovenskega časopisja je bil označen F. Kada kot »zmeren, »patriotičen« kandidat proti »ultranemškemu Kaisersfeldu, zato so zanj glasovali Slovenci.¹¹

Za uvajanje slovenščine v urade, sodišča in šole so Slovenci postavljali številne interpelacije v deželnih in državnih zbora, v katerih so prikazovali dejansko stanje in protestirali proti praksi, ki je bila v nasprotju s predpisi, ter proti neznanju slovenščine v uradih. Na lokalni ravni so na ta problem opozarjali predvsem učitelji in narodno napredni duhovniki na svojih učiteljskih okrajnih konferencah, tema številnih razprav je bila tudi na sejah občinskih odborov. Na seji ptujkega mestnega občinskega odbora so govorili 2. oktobra 1865 o učiteljskih plačah (200 gld) in tudi proti učenju slovenščine na nemški glavni šoli.¹² V Slovenskem učitelju leta 1872¹³ zasledimo članek z naslovom Nemščina po slovenskih šolah. V njem poročevalec navaja, »...na Štajerskem pa šole vzdržujejo

⁹ Slovenski gospodar, 16. 10. 1873, št. 42., str. 345.

¹⁰ Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, ČZN, 7. (XLII.) letnik II. zv., 1971, str. 221.

¹¹ V. Melik, 1965, str. 386.

¹² »...Kakor v Celju so se tudi tukaj nekateri izmed odbora povzdignili zoper učenje slovenščine na glavni šoli, pa niso ponusili, da je vsakemu tukajšnjih stanovnikov ne le samo potrebna, marveč tudi zelo koristna.«...Učiteljski tovariš, Ljubljana 1865, str. 31.

¹³ Slovenski učitelj, št. 1, 1872, str. 10.

krajni in okrajni šolski sveti. Izmed teh pa je glas veljavnejši, kateri učitelje plačujejo.... Vsled tega ukaza in vsled nemškutarških okrajnih šolskih svetov se tudi na Slovenskem Štajerskem mnogo v nemščini podučuje. Sole v Mariboru, Ptuj, Celju in drugod so čisto nemške». Prvi ravnatelj ptujske nižje realne gimnazije je postal Anton Fichna, ki pa je bil izvoljen v deželni zbor 27. junija 1870, vendar je bil ta avgusta 1871 razpuščen.¹⁴ Čeprav je bil doma z Moravskega, je bil izrazito nemško usmerjen. Neznani poročevalec je o njem zapisal v Slovenskem učitelju leta 1873¹⁵: »Na naši spodnji realni gimnaziji imamo ravnatelja g. Fichna, ki enakopravnost jezika toliko spoštuje, kot kuharica šeurka v piskru. Tukajšnja šola obiskujejo se vé da otroci slovenskih staršev. A on kao rojen Slovan zmerja novo vstopivše učence z »windische Troteln«, zlasti nad takimi svojo jezo izpušča, ki prinese iz ljudskih šol slovenska spričevala, kakor bi to prav ne bilo. Nadalje uboge učence s tem izpraši, da jih bo izpodil, ako se v dveh mesecih jezika ne nauče. Zares svobodomiselen g. ravnatelj, to je lepo od Vas!« Ptujsko nižjo realno gimnazijo so obiskovali učenci iz mesta in okolice, prihajali pa so v šolo tudi iz Ljutomera in okolice. V mestu je prevladovala nemščina, podeželje oziroma okolica pa je ostala slovenska. Po učnem načrtu je bilo v šolskem letu 1869/1870 na šoli tedensko slovenščine v prvem razredu tri ure, enako število ur je bilo tudi v drugem,¹⁶ v tretjem in četrtem razredu pa samo dve šolski uri, nemščine je bilo tri ure, latinščine šest, grščine štiri in tri ure fakultativno francoščine.¹⁷ Na nižji gimnaziji so imeli tedensko tudi dveurni nemško – slovenski tečaj.¹⁸

Ptuj je gostil 15. maja 1873 slovenske štajerske učitelje. Ptujski pripravljalni odbor se je odločil, da bo izpustil slovenski govor, ki je bil predviden v programu. Govor bi moral imeti gimnazijski prof. Glazar. Namesto njega je na ptujskem kolodvoru spregovoril pred množico ljudi njegov stanovski kolega, tudi profesor ptujske realne gimnazije. Navzočim je razodel sramotno postopanje nemškutarjev proti skoraj zgolj slovenskim učiteljem. Slovensko je govorilo še nekaj drugih učiteljev. Poročevalec, ki je o tej prireditvi pisal v Slovenskem gospodarju,¹⁹ je zaključil svoje poročilo: »-Skratka: nemčurji so računali brez gostilničarja in v ptujski kazini se še nikoli ni s srčnostjo govorilo slovensko sploh, kakor 15. maja 1873, zaradi česar se pa vendar ni podrla kazina in tudi nemčurjem spanja ni vzelo.«

Kakšno je bilo narodnostno razpoloženje na Ptuj, je razvidno tudi iz delovanja društev, ki so bila ustanovljena že pred zakonom o društvi in zborovanjih 15. novembra 1867 in tudi po njem. Med prvimi društvi v Sloveniji je bila ptujska narodna čitalnica, ustanovljena 23. julija 1863 v prostorih ptujskega mestnega strelišča. Med ustanovnimi člani, bilo jih je okrog 70, omenjam deželnega poslanca Mihaela Hermana, dr. Josipa Vošnjaka, dr. Avgusta Čučka, upravnika ptujskega gradu in kronista Ferdinanda Raispa, učitelja Dragotina Švajgla in duhovnike Božidarja Raiča, Oroslava Cafa, Jakoba Meška, Ljudevita Pečka. Z delom pa je

¹⁴ Melik, str. 108.

¹⁵ Slovenski učitelj, št. 28, 5. november 1873, str. 362.

¹⁶ Erster Jahres-bericht-des steiermärkische, landschaftliche, Real-Untergymnasium zu Pettau, 1870 (samozaložba), str. 37.

¹⁷ Erster Jahres -bericht, 1870, str. 45.

¹⁸ Dritter Jahresbericht des Steierm. land. Realgymnasium zu Pettau, 1872, str. 26.

¹⁹ Slovenski gospodar, 22. 5. 1873, str. 168.

začela Čitalnica 1. junija 1864. Bila je središče oblikovanja zavesti o narodni pripadnosti, organizirala je uveljavljanje slovenskih prebivalcev na kulturnem in političnem področju. Med prebivalci Ptuja v šestdesetih letih 19. stoletja še ni bilo čutiti nacionalne nestrpnosti. Slavnostnega odprtja Čitalnice se je udeležil tedanji nemški župan in tudi nekaj Nemcev, kajti ptujski Nemci takrat še niso imeli svojega kasina.²⁰ Dobili so ga 6. februarja 1867. Njenega odprtja se je udeležilo 200 članov Narodne čitalnice. V prvih letih je v okviru društva Kasino neovirano potekal krožek slovenskega jezika.²¹ Vendar so poznejša leta pokazala, da je bil prav nemški Kasino tisti dejavnik, ki je širil nemštvo in nemško miselnost na Ptuj. Postal je zbirališče gospodarsko najmočnejših meščanov.

Društva Moško pevsko društvo, Turnverein, Glasbeno društvo, Prostovoljno požarnobrambno društvo, Kasino, Fortschrittsverein, ptujska krajevna skupina Schulvereina in druga, ki so delovala na Ptuj od sedemdesetih let naprej, so bila pod nemškim vodstvom in so imela veliko vlogo pri širjenju nemštva v mestu.

Začetek stopnjevanja nacionalne napetosti v mestu je verjetno zahteva iz leta 1879 po uveljavljanju Slovencev v Ptuj predvsem z odpravo nemškega pouka in s poslovenitvijo nemške šole v mestu za časa župana Karla Bressniga, ki se zrcali tudi v protestu mestnega občinskega sveta proti slovenski okrajni hranilnici leta 1881. Kronist Ferdinand Raisp je zapisal za leto 1881, da so politične pripetije vedno večje. Na seji okrajnega odbora²² 9. aprila 1881 so imeli na to temo pet ur dolgo razpravo. Slovenska stran je postavila zahtevo, da bi ustanovili v mestu slovensko okrajno hranilnico, katere namen je bil, da bi le-ta slovenizirala kapital, čemur se je nemška stran močno uprla, vendar je pri glasovanju nato izgubila.²³ Kljub ugodnemu izidu glasovanja je bilo potrebno še mnogo naporov in vztrajnosti na narodnostnem področju, da je Ptuj dobil v letu 1883 slovensko okrajno hranilnico.

V takem narodnostnem vzdušju je delovala na Ptuj od leta 1863 Narodna čitalnica, ki je s svojim pestrim političnim, kulturnim (gledališke predstave, koncerti) in izobraževalnim (predavanja, knjižnica) programom krepila in spodbujala slovensko narodno zavest v mestu in okolici. Narodna čitalnica ni imela svoje stalne stavbe. Od ustanovitve do leta 1882 so njeni člani šestkrat menjali prostore, zaradi tega je bilo njeno delo oteženo. Leta 1882 je uspelo čitalniškemu odboru pod vodstvom odvetnika dr. Alojza Gregoriča in tajnika Ivana Urbanca zbrati na območju Ptuja in okolice, v Ormožu, v Središču, v Mariboru 6.200 goldinarjev za nakup stavbe Hotel zur Stadt Wien v današnji Vošnjakovi ulici. Vendar je bila stavba vredna 11.500 goldinarjev, zato je manjkajoča sredstva založil društveni predsednik dr. Josip Čuček.²⁴ Z nakupom stavbe je društvo prišlo do svojih prostorov. Narodni dom so odprli 29. maja 1882,²⁵ slavnostni nagovor je imel Božidar Raič.

²⁰ Ljubica Šuligoj, Ptujška čitalnica in njen Narodni dom, Celjski zbornik 1997, str. 119.

²¹ Blagoj Jevremov, Vpliv občinske politike na delovanje društev v Ptuj pred prvo svetovno vojno, Ptujski zbornik IV, str. 224.

²² Splošno politično stanje je vplivalo tudi na volitve v okrajni zastop, ki so bile 25. maja 1880. Na teh volitvah je bila izpodrinjena prejšnja vladajoča nemška liberalna večina, Slovenci so dobili večino. Od štirideset članov občinskega zastopa jih je bilo 23 iz narodno klerikalne, 17 pa iz nemško liberalne stranke. Kronika Ptuja 1873 – 1886, str. 30.

²³ Chronik von Ptuj 1873 – 1886, str. 90.

²⁴ Ivan Strelec, Zgodovinske črtice o Narodni Čitalnici v Ptuj, Povodom njene petiindvajsetletnice, Na Ptuj 1889, str. 15-16.

²⁵ L. Šuligoj, Celjski zbornik, 1997, str. 121.

Viri

Chronik von Pettau 1857 –1887, Zgodovinski arhiv Ptuj
Kronika Ptuja 1873 –1886, Zgodovinski arhiv Ptuj

Literatura

Dritter Jahresbericht des steiermärkische land. Realgymnasium zu Pettau, 1872

Erster Jahres-Bericht-des steiermärkische landschaftliche Real-Untergymnasium zu Pettau, 1870 (samozaložba)

Blagoj Jevremov, Vpliv občinske politike na delovanje društev v Ptujju pred prvo svetovno vojno, Ptujski zbornik IV

Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965

Vasilij Melik, Ptujski državni in deželni poslanci, Mestni statut 1376, Gradivo in razprave, zvezek 1, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj 1996

Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 – 1918, ČZN, 7.(XVII.) letnik II. zv., 1971

Slovenski gospodar, 1873

Slovenski učitelj, 1872, 1873

Ivan Strelec, Zgodovinske črtice o Narodni Čitalnici v Ptujju, Povodom njene petiindvajsetletnice, Na Ptujju 1889

Ljubica Šuligoj, Sprehod skozi zgodovino Ptujjske gimnazije od ustanovitve do danes, 3. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptujju 1869 –1969, Ptuj 1969

Ljubica Šuligoj, Ptujjska čitalnica in njen Narodni dom, Celjski zbornik 1997
Josip Vošnjak, Slovenci in državni zbor leta 1873 in 1874

Nataša Kolar

THE NATIONAL SITUATION AT PTUJ BETWEEN 1860 AND 1882

Abstract

The revolutionary year of 1848/49 was followed by absolutism, lasting more than 10 years. By many tasks, the populace was integrated into direct civic life. At the end of the 50s and 60s of the XIX century the Habsburg Monarchy lived through many changes, both at the legislative and at the territorial regard. After 1860, a full swing political and cultural-educational life began. With regard to the issue of nationality, changes were marked as to more active participation and cooperation at Land Assembly elections, which were until 1873 indirectly in effect for the State Assembly as well. On the cultural and educational field, this period is marked by the establishment of reading rooms and schools and by the battle for parity of the Slovene language with the German language at schools and in offices.

At first Land Assembly elections in Lower Styria in 1861 Gradec/Graz knight dr. Joseph Waser was elected for towns of Ptuj, Ormož, market towns Ljutomer, Središče, Rogatec. He was a member of the Land Assembly for 9 years, until 1870. The entire time he was lectured in the Assembly also to the State Assembly. From the Judicial District of Ptuj-Rogatec, to the peasant curia of the Land Assembly Mihael Herman was elected. He was until his death on 15 December, 1883, a deputy in the Land Assembly and as of direct elections also in the State Assembly. Though he was a German by birth, he joined to the Slovene political camp in the Styrian Land Assembly, he promoted Slovene interests. A great merit of Mihael Herman is also to be found in that the Styrian Land Assembly decided to establish on 1 October, 1869 a four year »real« secondary school. The State

Assembly adopted in 1873, after a long debate, an electoral reform. In the Ptuj election district M. Herman was elected deputy to the Peasant Curia in the State Assembly, whereas the German Brandstetter to the Urban Curia.

As for the introduction of the Slovene language to offices, courts and schools, Slovenes launched numerous interpellations in the Land and the State Assembly. At the local level, teachers were the ones who mostly drew attention to, along with nationally progressive priests at their teachers' district conferences. This was also the topic of numerous discussions was also at sessions of municipal councils. In the town of Ptuj, the German language predominated, the countryside i.e., the environment remained Slovene. Ptuj was on 15 May 1873 host to Slovene Styrian teachers. The Ptuj Preparatory Committee decided to by-pass the Slovene speech of greetings, which was envisaged in the programme. The speech was to have been made by the secondary school teacher Glazar. Instead of him, at the Ptuj Railway Station, in front of a mass of people, his professional colleague, also a Ptuj secondary school teacher, spoke. He uncovered the shameful behaviour of Germanizers against the almost completely Slovene teachers.

The national inclination at Ptuj is discernible also from the activities of societies, which were established already before the Law on Societies and Gatherings on 15. 11. 1867, as well as after. The Ptuj National Reading Room was among the first societies, established on 23 July, 1863 in the premises of the Ptuj Town Shooting Grounds. The Reading Room began with its activities on 1 June, 1864. It was the centre of the formation on national identity, organising the affirmation of Slovene inhabitants in the cultural and political area. Among Ptuj inhabitants in the 60s of the XIX century, national intolerance was not yet to be felt. The then German mayor took part at the festive inauguration of the Reading Room, along with some Germans, as Ptuj Germans did not yet have their casino. They acquired it on 6 February, 1867. 200 members of the National Reading Room took part at its inauguration. German societies, active at Ptuj, as of the 70s on, were under German leadership, having a major part at the expansion of Germanhood in the town.

The beginning of the escalation of national tensions was probably to be found in the request for the affirmation of Slovenes at Ptuj, primarily for doing away with German instruction and with the Sloveniation of the German school. Germans schools in the town, during the mayorhood of Karl Bressnig, which is indicated also in the protest of the Municipal Council against the Slovene District Savings Bank in 1881.

In such a national atmosphere in Ptuj, as of 1863 the National Reading Room operated, which had, with its variety political, cultural (theatre events, concerts) and educational (lectures, library) programme, strengthened and stimulated Slovene national awareness in the town and surroundings. The National Reading Room did not have its permanent building. As of the establishment until 1882, its members altered premises 6 times, owing to this its work was more difficult. In 1882 the Reading Room Council succeeded, under the leadership of the attorney dr. Alojz Gregorič and secretary Ivan Urbanec, to buy the building of the Hotel zur Stadt Wien at Vošnjakova Ulica. Thus, the society attained its premises. The National Hall was opened on 20 May, 1882. The Festive Speech was made by Božidar Raič.

NARODNOOBRAMBNI BOJ NA PTUJU IN NJEGOV NARODNI DOM (od konca 19. stoletja do leta 1941)

Ljubica Šuligoj*

UDK 323.1(497.4 Ptuj)"1882/1941"
94(497.4 Ptuj)"1882/1941"

ŠULIGOJ Ljubica: Narodnoobrambni boj na Ptuj in njegov Narodni dom (od konca 19. stoletja do leta 1941). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 37-46, 26 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Avtorica predstavlja narodnostne razmere na Ptuj in izpostavlja pomen Narodnega doma za slovenstvo pred prvo svetovno vojno. Opozarja, da je v spremenjenih političnih razmerah med svetovnima vojnama Narodni dom ohranil značaj slovenstva.

UDC 323.1(497.4 Ptuj)"1882/1941"
94(497.4 Ptuj)"1882/1941"

ŠULIGOJ Ljubica: . Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethno-graphy), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 37-46, 26 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German.

The author depicts the national situation at Ptuj, underscoring the significance of the National Hall before the First World War. In the altered political situation between the two wars the National Hall retained the Slovene characters.

V drugi polovici 19. stoletja so skušali Nemci v habsburški monarhiji, potem ko so se Slovenci na Spodnjem Štajerskem pričeli v ustavni dobi narodnostno prebujati, nadvladovati slovensko prebivalstvo z močjo svojega kapitala. Predvsem mesta so postala oporišča ponemčevalnega dela: čeprav je bilo njihovo prebivalstvo večinoma slovensko, so se mnogi, prihajajoč z dežele iskat zaslužek, asimilirali z nemštvom. Tako tudi na Ptuj.

* Dr. Ljubica Šuligoj, docentka, Pedagoška fakulteta Maribor, v pokoju.

Prodor nemškega kapitala, ki sta ga spremljala potujčevanje in družbeno razslojevanje, je na prelomu v 20. stoletje povsem spremenil socialno-ekonomske odnose na ptujskem območju. Območje ptujskega Okrajnega glavarstva, na katerem je z Mestno občino Ptuj živelo nad 82.000 prebivalcev ali 83,3 ljudi na km², je ostalo tedaj na obrobju industrijskega razvoja.¹ Nekaj manjših industrijskih obratov s prevladujočim nemškim kapitalom, med njimi Hutterjeva tovarna žganih pijač, Pirichova usnjarna, Rainhardova perutninarstva tvrdka, tovarna strojil v Majšperku in ob njih še nerazvito podeželje - so opozarjali na zaostalost ptujskega območja. Ob skromno razviti industriji ter bolj razvejani obrtniški dejavnosti (pred l. 1918 na Ptuj ok. 80% ljudi vezanih na obrt) pa obrt in trgovina (ok. 75 % trgovin v mestu med vojnima izpred l. 1918) nista imela pomembnejšega izvoznega deleža.²

Za ptujski okraj kot močno agrarno in neurbanizirano območje je bilo značilno tudi kmečko vprašanje. Po gostoti naseljenosti je okraj med obema vojnima odstopal od slovenskega povprečja. Leta 1931 je npr. izven MO živelo 94,4 % ali 86,9 ljudi na km². Na podeželju sicer spremljamo viničarstvo, razdrobljenost posesti, nizko produktivnost, agrarno prenaseljenost in zato ceneno delovno silo, ki se je težko zaposlovala (med obema vojnima v industriji dobra 2 %). Skrajno podcenjena delovna sila na posestvih ali v industriji je bila pretežno odvisna od nemških delodajalcev.³

Ptuj kot upravno središče okrajnega glavarstva, ki je l. 1910 štel 4.631 prebivalcev, je bil na začetku 20.stoletja kot obrtniško-trgovsko mesto z izrazitim kmetijskim zaledjem do l.1918 pomembno kmetijsko tržišče.⁴ Toda prometno slabo dostopen ptujski trg in prometna izoliranost ptujskega območja sta bremenila kmetijske proizvajalce. Gospodarska kriza je bila do druge svetovne vojne trajna spremljevalka podeželja. Kmečko prebivalstvo so pred 1918. letom osiromašili vinska kriza, nato vojna posojila in rekvizicije, po vojni pa spremenjeni tržni pogoji, nerešena agrarna reforma in posledice svetovne gospodarske krize. Pojavi narodnega odpadništva - nemškutarstva - na začetku 20.stoletja so bili posledica novonastalih gospodarskih razmer, ko je več socialno ogroženih padlo v odvisnost od tujih delodajalcev. Ponemčevalni proces je sicer zajel različne strukture, zlasti male ljudi, ki so tako prehajali v "višjo" družbo. Na Ptuj je bila tedaj večina prebivalcev rojena v slovenskih krajih, toda kar 4/5 se jih je opredelilo za nemški pogovorni jezik.⁵ Na začetku 20.stoletja je v mestu zagospodoval gospodarsko močnejši družbeni sloj. Večinoma ponemčeni Slovenci so se s pomočjo Šudmarke oblikovali v trgovsko-posestniško plast, kot so bili Ornigi, Sellinscheggi, Slawitschi idr. Le-ti so s svojim kapitalom, kljub spremenjenim tržnim razmeram

¹ Specijalni krajevni repertorij avstrijskih dežel IV. Štajersko. Izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja 31.dec.1910, Dunaj 1918, str. 3 in 119-132. Special Orts Repertorium von Steiermark. Specijalni repertorij krajev na Štajerskem, Wien 1893, str. 291-298.

² ZAP Obrtni registri za današnjo občino Ptuj in Ormož 1890 - 1945. Ralf Čeplak, Kje so tradicionalne obrti, katalog PMP 1984, str. 16.

ZAP, Varia - šk.9, Ptujski trgovci in obrtniki 1918 - 1941. ZAP, MOP 1921 - šk.251, spis 985/22-1921. Ljubica Šuligoj, Gospodarske in družbene razmere v ptujskem okraju med svetovnima vojnima, ČZN 1992/1, str. 50-51. Arhiv Republike Slovenije, AS 76 Kraljevska banska uprava Dravske banovine, oddelek za trgovino, obrt in industrijo 19.stol. - 1941, fasc. 437.

³ Leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 12, 500.

⁴ Specijalni krajevni repertorij IV. ZAP, MOP - šk.272, spisa 87 in 415. MOP - šk. 296, spisa 1718/39 in 1445/39. MOP - šk. 300, spis 1940. MOP - šk. 261, spis 402/1924. Šuligoj, Gospodarske in družbene razmere, str. 49.

⁵ Ljubica Šuligoj, Ptuj - "nemška trdnjava" na slovenskem Štajerskem, Septembrski dogodki 1908 (zbornik), Zgodovinsko društvo Ptuj 1998, str. 14.

po letu 1918, uspeli ohraniti monopol in so med obema vojnama postali jedro hitlerjanstva v okraju.

Posledice sistematičnega raznarodovanja ob pomoči Südmarke in šulferajnskih šol (ptujska gimnazija je postala "čuvar nemštva na Spodnjem Štajerskem") so bile na začetku preteklega stoletja že vidne.⁶ Kazal se je razpon med ptujsko "nemško trdnjavo" in agrarnim slovenskim podeželjem. Mesta Celje, Maribor in Ptuj so bila že močne nemške postojanke. Ponemčenec, župan Josef Ornig, je iz mesta ustvaril otok nemške gospodarske in politične nadvlade. Res je tudi prispeval k razvoju Ptuja, res pa je tudi, da je nemštvo tako okrepil, da je Ptuj postal "ena najmočnejših nemških trdnjav na slovenskem Štajerskem".⁷ Podeželje pa je mnogo manj zapadlo ponemčevanju.

Po Ornigu je bila rešitev kmeta le v štajercijanski skupnosti, s čimer je župan dušil narodno zavest na podeželju. Protislovensko glasilo Štajerc je tem prizadevanjem zvesto služilo. V takih pogojih je Ptuj spreminjal narodnostno podobo. Leta 1910 se je na Ptuj opredelilo za nemški pogovorni jezik 85,3 % ljudi - na podeželju pa je živelo 95 % slovensko govorečih prebivalcev.⁸ K uspešnemu spreminjanju Ptuja v "nemško trdnjavo" so prispevali svoj delež tudi nemška propagandna literatura in časopisje, nemška društva ob vsestranski podpori občinskega sveta.

Ob nemškem raznarodovalnem pritisku je bilo pomembno narodno osveščanje. Oporišča slovenske misli na prelomu v 20. stoletje so postala slovenska društva. Na podeželju so to bila izobraževalna in gasilska društva. Kot protiutež šulferajnskim prizadevanjem sta bili slovenskemu življu v pomembno oporo podružnici CMD v Ptuj in Ormožu. Na Ptuj, "zagrizeni nemški in nemškutarski trdnjavi", je slovensko narodno življenje pred prvo svetovno vojno slonelo na Narodni čitalnici in njenem Narodnem domu, kjer so delovali vneti čitalničarji, med njimi dr. Fran Jurtela, dr. Tone Gosak, dr. Miroslav Ploj, dr. Josip Komljanec, prof. Josip Zelenik, Dragotin Zupančič, Valentina Kauklerjeva, Miroslav Gregorska, dr. Karel Koderman, dr. Ivan Fermevc, dr. Matej Senčar idr. V svojih društvih so Slovenci, nenehno podrejeni in zaničevani, dobivali moralno oporo.

29. maj 1882 je bil zato za Slovence na Ptuj velik dan. Ptujskim narodnjakom je uspelo dobiti lastno streho - svoj Narodni dom.⁹

Kako v napoto je bil ptujskim Nemcem Narodni dom kot matica slovenstva, so razkrili septembrski dogodki leta 1908, o katerih naj izpostavim le nekatera dejstva.

CMD se je zavestno odločila, da pripravi 13. septembra veliko redno skupščino v ptujskem Narodnem domu in s tem opozori, da je Ptuj na slovenski zemlji. Mestna uprava zborovanju ni bila naklonjena. Ker se je hkrati tudi Nemška stranka odločila za svoj shod, je Okrajno glavarstvo poročalo deželnemu namestništvu o "napetem stanju" v mestu. Na dan zborovanja so surovi nemški izpadi spremljali cirilmetodijce od železniške postaje proti Narodnemu domu. Izgredi

⁶ Ptujski list 1919/6. 4., 13. 4., 6. 7. Ljubica Šuligoj, Sprehod skozi zgodovino ptujske gimnazije od ustanovitve do danes, 63. Izvestje gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1869 - 1969, Ptuj 1969, str. 33-35.

⁷ Bogo Teply, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 493.

⁸ Specijalni krajevni repertorij IV. Kristina Šamperl, Problematika nemčurstva in ponemčevanja na prelomu stoletja, Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 22.

⁹ ZAP, MD - 38, Jurtela dr. Franc, Spomini mojega življenja, Ptuj, 25. 1. 1922. Ljubica Šuligoj, Ptujska čitalnica in njen Narodni dom, Celjski zbornik 1897 - 1997, Osrednja knjižnica Celje, Celje 1997, str. 121.

so se začasno pomirili med zborovanjem CMD v Narodnem domu in nemškimi shodom v Deutsches Haus (danes kino), nedaleč od Narodnega doma. Strasti so se znova razvnele ob odhodu cirilmetodijcev, ko jo je na kolodvoru skupil tudi deželni poslanec, čitalničar dr. Miroslav Ploj.¹⁰

Župan Ornig je nadrejenim skušal dokazovati, kaj vse je storil za ohranitev miru, Okrajno glavarstvo pa je deželnemu namestništvu tudi poročalo, da so Nemci na Ptuj le otoček v čisto slovenskem okolju in da so "nemškutarji" tisti Slovenci, ki so se iz gospodarskih razlogov priključili Nemcem. Zvemo tudi, da je 27. septembra prišlo do kamenjanja slovenske okoliške šole in Narodnega doma, kar bi pomenilo, da ni bilo več miru. Okrajno glavarstvo je že 16. septembra ocenilo: "Ta 13. september bo obema strankama ostal v trajnem spominu in ne moremo zanikati dejstev, da je ta dan nepremostljivo poglobil prepad med obema strankama".¹¹

Hujskanja in sovražnosti so spremljale tudi nadaljnje življenje Ptuja, toda za zidovi Narodnega doma je že teklo narodnoprebudno delo. V domu so delovala mnoga društva, tu je bil ustanovljen telovadni odsek, ki je ob septembrskih dogodkih prerasel v Sokolsko društvo. To se je leta 1909 prvič javno predstavilo na dvorišču Narodnega doma, ker se v mestu v svojih krojih Sokoli niso smeli predstavljati.¹²

Ob pričetku vojne so bili Slovenci izpostavljeni novim nemškim izgredom. Ptujski Nemci so se npr. grobo znesli nad kaplanom Petrom Žirovnikom in razdejali gostilno Franca Mahoriča. Da bi se izognili "večjim izpadom", je Mestni urad zaprl slovenske lokale. 26. avgusta 1914 je prepovedal dejavnost Narodne čitalnice, prostore Narodnega doma pa zaprl in nekatere namenil vojaštvu. Prepovedano je bilo tudi Sokolsko društvo.¹³

Med vojno je ptujsko nemštvo izkazovalo naklonjenost monarhiji, okraj pa je skozi vojna posojila in rekvizicije povsem obubožal. Ob koncu vojne je župan Ornig moral zapisati, da so ljudje "vse bolj nemirni". Obdolžil je ptujske narodnjake - čitalničarje, da so iz "neizmerne mržnje" in "starega sovraštva do nemškega mesta Ptuja" zanetili nezadovoljstvo med ljudmi.¹⁴ Nenehne terjatve so izzvale protivojno razpoloženje, kar dokazuje odmevnost na deklaracijsko gibanje v okraju.

Ker je ptujsko nemštvo vseskozi izhajalo iz svoje gospodarske premoči, je razumljivo, da si je v prevratnih dneh prizadevalo "rešiti nemški Ptuj". Tako se je na Ptuj šele konec novembra 1918 umaknila nemška uprava in konec je bilo dvovladja v mestu.¹⁵ Pri oblikovanju gerentskega sosveta pa so nemški zastopniki že izkoriščali strankarska nesoglasja in njihov oportunizem. Slednje so ptujski Nemci izrabljali med obema vojnoma in se navzven predstavljali za lojalne jugoslovanske državljane. V mestnem odboru so bili kot gospodarsko vplivnejši jeziček na politični tehniici.

¹⁰ Arhiv zgodovinskega oddelka PMP, fasc. Narodnoobrambne akcije, Spominski list septembrskih dogodkov, Ptuj 8., 9., 10. sept. 1933. Peter Klasinc, Septembrski dogodki (s posebnim poudarkom na arhivskih dokumentih iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu), 5. Ptujski zbornik, Ptuj 1985, str. 282.

¹¹ Prav tam, Klasinc, str. 287.

¹² Šuligoj, Ptujška čitalnica, str. 130-131.

¹³ Kronika samostana oo. Minoritov in župnije sv. Petra in Pavla II.del. Zgodovinski opis Sv. Trojice v Halozah s podružnicami Podlehnik, Sv. Duh in Nova cerkev dekanije Zavreč, 31. dec. 1957, spisal Vinko Munda, župnik Kamnica pri Mariboru. Ljubica Šuligoj, Mestna občina Ptuj v desetletju 1908-1918, Koropčev zbornik, ČZN 1999/1-2, str. 214.

¹⁴ ZAP, MOP - šk. 238, Varia, spisi 1/1786, 1/225-1914, 3936 Mob. Štajerc, 26. 8. 1917.

¹⁵ Prav tam, Varia, spis 504/14-1918. MOP - šk. 233, spis 1402/918.

Odstranjevanje nemških napisov po prvi svetovni vojni je razvidno na razglednici Ptuja leta 1918. V ozadju Mestno gledališče, kjer so nekdanji čitalničarji - člani Dramatičnega društva - uprizorili januarja 1919 prvo slovensko predstavo. (Vir: Fototeka ZAP)

Narodnostna podoba se je sicer v ptujski mestni občini po letu 1921 spremenila, saj se je 66,9 % ljudi opredelilo za slovensko narodnost in za nemško le 21,9 %. Deset let kasneje je bilo to razmerje 81,9 % proti 12,7 % v prid Slovencev.¹⁶ Toda še vedno je bilo potrebno krepiti narodno zavest, saj je bila nestrpnost nemštva še vedno prisotna. Na to so opozorili "binkoštni dogodki" leta 1923 ob praznovanju 60-letnice Musikvereina, ko je prišlo tudi do fizičnega izgreда pred nemškim društvenim domom.¹⁷

Med vojnama je narodno osveščanje slonelo na slovenskih šolah in društvih. Iz Narodne čitalnice so po vojni zrasla na Ptuj samostojna društva. Ptujski Nemci so delovali v svojih društvih in obdržali Društveni dom (Vereinsaus).

Nekdanji polet v Narodnem domu je med vojnama zamrl. Strankarska nasprotja v mestu tudi Narodnega doma niso obšla. Dom naj bi po vojni simboliziral povezanost slovenstva, toda ljudje so se strankarsko povezovali v svojem okolju. Nekaj ptujskih delavcev, predvsem železničarjev in pred vojno članov avstrijske socialne demokracije, že takrat (razen izjem) ni zahajalo v čitalniške prostore. V spremenjenih razmerah po vojni se delavstvo ni ogrevalo za "meščansko" Narodno čitalnico. Raje so se združevali v Delavskem izobraževalnem društvu Svoboda. Od "liberalne" čitalnice v Narodnem domu so se oddaljili tudi klerikalci in ustanovili katoliško Prosvetno društvo z lastno knjižnico in pevskim zborom "Slav-

¹⁶ ZAP, MOP - šk. 317, Okrajno glavarstvo Ptuj, Podatki ljudskega štetja z dne 31. 1. 1921. Sresko načelstvo Ptuj, fasc. 1. Pregled o številu prebivalstva dravske banovine po stanju o polnoči 31. 3. do 1. 4. 1931.

¹⁷ O dogodku v Ptujju so maja leta 1923 pisali: Slovenski narod, Jutro, Slovenec, Straža, Slovenski gospodar, Tabor, Naprej, Enakost, Marburger Zeitung, Volksstimme, Cillier Zeitung, Deutsches Volksblatt, Tagespost.

ček". Samostojno so prirejali družabne večere, predavanja in gledališke predstave. S svojimi društvi (Dramatsko društvo, Glasbena Matica, Učiteljsko društvo, Sokol, SK Drava) je odgovarjal liberalni tabor. "Liberalni" Narodni dom je sicer ostal prijetno zbirališče Slovencev in v svoji knjižnici ponujal bralcem različne časnike (Slovenec, Slovenski narod, Domovina, Edinost, Slovenski gospodar, Tagespost, Südsteierische Post), revije (LZ, DS), knjige Slovenske Matice in Mohorjeve družbe.¹⁸

Da politična nesoglasja v mestu krhajo slovensko skupnost, je leta 1923 opozoril mariborski Tabor ob 15-letnici zasedanja glavne skupščine CMD v Narodnem domu. Dopisnik je Narodni dom označil za "najstarejšo narodno trdnjavo" in hkrati ocenil, da so strankarski spori motili slavlje.¹⁹ Ob zborovanju CMD v Narodnem domu je namreč hkrati tekla svečanost v mestnem parku, ki so jo organizirali liberalom nasprotni klerikalci.

stopnikov CMD se vije povorka od magistrata skozi
si Krompljevo ulico, Conkarjevo ulico, Prešernovo
vo ulico, Slovenski trg, Slovškova ulica, na
Srbski trg.

Kor je to splošna narodna slavnost, bi
bilo primerno, da se pozove prebivalstvo mesta
Ptuja, da razobesi zastavo ter sprotne goste a
ovotjem rez oken po ulicah, kjer se bo vila povor-
ka.

To se mora zgoditi tem lažje, ker te
slavnost ni nepopolna proti nikaki stranki ali na-
ciji - temveč nadeja se splošnoizjavitelno sodavno težke
preteklosti ter opominjati, da bi sedanjost ter
bodočnost za razvoj države in naroda boljše izko-
riščala v prihodnosti, kar je cilj.

Konečno problem, da se da čim bolj
10. septembra t. l. kovali vojaški po odtati, ki
vodi iz javne ceste v ljudski vrt, kar utegne bi-
ti z obvažanjem in odvažanjem bleca ter s prevažan-
jem gostov v ljudski vrt. In nazaj, promet solo iz-
vahan.

Po uporabi oazte uredimo krajsto, da bo
mpet v tako dobrem stanju, kakor je bilo prej.

Ptuj, dne 22.8. 1923.

Iskreno pozdravljen
Dr. Črta in Mestna
v PTUJU

Dvajseta obletnica septembrskih dogodkov leta 1928 je minila v znamenju strankarsko-političnih sporov v ptujskem mestnem svetu. (Vir: ZAP, MOP - šk. 267)

¹⁸ ZAP, MD - šk. 28, Slovenska krščanska socialna zveza Maribor II/1, Zapisniki sej občnih zborov 1906 - 1924. MOP 1919 - šk. 244, spisa 1054/1 in 1313/2. MOP 1920 - šk. 246, spis 26/35. MOP 1933 - šk. 277, spis 130/33.

¹⁹ Tabor, 11. 9. 1923.

Podobno je bilo ob 20-letnici septembrskih dogodkov leta 1928, ko so se zborovanja v Narodnem domu poleg cirilmetodijcev udeležili le akademiki - "Triglavani" in sokoli. Prevladujoča klerikalno-nemška koalicija v mestnem svetu se je namreč distancirala od prireditve z utemeljitvijo, da ta ne bi smela biti "naperjena" proti kaki stranki ali "naciji" - torej proti ptujskim Nemcem.²⁰

Kljub strankarskim sporom se je v Narodnem domu dogajalo tudi marsikaj pomembnega. Ob dvigajočem se nemškem nacizmu v tridesetih letih se je to obdobje vpisalo v zgodovino Narodnega doma; ta je postal člen ljudskofrontnega narodnoobrambnega gibanja in s tem povezovanja slovenstva ne glede na ideološko in politično pripadnost.

Na Ptuju je prišlo do širših narodnoobrambnih aktivnosti. Med temi izpostavimo dejavnosti ob svetovnem mirovnem mladinskem kongresu leta 1936, listkovne in popisne akcije, dejavnost Svobode in poznejše Vzajemnosti ter ptujskega avantgardnega gledališča, aktivnosti ptujskih akademikov in gimnazijcev in mnoge društvene prireditve, predvsem svečanosti ob obletnicah septembrskih dogodkov, povezanimi z zborovanji v Narodnem domu.

Ob 25-letnici septembrskih dogodkov leta 1933 so se spomini na nekdanjo "nemško nacionalno bojno postojanko prvega reda" in "preganjanje slovenskega življa" v času Ornigovega županovanja znova obudili.²¹ Slovesnosti so dosegle vrh z množičnim zborovanjem pred ptujskim magistratom ter popisno in listkovno akcijo, s katero so slovenski mladinci opozorili na dejavnost ptujskih Nemcev.

Trideseta obletnica septembrskih dogodkov leta 1938, ki so jo zaznamovali veličastna povorka, sokolski okrožni zlet, popisna in listkovna akcija ter zborovanje CMD v Narodnem domu, je izzvenela kot opozorilo na vse nevarnejši fašizem, na očitne priprave in izzivalne nastope ptujskih Nemcev. Izobešanje nacistične zastave na cerkvenem stolpu ob Hitlerjevem rojstnem dnevu leta 1938 je potrjevalo njihovo predrznost.²²

V tridesetih letih preteklega stoletja, ko je nemški nacizem ogrožal slovenstvo, so se svečanosti ob obletnicah septembrskih dogodkov simbolno navezovala na Narodni dom. Tu so se sicer zvrstila tudi različna zborovanja združenj in ustanov ter poučna predavanja (npr. levičarsko usmerjenih ptujskih akademikov). Obravnave aktualnih socialnih in ideoloških vprašanj so pritegnile širše občinstvo, predvsem mladino. V domu spremljamo tudi dijaške prireditve, npr. gimnazijski Jadranski večer Podmladka Jadranske straže.

²⁰ ZAP, MOP 1928 - šk. 267, Dvajsetletnica septembrskih dogodkov, Mariborski večernik Jutra, 13.9.1928.

²¹ ZAP, MOP - knj. 106, Zapisniki občinskih sej 1933 (7.9.1933). Arhiv .. PMP Jutro, 13.8. 1933.

²² ZAP, MOP 1931 - šk. 272, spis 33-31. Arhiv ... PMP, fasc. Ciklostilna tehnika KP pred vojno v Ptuj.

ob 700-letnici minoritskega samostana leta 1939. Ob Narodnem domu je bil samostan v času najhujše germanizacije na prelomu v 20. stoletje pomembna slovenska postojanka. Za njegovimi zidovi so leta 1911 zrasli Orli in svoj delež prispevali k utrjevanju narodne zavesti.

Nemško-slovenska nasprotja, ki so bila tudi med obema vojnama nenehni spremljevalec življenja na Ptuju, so se pred drugo svetovno vojno sprevrgla v odkrite grožnje ptujskega nemštva. Dogajanja v prvih dneh okupacije leta 1941 niso presenečala.

Po v naprej pripravljenih nemških seznamih je bilo takoj aretiranih 36 ljudi, katerih narodnoobrambno delo je bilo poznano ptujskim Nemcem in jih je bilo potrebno "smatrati kot talce".²⁵ Nadaljnje aretacije so bile namenjene odbornikom 60 slovenskih društev in združenj. Nemci so pričeli realizirati napovedi o iztrebljanju slovenstva.

Zaključimo lahko, da je Narodni dom med obema vojnama kljub političnim nasprotjem v mestu ohranil značaj slovenstva. Ob okupaciji, ko so Nemci razpuščali slovenska društva, so premoženje Narodne čitalnice na Ptuju zasegli 1. decembra 1942.²⁶ S tem dejanjem je bilo življenje v Narodnem domu pretrgano.

Ljubica Šuligoj

DER NATIONALE VERTEIDIGUNGSKAMPF IN PTUJ UND SEIN NARODNI DOM (VOLKSHEIM) - VOM ENDE DES 19. JH. BIS ZUM JAHRE 1945

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Germanisierungsdruck hat gegen Ende des 19. Jh. das nationale Ansehen von Ptuj verändert. Die Stadt wurde in der Zeit, als Ornig Bürgermeister war, zur „deutschen Festung“, umgeben von agrarischem slowenischen Land. Mit Hilfe der Südmark herrschte in der Stadt überwiegend die eingedeutschte Handels-Grundbesitz-Schicht, die slowenische Sprache wurde verschmäh.

Neben der systematischen Anpassung war das Volksbewusstsein, das sich auf die slowenischen Vereine gründete, besonders bedeutungsvoll. In Ptuj wurde die Volksbestimmung von Narodna čitalnica (Volkslesesaal), die nach großen Bemühungen am 29. Mai 1882 ihr Narodni dom (Volksheim) bekam, wahrgenommen. Die volksaufklärerische Arbeit im Zentrum des Slowenentums – in Narodni dom – wurde von den Deutschen von Ptuj hasserfüllt verfolgt. Die Septembereignisse des Jahres 1908 haben den deutschen Hass am deutlichsten gezeigt. Zu Beginn des Ersten Weltkrieges hat die Stadtverwaltung im August 1914 Narodni dom geschlossen und die Arbeit von Narodna čitalnica verboten.

Trotz der partei-politischen Unstimmigkeiten konnte Narodni dom während der Weltkriege seinen ursprünglichen Charakter bewahren. Zur Zeit der nazistischen deutschen Gefahr in den dreißiger Jahren des vorigen Jahrhunderts, haben sich neben dem immer selbstsicher werdenden Ptujer Deutschtum, die bewussten Slowenen aus der Stadt und ihrer Umgebung organisatorisch vereint. In den Räumlichkeiten wurden Vorträge, Veranstaltungen und Feierlichkeiten der Verbände abgehalten und begangen; hier fanden die Versammlungen der Kyrill-Methodisten anlässlich der Jahrestage der Septembereignisse statt.

²⁵ ZAP, MOP 1941/1945, Takojšnji ukrepi I-XI.

²⁶ PAM, Der Stillhalterkommissar für Vereine, Organisationen und Verbände in der Untersteiermark, Bekanntmachungen, Verfügung Nr. 1 in 5. V nekdanjem ptujskem okraju je bilo od 25. 9. 1941 do 24. 4. 1943 razpuščenih približno 250 slovenskih društev.

Während der deutschen Besatzung haben sich die slowenischen Vereine aufgelöst. Das Vermögen von Narodna čitalnica in Ptuj wurde vom Besatzer am 1. Dezember 1942 beschlagnahmt.

KULTURNE PRIREDITVE V NARODNEM DOMU NA PTUJU DO LETA 1941

Irena Mavrič Žižek *

UDK 930.85(497.4 Ptuj)"1882/1941

MAVRIČ ŽIŽEK Irena: Kulturne prireditve v Narodnem domu na Ptuj do leta 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 47-58, 58 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Narodni dom je postal zbirališče vseh zavednih rodoljubov – trdnjava slovenstva in središče narodnoprosvetnega življenja v Ptuj, v mestu, ki je ob koncu 19. stoletja veljalo za »zagrizeno nemškutarsko trdnjavo«. V njegovih prostorih se je skozi desetletja od 1882 do 1941 zvrstilo bogato kulturno, društveno in politično življenje. Oder v veliki dvorani je služil za gledališke in glasbene prireditve slovenskih društev.

UDC 930.85(497.4 Ptuj)"1882/1941

MAVRIČ ŽIŽEK Irena: Cultural performances in the National Hall in Ptuj until 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethno-graphy), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 47-58, 58 notes.

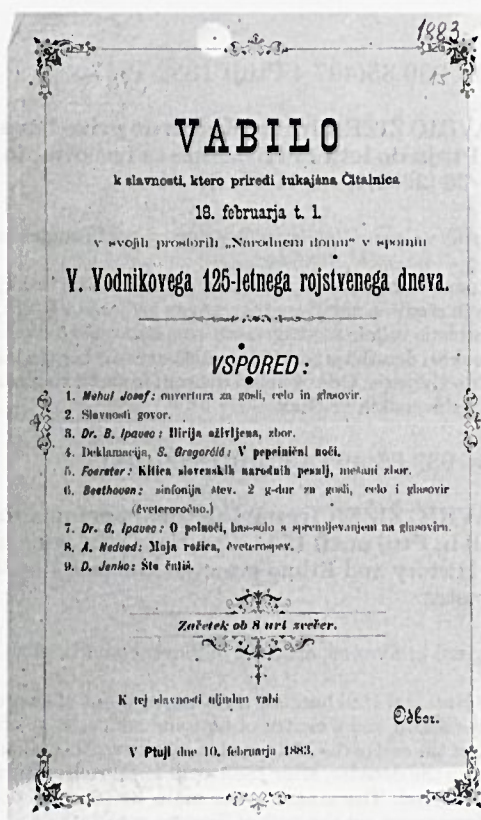
Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

The National Hall became a gathering point of aware patriots – a fortress of Slovenehood and a centre of national educational life in Ptuj, a town which was, at the end of the XIX century, considered a »zealous Germanising bastion«. During the decades, after 1882 until 1941, rich cultural, sociable and political life evolved. The stage in the main hall served doe theatre and musical performances on the part of Slovene associations.

Ob otvoritvi Narodnega doma v Ptuj, na binkoštni ponedeljek 29. maja 1882, je bil v veliki dvorani slavnostni koncert, večer pa so zaključili s petjem in plesom ob številni udeležbi članov društva in prijateljev, ki so prišli od blizu in

* Irena Mavrič Žižek, muzejska svetovalka, Muzej narodne osvoboditve Maribor.

daleč.¹ Zaradi pomanjkanja dobrih igralcev čitalnice je bilo v Narodnem domu do leta 1895 v veliki dvorani več glasbenih prireditev in koncertov. Ptujška čitalnica je imela vseskozi dobre pevce. Petje se je pričelo gojiti v čitalnici že zelo zgodaj, kmalu po njeni ustanovitvi. Redne pevske vaje, ki jih je najprej vodil g. Anton Weixler, pa je vpeljal leta 1880 učitelj dr. Tomaž Romih, kasnejši ravnatelj meščanske šole v Krškem. Devetega aprila 1883 so ustanovili čitalniški pevski odsek, *«čigar namen je bil po svojih delujočih udih pospeševati petje v čitalnici»*, isto leto pa iz pevskega odseka Slovensko pevsko društvo.² Prva večja prireditev v novih prostorih je bila proslava 125-letnice Vodnikovega rojstva 18. februarja 1883. Čitalničarji so pripravili deklamacijo pesmi Simona Gregorčiča V pepelnici noči, moški zbor se je predstavil z Ipavčevo Ilirijo oživljeno, mešani pevski zbor pa je naštudiral kitico slovenskih narodnih pesmi.³ O prireditvi je Slovenski narod po-

Vabilo in program ob Vodnikovi proslavi
(ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Narodna čitalnica v Ptuj 1863 – 1889)

¹ Slovenski narod, letnik XV, št. 125, 2. junij 1882, str. 3.

² Zgodovinske črtice o »Narodni čitalnici v Ptuj«. Povodom njene petindvajsetletnice sestavil Ivan Strelec, Na Ptuj, 1889, str. 19; dalje citiram: Strelec Ivan, n. d.

³ Zgodovinski arhiv Ptuj, fond: Muzejsko društvo, šk. št. 28, Narodna čitalnica v Ptuj 1863 – 1889, Vabilo; dalje citiram ZAP, fond: MD, Narodna čitalnica.

ročal naslednje: *«Spored te slavnosti je bil bogat in jako zanimljiv in smelo sme se trditi, da zanimljivejšega že dolgo nismo imeli... Glede muzikaličnih točk pa mi je omeniti, da sme čitalnica ponosno pridobivati si moči, katere bi se lahko in po vsej pravici smele pokazati tudi na večjih odrih. Isto velja o pevskih zborih. O mešanem zboru bodi povedano, da se sme imenovati kinč naše čitalnice, kajti tega jednacega se ne vidi in ne čuje povsodi... Naš moški zbor pa je že postal stara garda ...»*⁴ Dvajsetletnico delovanja svojega društva so čitalničarji slovesno proslavili 5. oktobra 1884. Ob tej priložnosti so v Narodnem domu pripravili uspešen glasbeno-deklamacijski večer. Ptujski kronist Ferdinand Raisp je ob tem zapisal: *«Slovesnosti se je udeležilo okoli 100 ljudi, trije advokati, sodni in davčni uradniki, številni oficirji tukaj stacioniranega 7. lovskega bataljona, učitelji in člani društva s svojimi ženami in hčerami. Prisotni so bili tudi trije duhovniki iz minoritskega samostana. Od ptujskih meščanov pa so bili le trije.»*⁵ Ob pro-

Gledališčna predstava v Ptujski narodni čitalnici.

Ptujaka narodna čitalnica priredi na belo nedelo v svojih prostorih
„Narodnem domu“
GLEDALIŠČNO PREDSTAVO.

T I Č N I K

Spevoigra v enem djanji. — Prosto posloveni B. Rogački.
Glasbo složil Dr. B. Ipavec.

O s o b e :

Gospod Poljanec.	Blaz Zelenkovič.
Ljuboslava, njegova varovanka.	Ključar in njegovi pomagači.
Zorinka, njena hčera.	Prizornice: Soba v Poljančevy hiši.

Pred tem se igra.

Kje je meja?

Izvirna gluma v enem djanju. Spisal: Josip Ogrinec.

O s o b e :

Matija Križ, polgruntar.	Blaz Križ, Križev sosed.
Marija, njegova žena.	Zveriga, uradniški sluga.
Polana, njuna hči.	
Prizornice: Prostor med Križovo in Križevy hišo	

Med obema igrama pejo se

Buzzin-Bendl: „Križaci na mori.“

Veliki koralni spev za mešani zbor

Vstopnina 30 kr. za osebo.

Začetek točno ob 8 uri zvečer.

K tej gledališčni predstavi uljudno vabljeni

V Ptujl dne 7 aprila 1885

Odbor.

Plakat za opereto Tičnik in igro Kje je meja?
(ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Narodna čitalnica v Ptujl 1863 – 1889)

⁴ Slovenski narod, letnik XVI, št. 45, 24. februar 1883, str. 2.

⁵ Rokopisna zbirka R – 27, Raisp Ferdinand: Ptujaska kronika I. 1857 – 1887, str. 165; dalje citiram R – 27, Raisp Ferdinand, n. d.

slavljanju tisoče obletnice Metodove smrti so domači diletantje na belo nedeljo, 12. aprila 1885, na odru v Narodnem domu uprizorili spevoigro Benjamina Ipavca »Tičnik«. Predstavo je zrežiral dr. Tomaž Romih, velik uspeh pa so poželi Anton Porekar ter Lina Weixler in Tinka Horak v vlogah varovanke Ljuboslave in hišne Zorinke.⁶ Istega dne so se ptujskemu občinstvu predstavili tudi ormoški čitalničarji z enodejanko Josipa Ogrinca »Kje je meja?«. Pri predstavi se je posebno odlikoval učitelj Stanko Pirnat. Neznani pisec je ob uprizoritvi zapisal: »Igra je sama na sebi dobra... Blaž Kraž je prvikrat nastopil, a moramo reči, da je rojen pod igralsko zvezdo. Drugi štirje: Marija, žena Matije Križa in ta sam, dalje niju hči Polona in slednjič Zveriga pa so že nekaki gledališni veterani.«⁷ Med obema igrama je mešani pevski zbor zapel koralni spev Križaci na moru.⁸ Konec maja 1886 je Ptuj obiskalo 49 učiteljskihnikov graškega Akademskega društva Triglav, ki so se mu pridružili še zastopniki Hrvatov, Poljakov, Čehov, Bolgarov in Slovakov. Ob svojem obisku so v Narodnem domu pripravili tamburaški koncert, ki se je zaključil s sijajnim plesom za udeležence. Med številnimi gosti se je koncerta udeležil tudi posestnik graščine Ebensfeld baron Dunay.⁹ Istega leta, 15. avgusta, je imelo v Narodnem domu svoj prvi večji koncert tudi Slovensko pevsko društvo.¹⁰ Ohrabreni z uspehom so čitalniški pevci leta 1887 naštudirali še opereto Srežan. Tudi to predstavo je zrežiral dr. Tomaž Romih, ki je pri obeh operetah priskrbel tudi vojaško godbo. Med pevci so se ponovno izkazali Lina Weixler, Hermina Omulec, Anton Porekar, Jože Gregor in Anton Jurca.¹¹ Posebno slovesno je bilo v Narodnem domu 12. septembra 1889, ko je čitalnica praznovala svojo 25-letnico. Po Miklošičevi slovenski maši v minoritski cerkvi sta v Narodnem domu potekala slavnostna skupščina čitalnice in banket za številne povabljene goste. Ob 4. uri popoldan je bil koncert, ki ga je pripravil ptujski Slovenski pevski zbor pod vodstvom učitelja Franca Copfa ob sodelovanju Šmarske godbe, ljutomerskega in ormoškega kvarteta.¹² Ob spremljavi glasbenega orkestra iz Mereina pa se je zvečer v veliki dvorani doma pričel »zelo eleganten in številčno obiskan ples«, kakor je v ptujsko kroniko zapisal Ferdinand Raisp.¹³ Prvega julija 1894 je učiteljsko društvo za ptujski okraj praznovalo svojo 25. obletnico z velikim koncertom na dvorišču Narodnega doma. Nastop ptujske mestne godbe ter moških in mešanih pevskih zborov, pri katerih so sodelovali učitelji in učiteljice iz ptujske okolice, je vodil Dragotin Zupančič.¹⁴ Po koncertu so se zvečer mariborski učiteljski predstavi izigro »Telegram«, domači diletantje pa so ponovili opereto Benjamina Ipavca »Tičnik«. Prireditve v Narodnem domu je imela velik uspeh, neznani pisec je ob tem zapisal: »Z upravičenim ponosom trdimo, da je bila ta veselica glede godbe in petja jedna med prvimi kar se jih je kedaj priredilo v starodavnem Ptuj. To ni naše osebno mnenje, nego trditev in izrečeno priznanje častitatega gospoda strokovnjaka iz Maribora, ki se je kaj laskavo in pohvalno izrekel po končanem

⁶ Strelec Ivan, n. d., str. 20.

⁷ Slovenski narod, letnik XVIII, št. 84, 15. april 1885, str. 2.

⁸ ZAP, fond MD, šk. št. 28, Narodna čitalnica, Vabilo.

⁹ Slovenski narod, letnik XIX, št. 120, 27. maj 1886, str. 2.

¹⁰ Slovenski narod, letnik XIX, št. 186, 17. avgust 1886, str. 2 in 3.

¹¹ Strelec Ivan, n. d., str. 20.

¹² Slovenski narod, letnik XXII, št. 215, 18. september 1889, str. 2.

¹³ Rokopisna zbirka R – 26, Raisp Ferdinand: Ptujška kronika II. 1888 - 1898, str. 9 in 10.

¹⁴ Slovenski narod, letnik XXVIII, št. 28, 12. julij 1894, str. 237.

koncertu in opereti, rekoč, da bi bili celo Dunajčani na tak sijajen uspeh ponosni... Najsijajnejši del vse slovesnosti pa je bila brez dvoma izborna predstava izvirne operete Tičnik. Vse predstavljanje je bilo tako živahno, naravno in neprisiljeno, vse petje tako milo – krasno... Resnično smo bili v zadregi, kateri izmed ljubkih igralk Ljuboslavi ali Zorinki bi priznali prednost in podarili zaslužen venec, zatorej smo ga poklonili obema. Gospod Poljanec izkazal se je kot izbornega igralca, ki umé poslušalca s svojim simpatičnim baritonom v hipu pridobiti, šegavi Zelenkovič pa je občinstvo, kakor smo pričakovali, s svojim tenorjem in zdravim humorjem zabaval po stari že navadi». ¹⁵ V mesecu septembru 1895 se je ptujskemu občinstvu s koncertom prvič predstavil tudi čitalniški tamburaški zbor. Ustanovljen je bil 6. maja 1895, prvi načelnik je postal Aleksander Pintarič, ki pa ga je v juliju še istega leta zamenjal Jan Sedlaček, blagajnik v Posojilnici. Tamburaše je najprej poučeval učitelj in kapelnik »gefreiter Gašparinec«, kot so to zapisali čitalničarji, kasneje pa učitelj Jakob Kopic. ¹⁶ Uspešno koncertno sezono v letu 1895 je zaključil komorni koncert bratov Serajnik, ki je požel velik uspeh pri ptujskem občinstvu. ¹⁷ Leta 1899 so čitalničarji spet priredili velik pevski koncert, pri katerem so sodelovali baritonist dr. Bela Stuhec, učiteljici Marija in Antonija Štubca ter čitalniški pevski zbor, ki ga je vodil Hinko Druzovič. Prvega julija 1904 je ptujska čitalnica slovesno praznovala 40-letnico obstoja. Po maši je na »lepo okinčanem dvorišču doma« pripravila dva promenadna koncerta. Igrala je ljubljanska društvena godba, »ki se sme, akoravno mlada, meriti z marsikatero vojaško godbo«, kot so to zapisali v letnem poročilu. ¹⁸ Zadnji večji koncert v Narodnem domu pred pričetkom prve svetovne vojne je bil nastop kvarteta domačih glasbenikov 20. decembra 1908. Alojz Šediviy, Fran Vabič, Anica Schreinerjeva, Angela Milčinski in zdravnik dr. Bela Stuhec so pripravili ptujskemu občinstvu nepozaben umetniški koncert, ki so se ga udeležili številni gostje iz Maribora in Celja. Koncertu pa je prisostvoval tudi ptujski glavar Weiss. Da je koncert resnično uspel, nam govori tudi zapis neznanega pisca v Slovenskem gospodarju, ki med drugim prinaša: »Po prizadevanjih novo došlega g. Alojzija Šedivija je uspel ta večer tako izborno, da je bila med mnogo brojnim odličnim občinstvom le ena beseda kaj takega pa na Ptuju že dolgo nismo slišali... G. Alojzij je izvabljal s svojimi gosli tako mile glasove... g. dr. Bela Stuhec nam je z izvrstnim in krepkim glasom pokazal krasote umetne slovenske pesmi, zlasti sta zbuvali Predsmrtnica in Gregorčičeva nedosegljiva »Pogled v nedolžno oko« naravnost stremljenje... Ang. Milčinski in Anica Schreiner sta se nam ta večer predstavili kot izredno izvežbani igralki na glasovir oziroma pianino, gos. učitelj Vabič je spretno spremljal na čelu...«. ¹⁹ Izkupiček 101 krono in 20 vinarjev so domači umetniki namenili nakupu tople obleke revni šolski mladini iz ljudske šole v ptujski okolici. ²⁰

¹⁵ Slovenski gospodar, letnik XXVIII, št. 28, 12. julij 1894, str. 237 in 238.

¹⁶ ZAP, fond MD, šk. št. 28, Zapisnik II. odborovih sej in občnih zborov Narodne čitalnice v Ptuj 1893 - 1909, Zapisnik 3. seje odbora 8. julij 1895, str. 43, dalje citiram Zapisnik II.

¹⁷ Alič Fran, Nekdanja čitalnica in stari Narodni dom v Ptuj, Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 256.

¹⁸ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 42. društveno leto 1905 - zapisnik občnega zbora 6. januar 1905, str. 205.

¹⁹ Slovenski gospodar, letnik XLII, št. 52, 24. december 1908, str. 4.

²⁰ Slovenski gospodar, letnik XLII, št. 53, 31. december 1908, str. 3.

Ptujski čitalničarji v predstavi Karla Morreja *Revček Andrejček* leta 1895
(Fototeka zgodovinskega oddelka PMP)

V letu 1895 so čitalničarji ponovno obudili gledališko dejavnost. V aprilu in maju so uprizorili v Narodnem domu narodno igro s petjem Karla Morreja »*Revček Andrejček*«. Igra, ki jo je zrežiral Jan Sedlaček, je požela pri občinstvu velik uspeh. Med nastopajočimi so se odlikovali sestre učiteljici Marija in Antonija Štubca iz Markovec in brata Dominik in Franc Serajnik. Izkupiček pri prvi predstavi - 155 goldinarjev - so poslali Ljubljančanom, ki jih je prizadel potres.²¹ V juliju so uprizorili veseloigro v treh dejanjih češkega pisatelja Michala Buluckega »*Težke ribe*«, ki so jo ob lepem vremenu odigrali na dvorišču Narodnega doma.²² V letu 1896 so se ptujskemu občinstvu predstavili kar trikrat; najprej v juliju z igro Lumpacij Vagabund, v novembru z igro Mlinar in njegova hči, silvestrov večer pa so popestrili z enodejanko »*Bog vas sprimi*«. ²³ Ob zaključku leta 1897 so pripravili le enodejanko »*Blaznica v I. nadstropju*« ter šaljivi prizor »*Miljamož*«. ²⁴ Na odru Narodnega doma so se v letu 1898 zvrstile predstave »*Na Osojah*«, »*Oče so rekli, da le*« in »*Štempihar mlajši*«. ²⁵ Kljub začetnim uspehom pa

²¹ Mavrič Irena, *Ptujsko gledališče 1786 – 1958*, Varaždin 1988, str. 19; dalje citiram: Mavrič Irena, n. d.

²² ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II. 33. društveno leto – zapisnik občnega zbora 9. februar 1896, str. 51.

²³ Arhiv zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj, fasc: Ptujsko gledališče, inv. št. ZG 2626 Statistika delovanja »Narodne čitalnice V Ptuj od leta 1864 – leta 1909«, str. 1; dalje citiram APMP, fasc: Ptujsko gledališče, Statistika.

²⁴ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 35. društveno leto – zapisnik občnega zbora 27. februar 1898, str. 84.

²⁵ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 36. društveno leto – zapisnik občnega zbora 6. januar 1899, str. 115.

je igralska dejavnost domačih čitalničarjev popustila, v letu 1902 so pripravili le igro »Eno uro doktor«.²⁶

Da bi poživili mrtvilo v gledališkem delovanju, so leta 1903 v goste povabili ljubljanske igralce. Ptujskemu občinstvu so se 8. junija predstavili v Narodnem domu z igro Ženski Othello.²⁷ Po letu 1903 je bila gledališka dejavnost vedno bolj pestra. Med številnimi predstavami v naslednjih letih, ki so jih uprizorili čitalničarji, moramo omeniti veseloigro »Idealna tašča«, enodejanko »Dr. Hribar«, Govekarjeve »Legionarje«, veseloigro »Štempihar mlajši«. Mariborski učiteljski čniki so leta 1905 uprizorili Jurčičevega »Desetega brata«, naslednje leto pa »Rokovnjače«. Leta 1907 so domači diletantje v februarju uprizorili »Putifarko«, v aprilu »Telegram«, - čisti dohodek od vstopnine so namenili za nabavo novega čitalniškega odra -, v decembru pa igro »Klobuk«.²⁸ V mesecu maju so na odru

Plakat za gledališko predstavo Cvrček
(ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Narodna čitalnica v Ptuj 1863 – 1889)

²⁶ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 40. društveno leto – zapisnik občnega zbora 6. januar 1902, str. 180.

²⁷ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 34. društveno leto – zapisnik občnega zbora 6. januar 1904, str. 193.

²⁸ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 45. društveno leto – zapisnik občnega zbora 6. januar 1908, str. 249.

Narodnega doma ponovno gostovali ljubljanski igralci s Hauptmanovo igro »Elga« in Stolbejevo veseloigro »Letovišče«. ²⁹ Naslednje leto so čitalničarji najprej pripravili Dickensovega Cvrčka, igro v petih dejanjih, ki se je igrala »jako dobro in ob obilni udeležbi«, kot so to navedli v svojem letnem poročilu. Nepoznani kritik pa je zapisal: »... *Dasiravno je igra dolga in težka, so vendar le igralci in igralke nastopili tako precizno in s tako lahkoto, da so na koncu vsakega dejanja želi zasluženo zahvalo in priznanje vsega občinstva. Splošno se priznava, da se je Cvrček - gospica Mici Kolar vsem najbolj priljubila*... ». ³⁰ Aprila je sledila igra »Martin Smola«, novembra pa burka v treh dejanjih »Veharjevo letovišče«. ³¹ V tem letu so ponovno gostovali ljubljanski igralci, ki so v juniju uprizorili Cankarjevo dramo »Pohujšanje v dolini Sentflorjanski« ter Bersteinovo igro »Tat«. ³² Spomladi leta 1909 v Narodnem domu ni bilo gledaliških predstav; čitalničarji so pod vodstvom odbornika Krista Horvatina obnovili gledališki oder. ³³ Ob koncu leta 1909 so pripravili čitalničarji skupaj s člani ptujskega Sokola Jurčičevo igro »Rokovnjači«. Pri predstavi je sodeloval Janez Lupša, kočar in opekarniški delavec, ki je zaigral na rog »bojevito melodijo«. Ta je vznemirila ptujske Nemce, ki so se pritožili mestni upravi. ³⁴ V letih 1910 – 1912 so čitalničarji uprizorili še: Meškovo »Mater«, »Mutastega Muzikanta«, Linhartovo »Županovo Micko«, Govekarjeve »Legionarje«, Blumenthal-Kadelburgovo opereto »Pri belem konjičku« in »Quo vadis« v Hostnikovi priredbi. ³⁵

Na odru velike dvorane Narodnega doma pa se niso zvrstile samo prireditve Narodne čitalnice, ampak so se s predstavami ptujski publiki predstavila tudi druga društva. Mariborski učiteljiščniki so leta 1905 uprizorili Jurčičevega »Deselega brata«, naslednje leto pa »Rokovnjače«. Ob sodelovanju domačih čitalničarjev so 13. februarja 1910 pripravili Finžgarjevo igro »Divji lovec«. ³⁶ V začetku avgusta 1908 so slovenski srednješolci uprizorili »Cigane«, čisti dobiček so namenili ptujski in mariborski dijaški kuhinji. ³⁷ Jeseni istega leta so začeli telovaditi v zgornji dvorani Narodnega doma člani ptujskega Sokola s pogojem, »da lahko izvajajo samo takšne proste vaje, ki so brez vsake nevarnosti za dvorano«. Že naslednje leto pa so imeli svoj prvi javni nastop na dvorišču doma. ³⁸ Največkrat pa sta na odru igrali Kmečko bralno društvo iz Rogoznice in Izobraževalno društvo Volga iz Krčevine. Kmečko bralno društvo iz Rogoznice se je ptujskemu občinstvu prvič predstavilo januarja leta 1907 z igro »Pot do srca«, v oktobru in novembru z igro »Mlinar in njegova hči« ³⁹, v letu 1908 pa z igrani »Eno uro doktor«, »Bratranec« in »Oče so rekli, da le«, ki so jo pripravili skupaj s članicami Ženske podružnice Ciril-Metodove družbe. ⁴⁰ V letu 1911 so zaigrali Jurčičevega Domna,

²⁹ Mavrič Irena, n. d., str. 14..

³⁰ Slovenski gospodar, letnik XLII, št. 4, 23. januar 1908, str. 2.

³¹ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II, 46. društveno leto - zapisnik občnega zbora 6. januar 1909, str. 265.

³² Mavrič Irena, n. d., str. 14.

³³ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II, zapisnik 3. seje 12. maj 1909, str. 272.

³⁴ ZAP, fond: Mestna občina, leto 1909, šk. št. 160, št. spisa 5537.

³⁵ Mavrič Irena, n. d., str. 16.

³⁶ Slovenski gospodar, letnik XLIV, št. 7, 17. februar 1910, str. 4.

³⁷ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., zapisnik 8. odborove seje, 18. julij 1908, str. 261.

³⁸ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., zapisnik 9. in 10. odborove seje, 3. avgusta 1908 in Ptujski Sokol, Spominski list septembrskih dogodkov 8., 9. in 10. september 1933, str. 6.

³⁹ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 46. društveno leto - zapisnik občnega zbora 6. januar 1909, str. 249.

⁴⁰ Slovenski gospodar, letnik XLII, št. 14, 2. april 1908, str. 4 in ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 46. društveno leto - zapisnik občnega zbora 6. januar 1909, str. 267.

pri predstavi pa so sodelovali tudi pevci iz Šentjurja z narodnimi pesmimi. Skupaj s člani ptujskega Orla in članicami Dekliške zveze so 28. januarja 1912 priredili šaloigri »Strahovi« in Občinski tepček»,⁴¹ ob koncu septembra pa Slomškovo proslavo, pri kateri je sodeloval tudi domači čitalniški zbor. Pod vodstvom Ferdinanda Frasa, organista v mestni cerkvi, je zapel več Slomškovih pesmi, domači diletantje pa so uprizorili igro »Nekdaj in sedaj«, alegorično sliko v čast Slomšku pod vodstvom Eme Razlag. Vsi igralci so igrali izvrstno, posebno pa se je odlikoval Ferdo Šentjurs, ki je pri predstavi sodeloval s celo družino. V prosti zabavi je nastopil pevski zbor iz Vurberka.⁴² Leta 1913 so skupaj s člani ptujskega Orla pripravili igro »Rešitelj«.⁴³

Pravo slovensko gledališko življenje v Narodnem domu pa se je pričelo šele leta 1912, ko so v Ptuj ustanovili Podružnico Mariborskega dramatičnega društva, ki je začela prirejati redne gledališke predstave. Pod vodstvom režiserja Leva Brunčka, odvetniškega koncipienta, so diletantje v sezoni 1912/13 v Narodnem domu uprizorili 12 predstav, od tega kar 8 premier. Za otvoritveno premiero so si izbrali burko Karla Coste »Brat Martin«, ki je bila prvič na sporedu 27. oktobra 1912. Tej so sledile: igra Adolfa Willbrandta »Svetinova hči«, Gornjerjeva pravljica »Janko in Metka«, »Malomestne tradicije«, burka s petjem avtorja Karla Coste »Njen korporal«, enodejanka Avgusta Kadelburga »V civilu« in narodna igra Ludvika Anzengruberja »Četrta božja zapoved«. Uspešno gledališko sezono so zaključili z Jurčičevim »Desetim bratom« v Govekarjevi priredbi.⁴⁴ V zadnji gledališki sezoni pred prvo svetovno vojno so diletantje v Narodnem domu predstavili veseloigro Otta Ernesta »Učitelj Lanovec«, igro Andrejeva »Zaklad«, bajko s petjem in plesom »Rdeča Kapica«, Laufusovo »Veharjevo letovišče«, Finžgarjevo igro »Naša kri«, burko Karla Gustava »Martin Smola« in narodno igro Antona Medveda »Za pravdo in srce«. Gledališko sezono pa so zaključili igralci mariborskega dramatičnega društva 24. maja 1914 z igro »Ustoličenje«.⁴⁵ Slovenske gledališke predstave so na odru Narodnega doma oznanjale zatirano slovensko besedo in bile pomembno orožje proti germanizaciji slovenskega življa v Ptuj in njegovem zaledju.

Poleg gledaliških predstav in koncertov ter predavanj so potekale v njem še vsakoletne zabavne prireditve, ki so se pričele v začetku decembra z Miklavževim večerom za otroke in odrasle. Sledil je Silvestrov večer, ki ga je priredila Narodna čitalnica 31. decembra s prizadevnimi učitelji iz ptujske okolice. Običajno je bil to zanimiv večer s tombolo, plesnim venčkom, deklamacijami, tamburaškim nastopom in krajšim gledališkim prizorom, končal pa se je s splošnim rajanjem do jutranjih ur, kot so zapisali čitalničarji »v splošno zadovoljstvo dam in gospodov«. Po novem letu se je pričela plesna sezona, pustno rajanje je bilo v mestu dolgo in živahno. Čitalničarji so pripravili dva plesna venčka, ob pustu pa še ples v kostumih. Sredi februarja so tamburaši pripravili »puranov večer – Puren schmaus« ali po domače puranjo pojedino, ki je ob obilni udeležbi čitalničarjev vedno dobro uspela.⁴⁶ Dobro obiskan pa je bil tudi Martinov večer v novembru. Poleg teh

⁴¹ Slovenski gospodar, letnik XLVI, št. 4, 25. januar 1912, str. 4.

⁴² Slovenski gospodar, letnik XLVI, št. 40, 3. oktober 1912, str. 3.

⁴³ Slovenski gospodar, letnik XLVII, št. 15, 10. april 1913, str. 4.

⁴⁴ Mavrič Irena, n. d., str. 19.

⁴⁵ Mavrič Irena, n. d., str. 19 in 53.

⁴⁶ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., Zapisnik 3. seje 16. februar 1906, str. 225.

ustaljenih datumov prireditve so čitalničarji pripravili v Narodnem domu v poletnih mesecih še veselico s kratkim kulturnim programom ter čitalniške večere s petjem. Od leta 1902 so v spomladanskih mesecih v veliki dvorani doma potekale pod okriljem Narodne čitalnice plesne vaje, najprej za odrasle člane, od leta 1905 pa tudi za mladi naraščaj z namenom, »*da se privadi društvenem življenju*«. Plesno znanje so si pridobivali pod vodstvom poštnega asistenta Milana Zemljica.⁴⁷ Leta 1908 so čitalničarji v domu prvič priredili vinsko trgatev.⁴⁸ V domu so veselo praznovali tudi odhodnice ob slovesu od svojih članov, ki so odhajali na druga delovna mesta, v druge kraje ali k vojakom. V veliki dvorani doma so se na svojih prireditvah srečevali dijaki in študentje, od leta 1906 je tukaj imelo svoje letne občne zборе ter koncerte Ferijalno društvo Bodočnost, izredno pomembni in odmevni za Ptuj in širšo okolico pa sta bili veliki skupščini Družbe sv. Cirila in Metoda leta 1888 in 1908.⁴⁹

Bogato kulturno življenje v Narodnem domu je prekinila prva svetovna vojna. Za nekaj let je utihnila slovenska beseda in slovenska pesem, ki je na odru Narodnega doma dolga leta budila narodno zavest Ptujčanom in okoličanom. Mestna občina je z odlokom 26. avgusta 1914 prepovedala uprizorjanje gledaliških predstav in sploh kakršnokoli društveno delovanje ptujske čitalnice. Tedanja ptujska oblast je imela čitalničarje za veleizdajalce. Prostore narodnega doma je zasedla vojska.⁵⁰

Prireditve v Narodnem domu so ponovno zaživele šele leta 1918. Članom Dramatičnega društva je uspelo naštudirati v marcu 1918 burko Oskarja Blumenthala in Avgusta Kadelburga »Martin Smola«, v maju pa so se občinstvu predstavili z opereto istih avtorjev »Pri belem konjičku«.⁵¹ Ustanovitev kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 so v Narodnem domu proslavili z igro Josipa Jurčiča »Tugomer«. S predstavo Jurčičevega »Desetega brata« v Govekarjevi priredbi so se sredi decembra poslovili od čitalniškega odra v Narodnem domu.⁵²

Narodni dom v Ptujju je podobno kot drugi domovi v Sloveniji po prevratu izgubil pomen nacionalnega, kulturnega in družbenega središča – matice slovenstva. Z edino slovensko dvorano v mestu je še naprej ostal priljubljeno zbirališče Slovencev. Poleg živahnih političnih shodov strank ter vsakoletnih občnih zborov slovenskih društev so se v dvorani Narodnega doma zvrstila tudi številna predavanja, koncerti in plesi. Omenimo le nekatere: leta 1920 je Narodna čitalnica vpeljala ob sredah t. i. čitalniške večere. Ptujski list je zapisal, »*da je njihov namen gojiti družabnost in složnost za skupno narodno delo*«.⁵³ Na predvečer delavskega praznika 30. aprila 1927 so člani dramskega odseka Svobode uprizorili v Narodnem domu Finžgarjevo igro »Razvalina življenja«, večer pa so zaključili z nastopom članov tamburaškega zbora Svobode in pevcev pevskega društva

⁴⁷ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., zapisnik 3. seje 17. februarja 1902, str. 168 in 43. društveno leto 1906 – zapisnik občnega zbora 7. januarja 1906, str. 217.

⁴⁸ ZAP, fond: MD, šk. št. 28, Zapisnik II., 46. društveno leto – zapisnik občnega zbora 6. januar 1909, str. 265.

⁴⁹ Ptujski list, letnik I, št. 23, 7. september 1919, str. 3.

⁵⁰ Mavrič Irena, n. d., str. 19.

⁵¹ Mavrič Irena, n. d., str. 19.

⁵² Mavrič Irena, n. d., str. 20.

⁵³ Ptujski list, letnik II, št. 6, 8. februar 1920, str. 3.

Naprej.⁵⁴ Dobro obiskana so bila politično aktualna predavanja Društva Jugoslovanskih akademikov v Ptuj ter vsakoletni izobraževalni tečaji za trgovce in obrtnike, ki jih je organiziral Obrtno pospeševalni zavod iz Maribora.⁵⁵ Velik odmev med ptujskim prebivalstvom je imel družabni večer Jugoslovansko – češkoslovaške lige v Ptuj 29. marca 1931. leta ob udeležbi češkega konzula Jožefa Ševčika.⁵⁶ Maja 1932 je v prostorih Narodnega doma potekal kongres vinarstvom, kateremu so prisostvovali tudi visokošolci in agronomi iz Ljubljane.⁵⁷ Leta 1937 je v Narodnem domu potekal Jadranski večer Ferijalnega saveza na ptujski gimnaziji.⁵⁸ Posebno mesto med velikimi in odmevnimi prireditvami v Narodnem domu v letih med obema vojnama je imelo slovesno praznovanje 50-letnice Narodne čitalnice. Zaradi vojne jo je le – ta praznovala šele 6. septembra 1919. leta. Po slovesni maši, pri kateri je sodelovalo z izbranim programom in pesmijo Slovensko pevsko društvo, vodil pa jo je društveni odbornik Anton Kolarič, je sledilo slovesno zborovanje v Narodnem domu. Zborovanja so se ob gerentu mestne občine dr. Mateju Senčarju, okrajnem glavarju dr. Otmarju Pirkmaierju, gimnazijskem ravnatelju Franju Vajdi in drugih udeležili še zastopniki iz Lenarta, Ljutomera, Ormoža, Središča in Čakovca.⁵⁹ Drugo veliko narodno slavlje pa je bilo leta 1933 veliko zborovanje skupščine Družbe sv. Cirila in Metoda v počastitev 25. obletnice septembrskih dogodkov.⁶⁰

Društveno življenje Slovencev je v Narodnem domu prekinila druga svetovna vojna. Slovenska beseda je utihnila, ponovno pa je zaživela zopet v svobodi maja 1945.

Irena Mavrič Žižek

CULTURAL PERFORMANCES IN THE NATIONAL HALL IN PTUJ UNTIL 1941

Abstract

The National Hall was opened on 29 May, 1882. The first major event in the new premises was the festivity in February, 1883, on the 125. anniversary of Vodnik's birth. By 1895, a number of musical events and concerts took place at the National Hall. Beside domestic reading room visitors, who, in 1885, prepared a titled »Tičnik«, in 1887 the operetta »Serežan«, to be followed by the most successful concert, playing the tamboura (string instrument), offered by the Graz student academic club »Triglav«, and the concert by the Slovene Singing Society in 1886 and the concert on the 25th anniversary of the Teachers Society for the District of Ptuj in 1894. After 1895, the reading room patrons renewed theatre activity, regular theatre seasons began in the National Hall only in 1912 by way of the establishment of the affiliate of the Maribor Dramatic Society. Beside performances by domestic amateurs, presentations by actors of the Land Theatre from Ljubljana appeared on the stage, along with those presented by Maribor higher education students,

⁵⁴ Šuligoj Ljubica, *Revolucionarno gibanje v ptujskem okraju med vojnama, Skozi viharje v lepšo prihodnost*, Ptuj 1981, str. 45.

⁵⁵ Mariborski Večernik Jutra, leto VII (XIV), št. 68, 23. marec 1933, str. 3.

⁵⁶ Mariborski Večernik Jutra, leto V (XII), št. 72, 31. marec 1931, str. 2.

⁵⁷ Mariborski Večernik Jutra, leto VI (XIII), št. 104, 9. maj 1932, str. 2.

⁵⁸ Šuligoj Ljubica, *Ptujska čitalnica in njen Narodni dom*, Celjski zbornik 1997, Celje 1997, str. 132.

⁵⁹ Ptujski list, letnik I, št. 24, 14. september 1919, str. 1.

⁶⁰ Mariborski Večernik Jutra VII (XIV), št. 199, 2. september 1933, str. 3.

Ptuj societies of Sokol and Orel, the Peasant Reading Society from Rogoznica, the women's affiliate of the Society of St. Cyril and Methodius and of members of the Girls' Society. Regular, traditional yearly events took place at the National Hall: St. Nicholas/Santa Claus evening for children, New Year's eve, musical comedy, St. Martin's holiday. During the summer months, patrons also prepared a festivity with cultural contents, evenings of reading, after 1902 dancing lessons were also organised for members.

After the turnabout of 1918, National Hall remained a gathering point Slovenes liked much. Beside political meetings and yearly general assemblies on the part of Slovene societies, many other events took place in the main hall, including lectures, concerts and dances. It was particularly festive in the National Hall on the 50th anniversary of the National Reading Room in September, 1919 and on the main assembly of the Society of Sts. Cyril and Methodius, commemorating 25 years of September events.

STOLETJE CELJSKEGA NARODNEGA DOMA¹

Branko Goropevšek *

»Oj Celje, belo Celje, stolica slovenske Štajerske«
(Anton Funtek)

UDK 930.85(497.4 Celje)"1891/1991"
94(497.4 Celje)"1891/1991"

GOROPEVŠEK Branko: Stoletje celjskega Narodnega doma.
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 59-73, 47 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Avtor v članku orisuje zgodovino Narodnega doma v Celju, ki je bil v času pred letom 1914 prizorišče slovenskega političnega, gospodarskega in družbenega življenja v mestu. Boj za Narodni dom se je začel že leta 1891, z nakupom zemljišča v središču mesta, končal pa z njegovo izgradnjo leta 1897. Nadalje avtor ugotavlja, da je v prvi svetovni vojni dvorana Narodnega doma služila kot vojaška bolnica, po prevratu pa je Narodni dom sicer izgubil ekskluzivni nacionalni naboj in statusno postal enakovreden drugim poslopjem v mestu, vendar pa se je v Narodnem domu še naprej odvijala paleta dogajanj.

Z nemško okupacijo je Narodni dom doživel žalostno usodo, saj so mu odstranili vse arhitekturne členitve in bogastva ter vanj namestili Štajersko domovinsko zvezo, spomladi 1945 pa je letalska bomba angloameriških sil porušila še zahodni trakt Narodnega doma, ki so ga kasneje brez upoštevanja osnovnih arhitekturnih elementov ponovno zgradili. Z "novim" izgledom in poškodbami je Narodni dom živel tudi po osvoboditvi. Nudil je zavetje tako kulturi, kot tudi upravnim organom nove oblasti. Še danes imata v Narodnem domu sedež Mestna občina Celje in Upravna enota Celje.

Osiromašeno arhitekturo Narodnega doma so s prvo fazo začeli prenavljati leta 1976, v drugi fazi prenove Narodnega doma (1988) so se lotili vogalnega dela stavbe in mu povrnili star izgled, leta 1991 pa v zadnji fazi povsem prenovili še zunanjšino Narodnega doma in mu vrnili prvotni izgled.

UDC 930.85(497.4 Celje)"1891/1991"
94(497.4 Celje)"1891/1991"

GOROPEVŠEK Branko: A Century of the Celje National Hall.
Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 59-73, 47 notes.

* Mag. Branko Goropevšek, direktor Osrednje knjižnice Celje.

¹ Prispevek je bil v obliki referata predstavljen na Ptuj 29. maja 2002, ob 120-letnici ptujskega Narodnega doma. Nastal je pretežno kot povzetek člankov iz Celjskega zbornika 1997, ki smo ga v Osrednji knjižnici Celje izdali ob praznovanju 100-letnice celjskega Narodnega doma, zato je v prispevku zgolj orisana njegova bogata zgodovina.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

The author, in this paper, depicts the history of the Celje National hall, which was, prior to 1914, the arena of Slovene political, economic, cultural and social life in the town. The National Hall construction was begun already in 1891, by purchase of the plot in the city centre, to be finished by 1897. Further, the author finds that during the First World War the hall of the National Hall served as a military hospital, after the turn-about the National Hall loses its exclusive national expression and became in parity equal to other buildings in the town, though a variety of events continued to evolve in the National Hall.

With the German occupation the National Hall lived a sad fate, as all architectural details and embellishments were removed and the Styrian Homeland Union was moved in, to be followed in Spring 1945 by an air bomb of the Anglo-American forces destroying the western tract of the National Hall, which was later rebuilt without taking into consideration the basic architectural elements. With a »new« appearance and damages, National Hall existed after the Liberation. It housed both cultural institutions and administrative bodies of the new authorities. The City Municipality and the Administrative Unit Celje still have its seats in the National Hall.

The impoverished architectural appearance of the National hall was begun initially to be renovated in 1976, in the second stage of the National Hall renovation (1988) the corner part of the building was dealt with, returning it its old appearance, in 1991, lastly, the exterior was completely renovated, retuning it its original appearance.

Celje ob koncu 19. stoletja

Že v osemdesetih letih so se razmere v Celju začele hitro spreminjati. Slovenska ofenziva je prinesla uspehe na vseh področjih: političnem, gospodarskem, šolskem in kulturnem. Pravi rezultati narodnega dela pa so se začeli kazati po letu 1890. Z zmago na volitvah v celjskem okrajnem zastopu leta 1899, predvsem pa z zmago v celjski okoliški občini (1891), tj. v celjskem industrijskem bazenu, so celjski Slovenci »obkolili« (nemško) mestno občino. Velike uspehe so dosegli tudi na jezikovnem področju. Leta 1892 so s t.i. jezikovno naredbo dosegli, da je mestna občina morala, čeprav se je tega vseskozi branila, sprejemati vloge tudi v slovenščini. Nemci v mestu so se zaradi nenehnih slovenskih uspehov upravičeno čutili vse bolj ogrožene, zato ne presenečajo njihovi precej radikalni odzivi, ki so dosegli vrhunec leta 1895. Takrat je namreč celjskim Slovencem po več letih naprežan le uspelo pridobiti utrakvistično nižjo gimnazijo, s slovenskim in nemškim učnim jezikom. Naslednji dve desetletji sta tako bili v znamenju sovraštva med obema nacionalnima taboroma in pogosto se je zgodilo, da so namesto argumentov padale napisne table in žvenketala okenska stekla na nasprotnikovih hišah ter da so pogosto pele pesti, vročerkveži na obeh straneh pa so za razreševanje medsebojnih sporov pogosto uporabljali tudi močnejša »prepričevalna« orožja.²

K hitremu razvoju slovenske etnitete v mestu sta veliko prispevali tudi Celjska posojilnica in Narodna čitalnica, iz katere so se v devetdesetih letih začela razvijati nova društva. Kot prvi je izpod okrilja čitalnice izstopil Celjski sokol (1890),

¹ Prispevek je bil v obliki referata predstavljen na Ptuju 29. maja 2002, ob 120-letnici ptujskega Narodnega doma. Nastal je pretežno kot povzetek člankov iz Celjskega zbornika 1997, ki smo ga v Osrednji knjižnici Celje izdali ob praznovanju 100-letnice celjskega Narodnega doma, zato je v prispevku zgolj orisana njegova bogata zgodovina.

² Največ o tem sta doslej v svojih delih pisala dr. Janez Cvirn in prof. Janko Orožen. Glej tudi: Branko Goropevšek, *Celje na meji evropskega vzhoda in zahoda skozi čas* (Oris razvoja slovenske kulture v Celju 1850-1918), XXXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (29. 6 – 18. 7. 1998), Ljubljana 1998, str. 151-169; Branko Goropevšek, *Dva jezika, dve kulturi, eno mesto Celje, Od Maribora do Trsta (1850-1914)*, Maribor 1997, str. 203-220.

ki je nato veskozi veljal za najaktivnejše slovensko društvo v mestu. Na kulturnem področju pa je med najaktivnejše sodilo prav gotovo Celjsko pevsko društvo, ustanovljeno 1895 leta, ki se je že prva leta dokaj uspešno kosalo z nemškim moškim pevskim društvom (ust. 1857). Ko so kasneje v okviru pevskega društva ustanovili še dramatični odsek, se je njegova dejavnost osredotočila še na gledališko ustvarjalnost.³

Narodni dom postane simbol slovenstva v Celju

Med največje projekte Celjske posojilnice ob koncu 19. stoletja pa je nedvomno sodila gradnja Narodnega doma, ki je postal simbol slovenstva, saj je nudil streho: narodni čitalnici, sokolu, celjskemu pevskemu društvu in ostalim narodnim društvom. Prekrasen oder njegove velike dvorane je bil ravno pravi za slovenske gledališke in operne predstave, ki poslej v Celju niso bile več redkost. Mestno gledališče so namreč Slovenci zaradi segregacijske politike nemških sosesčanov že nekaj let bojkotirali.⁴

Boj zanj se je začel že leta 1891, natančneje 26. oktobra, ko je z vztrajnim in požrtvovalnim delovanjem dr. Ivanu Dečku v imenu Posojilnice za 25.000 gld uspelo kupiti Reitterjevo zemljišče na vogalu Ljubljanske ceste in Trga cesarja Jožefa. Takoj po tem nakupu sta tedanji občinski odbor in magistrat skušala na vsak način preprečiti gradnjo Narodnega doma. Vendar ne izključno zaradi nacionalnih vzrokov, pač pa tudi zato, ker so prav skozi to parcelo želeli speljati 12 metrov široko cesto in povezati bodoče naselje na Otoku z mestnim središčem. Vendar nemška oblast v mestu pri tej nameri ni uspela.⁵

Za arhitekta je Posojilnici uspelo pridobiti inženirja Vladimirja Hraskyja, kranjskega deželnega arhitekta in graditelja gledališča, muzeja in deželne palače v Ljubljani. Že samo dejstvo, da je arhitekt celjskega Narodnega doma bil po rodu Čeh, je pomenilo, da bo s simbolno in nacionalno konotacijo arhitekture nova stavba v mestnem središču imela poudarjene ideje panslavizma.⁶

Gradbena dela so se s pripravo zemljišča začela oktobra 1894, leto dni kasneje (1895) pa je bila stavba že pod streho. Podstrešne prostore in sobe v prvem in drugem nadstropju so uredili do jeseni 1896, velika dvorana, gostilne in prodajalne pa so bile nared spomladi 1897. Zadnji kamen, spominska plošča, je bil vgrajen julija 1897. Veličastna zgradba Narodnega doma je kasneje predstavljala domovanje in zavetišče mnogim slovenskim društvom, hkrati pa postala prizorišče slovenskega družabnega življenja v mestu.⁷

Narodni dom se je ponašal tudi z reprezentančno in bogato okrašeno notranjščino, z osrednjim dvoranim stopniščem, ki ima okrasno kovano ograjo, avlo z graviranimi steklenimi vrati ter slavnostno dvorano, katere strop prepređa pozlačen rastlinski in ornamentalni štuk. Skratka, stavba je bila celostna likovno - arhitekturna umetnina in je veljala za najlepšo v mestu. Združevala je več funkcij. Večji del pritličja so zavzemali prostori Celjske posojilnice, v njem so bili gostilna in trgovski lokali, v nadstropjih pa čitalnica, nekaj stanovanj in seveda dvorana za prireditve.⁸

³ Prav tam.

⁴ Več o tem: Fedor Gradišnik, Pregled gledališke tvornosti v Celju od prvih začetkov leta 1848 do 1953, Gledališki list mestnega gledališča v Celju, sezona 1952-53, št. 8; Fedor Gradišnik, Ustanovitev samostojnega Dramatičnega društva v Celju leta 1911, Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, knjiga 3, Ljubljana 1967; Goropevšek, Dva jezika ..., str. 210.

⁵ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, II. del, (1848-1941), Celje 1974, str. 231-236.

⁶ Več o tem glej: Matija Golner, Arhitektura Narodnega doma v Celju, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 135-144.

⁷ Janko Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja, Bilten, št. 11-12, Celje 1957.

⁸ Golner, n.d., str. 139-143.

Pred letom 1914 je bil celjski Narodni dom prizorišče slovenskega političnega, gospodarskega in družabnega življenja v mestu. Sredi trga pred Narodnim domom je lepo viden spomenik cesarja Jožefa II., ke je s pomočjo neznanih rok in neznano kam "omahnil v zgodovinsko pozabo" januarja 1919. (hrani Osrednja knjižnica Celje)

Narodni dom pred otvoritvijo

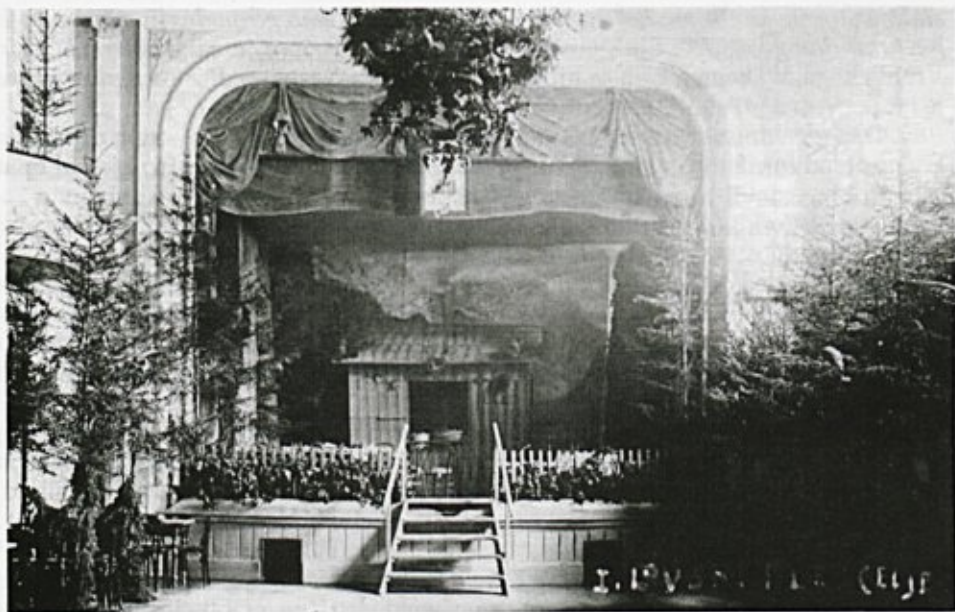
Ker so celjski Slovenci hoteli slavnostno otvoritev nove stavbe združiti z blagoslovitvijo prapora Celjskega Sokola, se je ta »velepomemben« dogodek nekoliko zavlekel. Vendar pa so novi prostori Narodnega doma začeli služiti svojemu namenu že pred slavnostno otvoritvijo. Prva prireditev v veliki dvorani je bil čitalniški ples 16. februarja 1897, na katerega je bilo gospodom »zapovedano priti v črni salonski obleki, damam pa v mali toaleti.«⁹

Druga izjemno odmevna kulturna prireditev v novem celjskem Narodnem domu je bilo gostovanje ljubljanskega Dramatičnega društva, ko so se celjskemu občinstvu 14. marca 1897 predstavili z Verdijevo opero *Rigolletto*. Navdušenje po predstavi je bilo izjemno in o tem so se razpisali domala vsi takratni slovenski časniki. Da je prireditev res uspela, priča tudi dejstvo, da se je že šest dni kasneje ljubljansko Dramatično društvo ponovno ponudilo, da bi v celjskem Narodnem domu gostovali z opero *Prodana nevesta*. Vendar tokrat previdni gospodarji Narodnega doma niso upali prevzeti odgovornosti za finančno uspešnost predstave. Kljub temu pa so kulturni stiki med Celjem in Ljubljano še najprej ostali tesni.

⁹ Tatjana Kač, Igralo se je, pelo in plesalo – skratka zabavalo, Kulturne in zabavne prireditve v Narodnem domu do leta 1914, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 45-46.

Že 9. maja istega leta je v veliki dvorani Narodnega doma na povabilo Narodne čitalnice gostovalo Damatično društvo iz Ljubljane z akademijo, kjer so uprizorili veseloigri Krojač Fips in Igra Pike. Ljubljanska opera je v Narodnem domu ponovno gostovala januarja 1898. Celjanom so se predstavili z Verdijevo Traviato.¹⁰

Čitalnica pa kljub pobudam, ki so jih dajala gostovanja ljubljanskega gledališča, še vedno ni premogla lastnih predstav. Vendar ne za dolgo, saj se je v naslednjih letih slovenska gledališka dejavnost na odru Narodnega doma razmahnila do te mere, da so vsakokratne predstave postale domala najodmevnejše kulturne prireditve v mestu. Za ponovno oživitev slovenske gledališke dejavnosti v Celju ima nedvomno največ zaslug dr. Vladimir Ravnihar, ki je leta 1897 prišel v Celje kot mlad odvetniški koncipient. V nekaj letih bivanja v Celju, tu je živel štiri leta, je s svojim delom vzgojil dober igralski ansambel in tako položil temelje kasnejšemu slovenskemu gledališču v Celju. Toda Ravnihar je na veliko žalost Celjanov (pre)kmalu zapustil mesto ob Savinji. Njegovo delo je prevzel vnet privrženec gledaliških iger urarski mojster Rafko Slamič in pod njegovim vodstvom je dramski odsek dosegal še naprej izjemne rezultate.¹¹

Narodni dom se je ponašal tudi z reprezentančno in bogato okrašeno dvorano, katere strop je prepredal pozlačen rastlinski in ornamentalni štuk. Prekrasen oder njegove velike dvorane je bil ravno pravi za slovenske gledališke in operne predstave, ki v Celju niso bile redkost. (hrani Osrednja knjižnica Celje)

¹⁰ Kač, n.d., str. 45-46; Goropevšek, Dva jezika ..., str. 210-211.

¹¹ Goropevšek, Dva jezika ..., str. 212-215.

Velike narodne slavnosti v Narodnem domu

Otvoritev Narodnega doma in blagoslovitev sokolske zastave

V začetku leta 1897 je bila gradnja Narodnega doma že pri kraju. Posojilnica bi lahko stavbo uradno otvorila že pozimi (februarja ob čitalniškem plesu ali marca ob predstavi Rigoletto), vendar je na prošnjo Celjskega Sokola preložila otvoritev na poznejši čas. V aprilu 1897 so se odločili za skupno prireditev, slovesno otvoritev Narodnega doma in blagoslovitev zastave Celjskega Sokola. Sestavili so skupni odbor za pripravo slavnosti. Posojilnica je prevzela stroške godbe in banketa. Na mestni urad in okrajno glavarstvo so naslovili prošnje, vendar so ti prireditvam nasprotovali. Najbolj sporen je bil sprevod z razvitimi prapori do Narodnega doma in od njega do veseličnega prostora pri Zgornjem Lanovžu zunaj mesta. Sprevod po mestu in sprejemanje s kočijami na železniški postaji so sicer Nemci preprečili, vendar je bilo kljub vsemu zelo veliko gostov, ki so prihajali v Narodni dom po drugih poteh. Za slavnost sta bila določena sobota in nedelja, 7. in 8. avgusta.¹²

Prvi večer je bila v veliki dvorani Narodnega doma slavnostna akademija, na kateri je režiser ljubljanskega gledališča Innemann prebral prolog Antona Funtka. Prolog, ki je bil objavljen tudi v Domovini, so prebrali v okrnjeni obliki. Namestništvo je namreč črtalo besedilo na dveh mestih, "*oj Celje, belo Celje, stolica slovenske Štajerske*" in "*na svoji zemlji mi smo gospodarji, a tujec bodi gost, nikdar gospod!*". Ljubljansko Dramatično društvo je zaigralo veseloigro Vrchlickega, V Diogenovem sodu, v prevodu Frana Gestrina. Preostali del večera je bil posvečen glasbi.¹³

Drugega dne so se zbrali predstavniki vseh društev v Narodnem domu, od koder so odkorakali na slavnostni prostor k Zgornjemu Lanovžu, kjer je opat Ogradi blagoslovil zastavo Celjskega Sokola. Po obredih zabijanja žebeljev v zastavo, pozdravih kumici zastave in stikih zastav so se društva vrnila v Narodni dom k slovesni otvoritvi stavbe ni odkritju spominske plošče.¹⁴

Istega dne pa se je zgodil tudi edinstven športni dogodek. Kot je bilo načrtovano, so okoli poldneva na cilj pred Narodni dom prispeli prvi udeleženci kolesarske dirke Trst – Celje, ki jo je na ta praznični dan organizirala Zveza slovenskih kolesarjev. Zmagovalcu Jakobu Gorjancu je 183 km dolgo progo uspelo prevoziti v pičlih 7 urah in 52 minutah.¹⁵

V naslednjih letih je bilo v Narodnem domu še vrsta velikih narodnih slavnosti, ki pa so pri nemških someščanih povzročale precej vroče krvi in nemalokrat se je zgodilo, da je ob koncu prireditev, ko so se Slovenci skozi mesto vračali domov, pele pesti in tekla kri vročerkvrnežev na obeh straneh.¹⁶

Naj jih omenim le nekaj:

- Obisk Akademskega društva Triglav iz Gradca v Celju 4. in 5. junija 1898.
- Blagoslovitev zastave Celjskega pevskega društva, ob 50 - letnici vladanja cesarja Franca Jožefa I., ki je potekala 13. 14. in 15. avgusta 1898. Sodelovala sta Celjski Sokol in Slovensko pevsko društvo iz Ptuja.

¹² Bojan Cvelfar, »Z Narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust...«, Nacionalni izgredi v Celju na prelomu stoletja, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 13-24.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam, str. 19-20.

¹⁶ Več o tem glej v citiranem članku Bojana Cvelfarja.

- Obisk čeških študentov pod vodstvom Vladimirja Hraskega v Celju 9. in 10. avgusta 1899. Ko so 9. avgusta prispeli z vlakom v Celje, so jih Nemci napadli že na železniški postaji.

- Vrhunec spopadov pa so povzročili t. i. dogodki na Ptujju septembra 1908, ko so 20. septembra bili Slovenci v Celju priča »obleganjem«, v katerih je bil poškodovan tudi Narodni dom. Uničenih je bilo kar 9 velikih izložbenih oken in veliko število drugega inventarja, predvsem napisnih tabl. Škodo so ocenili na več kot 1200 takratnih kron.¹⁷

- Praznovanje 50-letnice Narodne čitalnice v Celju 14. aprila 1912.¹⁸

Seveda pa celjski Narodni dom ni služil le t. i. velikim narodnim slavnostim. V osrednjem slovenskem kulturnem hramu v mestu ob Savinji se je do razpada rajne Avstrije zvrstilo veliko najrazličnejših prireditev. Vseh na tem mestu niti ne moremo omeniti.¹⁹

Številni koncerti domačih in gostujočih zborov (40-članski ruski narodni pevski zbor Nadine Slavjanske 21. decembra 1904) ter solistov (apostolica slovanske pesmi Bronislava Wolska 17. april 1898, češke umetnice Marije Herites 17. januar 1903, ...) so dopolnjevali kulturno ponudbo takratnega časa. Pelo in plesalo se je v Narodnem domu na številnih veselicah, na katerih je igrala vojaška ali Celjska narodna godba (godbeni klub celjske Narodne čitalnice). Tradicionalne plesne prireditve so bile: Miklavževi večeri, Silvestrski večeri Narodne čitalnice, sokolske maškarade, »jour-fixi« in plesni venčki raznih društev, med katerimi so bili najelitnejši prav gotovo plesi Narodne čitalnice, najzanimivejši pa gotovo oktobrska slavlja s pitjem piva in Martinovi večeri Celjskega pevskega društva. V gostilniških prostorih Narodnega doma so se zbirali narodnjaki ob kozarčku marčnega piva ali dobrega vina, na svečnico pa so si premožnejši gotovo radi privoščili pojedino slanikov. Številne slovenske trgovine v Narodnem domu so bile močna konkurenca nemškimi. V okviru Narodne čitalnice je v Narodnem domu delovala najstarejša slovenska javna knjižnica v Celju, ki je leta 1906 ponudila brezplačno izposajo knjig in časopisov vsem, ki so to želeli.²⁰ V čitalniških prostorih, v veliki dvorani in v gostilniških prostorih so imela društva svoje občne zборе in sestanke, na katerih so sprejeli prenekatero pomembno odločitev za življenje Slovencev v Celju pred prvo svetovno vojno. Lahko rečemo, da je pestro družabno in kulturno življenje v Narodnem domu pomenilo močno sredstvo proti germanizaciji slovenskega prebivalstva v Celju in njegovem zaledju pred prvo svetovno vojno.²¹

Toda kmalu je izbruhnila prva svetovna vojna, ki je družabno, kulturno, politično in gospodarsko življenje v mestu ob Savinji povsem spremenila. Celjski Narodni dom, ki je bil dolga leta središče celjskega slovenstva, je moral svoje prostore, podobno kot Nemška hiša in nekatera druga javna poslopja v mestu povsem spremeniti svojo namembnost. Daleč proč od fronte je avstrijska vojska v njihovih prostorih uredila vojaške bolnišnice oziroma okrevališča. Tako je bila v času vojne polna vojaških postelj tudi dvorana celjskega Narodnega doma.²²

¹⁷ Branko Goropevšek, Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908, (spomin na 90-letnico dogodkov), Slovenija 1848-1998 - iskanje lastne poti, Ljubljana 1998, str. 115-123.

¹⁸ Kač, Igralo se je ..., str. 59-60.

¹⁹ Kač, Igralo se je ..., str. 45-70.

²⁰ Branko Goropevšek, Od bralnih društev do ljudske knjižnice, Osrednja knjižnica Celje včeraj, danes, jutri, Ob 50-letnici ustanovitve Šudijske knjižnice v Celju, Celje 1996, str. 40-42.

²¹ Prav tam.

²² Branko Goropevšek, Stoletje v Celju, Celje 2001, str. 42-43.

mladi, še neuveljavljeni avtorji, na primer na »domačih recitacijskih večerih« od leta 1925 naprej, ali gostovanja slovenskih avtorjev. Naj na tem mestu omenim Cirila Kosmača, ki je med begunskimi leti v Jugoslaviji (1931-1938) svoja dela večkrat prebiral primorskim rojakom v Celju, združenih v društvu Soča.²⁴

Tudi Celjski sokol je kljub dejstvu, da je imel v Gaberju lastno dvorano, v času med obema vojnama še vedno organiziral del prireditev v Narodnem domu, in sicer od zborovanja, na katerem so v času bojev za Koroško ustanovili prostovoljsko legijo, do komemoracij za ubitim jugoslovanskim kraljem Aleksandrom leta 1934.²⁵

Narodni dom se v burnih povojnih letih strankarstva ni mogel izogniti najrazličnejšim političnim zborovanjem in manifestacijam. Tako je Narodni dom gostil razmeroma dobro obiskane občne zборе Orjune. Kot zanimivost naj navedem, da je na 3. rednem občnem zboru 1. decembra 1925 pristopilo v to nacionalistično organizacijo preko 50 novih članov, med katerimi je poleg Vladimirja Levstika izstopal »koroški sen« Fran Roš. Tudi Klub koroških Slovencev, katerega je vodil dr. Fellacher, je bil reden gost v Narodnem domu. Posebno po letu 1934.²⁶ Narodni dom je med obema vojnama gostil tudi sestanke številnih društev, od humanitarnega Rdečega križa in Združenja vojnih invalidov do izjemno številnih celjskih kulturno-prosvetnih društev.²⁷ Skratka, v celjskem Narodnem domu se je v času med obema vojnama odvijala široka paleta dogajanj. Gotovo pa jih je bilo manj kot v njegovih najboljših predvojnih časih, vendar pa je celjski Narodni dom ostal do druge svetovne vojne še vedno eden najpomembnejših spremljevalcev kulturnega, političnega in gospodarskega življenja v mestu ob Savinji.

Skrunitev slovenskega simbola v Celju

Z okupacijo je Narodni dom doživel novo žalostno dobo in podobo. Okupatorju je bil Narodni dom trn v očesu. Čim je zasedel Celje, je onečastil slovenski simbol. Narodnemu domu so z odstranitvijo vse arhitekturne členitve in bogastva ter pozidave dveh manjših dvoran na dvoriščni strani odvzeli prvotni zunanji videz, z umestitvijo Štajerske domovinske zveze v stavbo pa so mu spremenili tudi notranji pomen. Kot da bi to še ne bilo dovolj, je bomba letalskega napada anglo-ameriških sil spomladi leta 1945 porušila še zahodni trakt Narodnega doma, ki ga so ga po vojni sicer nadomestili z novim prizidkom, vendar brez upoštevanja nekdanjih obstoječih gabaritov, etažnosti, rastra in oblike odprtin.²⁸

Narodni dom dobi novega lastnika²⁹

Ob koncu vojne leta 1945 je Narodni dom doživel podobno usodo kot Celjska posojilnica, katere last je bil. Že decembra so delničarji posojilnice sprejeli sklep, da se načelno izrekajo za likvidacijo Celjske posojilnice.³⁰ Pol leta kasneje (18. 6. 1946), ko je upravni odbor posojilnice razpravljal o premoženjskem stanju, so na

²⁴ Božena Orožen, Ciril Kosmač v Celju med obema vojnama in drobci iz preteklosti Narodnega doma, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 173-180.

²⁵ Janko Orožen, Zgodovina Celjskega sokola 1809-1940, Celje 1940, str. 149-174.

²⁶ Lesjak, n.d., str. 71-78.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Branka Primc, Prenova zunanjščine Narodnega doma, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 145.

²⁹ Več o tem glej: Rolanda Fugger Germadnik, Slovo od Narodnega doma, Dr. Juro Hrašovec in Narodni dom, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 181-188.

³⁰ Fugger Germadnik, n.d., str. 186-187.

dnevnem redu obravnavali tudi vprašanje Narodnega doma. Ugotovili so, da upravni odbor posojilnice pri upravljanju posesti nima nobene besede več, da to izvršuje Okrožni odbor OF v Celju, ki je vso notranjost doma že preuredil v urade. Posojilnici so sprva pustili na razpolago eno sobo, ki pa so jo morali po ukazu OOOF kmalu izprazniti in do dokončne likvidacije poslovati v najemniških prostorih. Kdo je postal novi gospodar celjskega Narodnega doma, so dovolj jasno nakazali tudi z napisom nad glavnimi vrati: »Okrožni odbor«.³¹

Današnji trg Celjskih knezov se je v času nastanka fotografije (ok. 1925) imenoval Dečkov trg. Ob desnem boku Narodnega doma stoji edina celjska baročna stavba, poimenovana Protasijev dvorec. (hrani Osrednja knjižnica Celje)

Zadnja beseda o Narodnem domu pa je padla na sestanku delničarjev posojilnice maja 1947, ko je bilo s strani finančnega ministrstva nedvoumno izraženo pričakovanje, da bo zbor delničarjev sklenil Narodni dom brez odškodnine podeliti Ljudski oblasti. V imenu delničarjev je to storil dr. Juro Hrašovec kot predsednik upravnega odbora posojilnice, ki je pogojeval brezplačno prepustitev Narodnega doma s kritjem vseh obveznosti posojilnice do njenih upnikov, upokoјencev, vlagateljev in delničarjev.³²

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

Predstavnik ministrstva za finance se je zahvalil delničarjem za uvidevnost in obljubil, da bo tudi ministrstvo z vso naklonjenostjo podpiralo nadaljnji razvoj likvidacije posojilnice. Ali je država izpolnila obljubo dano delničarjem Celjske posojilnice, ni znano. Vsekakor pa je bila realizirana darilna pogodba glede Narodnega doma. Kako je potekal prenos lastništva, zgovorno priča drobna beležka v rokopisu dr. Jura Hrašovca, da ga k predaji narodnega doma niti niso povabili. V njej je zapisal: *"Bil sem prepričan, da izročim poleg članov likv. odbora LO okraj Celje okolica 'Narodni dom' zastopništvu L. Odbora. Prišlo je pa drugače; 16.6. mi je uradnik C.P.-e povedal, da je lik. odbor to sam brez mene storil. 16.6.47 dr.J.H."*³³

Narodni dom v znamenju ljudstva³⁴

Klub spremenjenemu videzu in poškodbam iz vojnih dni ter kasnejšemu novemu lastniku, je celjski Narodni dom začel živeti že takoj po osvoboditvi, ko so ga preimenovali v Dom ljudske prosvete.³⁵ Že maja 1945 sta v kletnih etažah začela ustvarjati umetnika Aladin Lanc in Karl Zelenko, ki sta pripravljala prvo likovno razstavo likovnikov celjskega okrožja, ter skladatelj Radovan Gobec, ki je v eni od soban Narodnega doma našel prostor za svoj mali harmonij. Tudi dramska sekcija je našla prvo povojno zavetje prav v Narodnem domu, ko je julija 1945 avgusta na njegovem odru premierno odigrala Borove Raztrgance.³⁶

V prostorih Narodnega doma je začel svojo »premiero« tudi nov lokalni časopis Nova pot, predhodnik današnjega Novega tednika, v pritličju stavbe pa je Vera Levstik začela ponovno zbirati in snovati celjsko Mestno knjižnico.³⁷

Leto kasneje (1946) je pred Narodnim domom potekala prva pevska prireditve, ko se je v zbor združilo več kot 3000 mladih pevcev. Prireditve, ki je nekaj let zatem postala tradicionalna in z mednarodno udeležbo, so poimenovali Mladinski pevski festival.³⁸

Vseskozi je dvorana Narodnega doma gostila tudi abonmajske koncerte resne glasbe domačih in tujih glasbenih skupin in orkestrov. V dvorani so se odvijali številni plesi (gledališki, obrtni, maturantski), dolga leta pa je v njej delovala tudi plesna šola. Danes poteka v organizaciji Turističnega in Zdravniškega društva plesna prireditve Valčkov večer. V 50. in 60. letih je nudil prostor zelo živahnim pustnim rajanjem.³⁹

Leta 1962 je v pritličju na vogalu Narodnega doma dobilo prostore prvo celjsko stalno likovno razstavišče – Likovni salon, v katerem so se do danes zvrstile številne razstave slikarskih in kiparskih del, grafik, akvarelov in plastik. In še bi lahko naštevati.⁴⁰

³³ Fugger Germadnik, n.d., str. 188.

³⁴ Več o tem glej: Iris Zakošek, Narodni dom v znamenju ljudstva, Vloga Narodnega doma po drugi svetovni vojni, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str. 79-94.

³⁵ Zakošek, n.d., str. 79.

³⁶ Celjski tednik, 30. 7. 1965.

³⁷ Branko Goropevšek, Naše poti, 50 let Novega tednika, Prvih 50 let – od Nove poti do Novega tednika, Celje 1995, str. 4-8; Branko Goropevšek, Čez križe in težave do Abrahama (oris razvoja knjižničarstva v Celju po letu 1945), Osrednja knjižnica Celje včeraj, danes, jutri, Ob 50-letnici ustanovitve Šudijske knjižnice v Celju, Celje 1996, str. 52.

³⁸ Branko Goropevšek, Stoletje v Celju, Celje 2001, str. 109.

³⁹ Zakošek, n.d., str. 84-86.

⁴⁰ Goropevšek, Stoletje v Celju, str. 144-145.

Narodni dom pa v povojnih letih ni nudil zavetje samo kulturi, ampak tudi upravnim organom nove oblasti. Tako je imel v njem do leta 1965 sedež Okrajni ljudski odbor Celje – okolica, po ukinitvi okrajev pa je Narodni dom v dobila upravljanje celjska občinska skupščina, ki se je z vsemi svojimi službami vanj preselila iz prostorov v Gregorčičevi ulici. Tako je ostalo vse do leta 1995, ko je s procesom reorganizacije državne uprave in lokalne samouprave v prostorih Narodnega doma poleg Mestne občine Celje dobila prostor še Upravna enota Celje.⁴¹

Prostori Narodnega doma pa so vsa povojna leta nudili zavetje tudi najrazličnejšim družbenopolitičnim organizacijam; zvezi komunistov, borcem, socialistični zvezi delovnega ljudstva in sindikatu.⁴² Konec osemdesetih let, v času političnih sprememb, pa je Narodni dom nudil prostor za delovanje še številnim novim političnim strankam, združenjem in organizacijam: tu sta bila ustanovljena celjska odbora SDZ in SDZS (1989), regijski odbor stranke Zelenih (1990), Desus (1991)... , pomembno vlogo pa je odigral tudi v predvolilnem času pomladi 1990, kjer so se odvijale številne okrogle mize tako novih strank kot tudi strank t. i. kontinuitete.⁴³

Prenova je bila končana ob njegovi 100-letnici

Osiromašena arhitekturna podoba celjskega Narodnega doma je ostala vsa povojna leta do leta 1976, ko so najprej začeli preurejevati pisarniške prostore tedanje občine Celje, Radia Celje in Likovnega salona v pritličju.⁴⁴ Druga faza prenove Narodnega doma se je začela 1988, ko so se na pobudo celjskega arhitekta Janka Hartmana lotili vogalnega dela stavbe z namenom, da mu povrnejo star izgled.⁴⁵ Leta 1991 se je začela tretja in zadnja faza prenove zunanjsčine Narodnega doma. Celjski kulturni in nacionalni spomenik je tako ponovno dobil likovno in arhitekturno celovitost na pragu njegove stoletnice.⁴⁶ Poslopje Narodnega doma je v slovenski zgodovini odigralo veliko vlogo. Za Celje pomeni simbol in izhodišče slovenstva. Zato veliki napor in prizadevanja za njegovo obnovo niso naključna.

Namesto zaključka

Govor Dr. Jura Hrašovca, ki ga je napisal za dogodek, »slovesen« prenos lastništva Narodnega doma ljudski oblasti, ki se ni nikoli zgodil.⁴⁷

«Pogodba vam je že znana. Celjska posojilnica podari svoj Narodni dom L.O.-okraj Celje-okol. (op. p. : Okrajnemu ljudskemu odboru Celje - okolica), ki postane tedaj njegov lastnik. Razumljivo je, da vsem, ki so ga poznali od časa, ko se je vzdal prvi temeljni kamen, vsem onim, ki so v njem preživeli lepe dni našega

⁴¹ Zakošek, n.d., str. 80-81.

⁴² Zakošek, n.d., str. 82-83.

⁴³ Zakošek, n.d., str. 84.

⁴⁴ Branka Primc, Prenova zunanjsčine Narodnega doma, Celjski zbornik 1897-1997, Celje 1997, str.146.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Primc, n.d., str. 147.

⁴⁷ Pokrajinski muzej Celje, Zapuščina družina Hrašovec. V zapuščini dr. Jura Hrašovca (1858-1957), ki je kot odbornik Celjske posojilnice leta 1897 prisostvoval rojstvu Narodnega doma in 50 let kasneje v povsem spremenjenih političnih razmerah njegovemu slovesu, se nahaja tudi govor, ki ga je pripravil za predvideno predajo doma Okrajnemu ljudskemu odboru Celje leta 1947. Drobna zabeležka v rokopisu pa razkriva, da dr. Hrašovca k predaji Narodnega doma niso povabili. Več o tem glej: Fugger Germadnik, n.d., str. 181-188.

Najpogostejša upodobitev Narodnega doma, s "simbolno in nacionalno konotacijo arhitekture" inženirja Vladimirja Hraskyja, kranjskega deželnega arhitekta. Takšen izgled ima Narodni dom tudi po prenovitvi, ki so jo končali ob praznovanju njegove 100-letnice. (hrano Osrednja knjižnica Celje)

narodnega trpljenja in vstajenja, sploh našega razvoja, vsem, ki so vanj zahajali in se tam čutili, kakor v svoji rojstni hiši, vsem Slovenceem celijskega mesta, bližnje in daljne okolice, vhajajo misli v preteklost. Dolga doba 56. let je za nami. Leta 1891. je kupila celijska posojilnica stavišče in dve leti kasneje bil je dograjen Narodni dom, stavba, kakoršne dotedaj Slovenci menda nismo imeli. Bil je ves čas naš ponos do tedaj, ko so Nemei ob začetku druge svetovne vojne ga oropali, razdrli streho in balkone, uničili krasno fasado, razbili ali odnesli vso notranjo opremo. Naša bol je bila velika; prizadjana nam je bila neizmerna gmotna premoženjska škoda, a še večja, ker je ostala samo še senea veličastne stavbe kot žalosten spomin. V Narodnem domu smo se zbirali Slovenci - pod njegovo streho se je razvijalo naše družabno, prosvetno in politično življenje, v veliki dvorani imeli smo naše gledališke predstave, vedno polne do zadnjega kotička, koncerte, predavanja - našo gostilno in kavarno. Tam so se ustanovila vsa slovenska društva, kulturna in podporna, kakor dramatično, pevsko, glasbeno, športno, sokolsko, obrtno, delavsko-podporno društvo in marsikatero drugo. Od tukaj smo vodili do podrobnosti narodni boj proti nemški nasilnosti za pravico našega jezika v šoli in uradih, od tukaj odbijali vsak napad od nasprotne strani. Ta naš boj je le moči pravično oceniti, ako se pomisli, da so bili tudi časi, ko je bilo nevarno preglasno govoriti slovensko v mestu, ni bilo mogoče zahajati v gostilno ali kavarno, kamor so zahajali Nemei in laži-nemei, ko se je bilo treba za vsak četudi dvojezični

napis ali pečat pritožiti do ministrstva, ko ni bila dovoljena zgradba slovenske osnovne šole v Mestu, ker se je to smatralo kot izzivanje laži-nemškega prebivalstva, ko je le težko mogel in smel začeti Slovenec obrt ali trgovino. Tudi po prvi svetovni vojni ostal nam je Narodni dom, čeprav so se razmere bile predrugačile in smo prišli Sloveni do našega zastopstva v občini, do naših uradnikov in učiteljev, vendar še drago zbirališče, prireditve in sestanki so se še nadalje vršili v njem. Mnoga društva so imela tukaj svoje seje, sestanke in zborovanja. Danes, ko so se razmere po drugi svetovni vojni in konečnem porazu nemštva postale povsem druge, živi v nas samo še spomin na naš dom.

Celjska posojilnica je stopila v likvidacijo in ne bo več nadaljevala svojega delovanja kot denarni zavod. Že ob času, ko je sklenila postaviti Narodni dom, je celjska posojilnica po svojem zastopstvu, bila soglasnega mnenja in prepričanja, da ne sme nikdar postati last posamezne osebe, marveč mora ostati last naroda; to lahko potrdim kot menda edini še živi takratni odbornik. Upamo in pričakujemo, da bo nova lastnica rada prevzela dediščino, ki je dokaz našega dolgoletnega truda, naše neomahljive ljubezni do lepe in nam drage slovenske domovine, da bode v istem smislu nadaljevala naše delo in dom vedno smatrala kot Narodni dom. Ako smo imeli v pretekli več kot 50. letni dobi za one čase neizpodbitne velike uspehe, nisem hotel, če to poudarim, sebi in bivšim sodelavcem, si prisvojiti posebnih zaslug. Kar smo storili, bila je naša narodna dolžnost in ne bi bili prav ravnali, ko ne bi bili tega storili. Danes je stavba še deloma zrušena, zrušen del se pozidava. Naj zraste iz razvalin novi del trden kot ostala stavba, naj dobi vsa stavba kadar in kakor razmere dopuščajo, enotno lično zunanost, tako, da bode ponos mesta in novega lastnika - blesteči napis na nji, ki so ga Nemei ob začetku vojne v svojem srdu takoj odstranili, naj pove tudi onim, ki pridejo za nami, da je to bil in da hoče ostati Narodni dom. Izročimo Vam ga mi, ki smo ga čuvali kot naš zaklad; čuvajte ga tudi Vi. Živel narod slovenski, živela domovina!"

Branko Goropevšek

A CENTURY OF THE CELJE NATIONAL HALL

Abstract

Already in the 80s the situation in Celje began to change rapidly. The Slovene offensive began to bring fruit in all areas: the political, economic, educational and cultural one. The true results began to show after 1890. The Celje credit bank and the National Reading Room contributed much to the advancement of the Slovene ethnicity, as new associations began to evolve from the latter. The first one to evolve was the Celje Sokol (Falcon) (1890), whereas in the cultural area the Celje Singing Society (1895) was among the most active. When the drama department was established (1911), its activity was primarily centred upon the theatre.

The construction of the National Hall, symbol of Slovenianhood, was among the major projects of the Celje credit bank, extending, under its premises to almost all Slovene national associations. A magnificent stage of the large hall was just right for Slovene theatre and opera presentations, which were not a rarity any more in Celje.

The struggle for the National Hall began already in 1891, by perserving activity of Dr. Ivan Deček, succeeding to purchase, for the credit bank, for the amount of 25.000 goldinars, the lot on the corner of the then Ljubljanska Cesta and the Trg Cesarja Jožefa. The credit bank succeeded in acquiring engineer Vladimir Hrasky, the Carinthian land architect, as architect of the facility. The

very fact that the architect was a Czech by origin meant that the building would have underscored ideas of Pan-Slavism, as symbolic and national connotations in the very centre.

Construction began in 1894, a year later the exteriors were done. The big hall, inns and shops were ready in the Spring, 1897. The last construction element and the memorial plaque were built in July, 1897. The National Hall took pride in the representative and richly decorated interior, with a central double staircase, with a smith-hammered fence, hall with engraved glass door and festive hall, with gold-plated vegetable ornamented stucco. The building was a many-sided fine-art and architectural masterpiece and was considered the most beautiful in the town. It served many purposes. The larger part of the ground floor belonged to the Celje savings bank, along with an inn and commercial shops. The magnificent building became the public space of political, economic and social life in the town.

After the beginning of the First World War, social, cultural, economic and political life in the city on the Savinja withered down. The Celje National Hall was forced to have its premises serve the military, i.e. the military hospital. After the turn-about, the National Hall lost its national expression, becoming at parity with other buildings in the town. In spite of this, a variety of events took place there, though less than during its best pre-War times.

By the German occupation, the National Hall achieved a sorry period and appearance. It was a thorn in the eye for the occupier. Soon after the occupation of Celje, the Slovene symbol was desecrated. The original exterior appearance was taken away, by the removal of the architectural details and the construction of two lesser halls in the court-yard, as well as by moving in of the Styrian Homeland Union, altering its intent. As if that were not enough, a bomb by the Anglo-American air forces in the Spring 1945 destroyed the western tract of the National Hall. Though there was the intent to supplement it by a new construction, but without taking into consideration the former dimensions, floors and openings forms.

In spite of changed appearance and damages during the War and the times of the new owners, the Celje National Hall was active immediately after the Liberation, when its name was changed to the hall of People's Education. It did not serve education only, though, but also the new authorities. In it, the District People's Committee Celje-Surroundings was located until 1965, and the Communal Assembly after the people's committees were done away with. The Communal assembly was transferred to Gregorčičeva Ulica, along with its services. It was so until 1995, when, by the process of state administration and local self-government reorganisation, the National Home became also the seat of the Celje Administrative Unit.

The impoverished architectural image of the Celje National Hall remained so during all the post-War years, until 1976, when firstly the administrative premises of the then Celje commune, Radio celje and the fine arts studio were redone. The second stage of the renovation began in 1988, when, at the initiative of Janko Hartman, the corner part of the building was dealt with, with the intent of returning the former appearance. In 1991, the third and final stage of the renovation began – the exterior. The Celje cultural and national monument of exceptional relevance thus received again its fine-art and architectural entirety, on the eve of the centennial.

We may conclude that the National Hall building played a great role in Slovene history. For Celje, it means a symbol and point of departure of Slovenianhood. Thus, great efforts and endeavours for its renovation have not been by chance.

NARODNI DOM V MARIBORU

Vlasta Stavbar *

UDK 930.85(497.4 Maribor)"1898/1998"
94(497.4 Maribor)"1898/1998"

STAVBAR Vlasta: Narodni dom v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 73=38 (2002)1, str. 75-89, 55 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Avtorica je na podlagi arhivskega gradiva, časopisnih virov in literature prikazala zgodovino Narodnega doma v Mariboru v letih 1898 do danes. Hkrati je označila tudi razmere v Mariboru od šestdesetih let 19. stoletja dalje, ki so omogočale izgradnjo doma.

Vloga in pomen Narodnega doma sta se skozi 100-letno zgodovino spreminjala glede na politične in kulturne razmere v Mariboru.

Predstavljeni so kratki poudarki iz posameznih obdobji Narodnega doma od nastanka "palače mariborskih Slovencev" do današnjega Kulturno-prireditvenega centra Narodni dom.

UDC 930.85(497.4 Maribor)"1898/1998"
94(497.4 Maribor)"1898/1998"

STAVBAR Vlasta: The National Hall in Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 73=38 (2002)1, pp. 75-89, 55 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

The authoress, by deriving from archival material, newspaper sources and literature, depicts the history of the National Hall in Maribor between 1898 and today. She also describes the situation in Maribor as of the 1860s, enabling the construction of the National Hall. The role and the significance of National Hall, during its 100 year history, changed with regard to the political and cultural situation in Maribor.

Basic characteristics of the various time periods of the National Hall, as of the »Palace of Maribor Slovenes« to the present Cultural-Centre National Hall, are depicted.

Pobude za ustanovitev in ustanovitev Posojilnice v Mariboru (1868-1882)

Začetke izgradnje Narodnega doma v Mariboru moramo izključno povezovati z razvojem podravskega posojilništva.

* Mag. Vlasta Stavbar, bibliotekarka specialistka, Univerzitetna knjižnica Maribor.

Razvoj podravskega posojilništva, ki ga je v Mariboru predstavljala Posojilnica, je omogočil resno razmišljanje o možnosti izgradnje pomembnega središča mariborskih in štajerskih Slovencev.

Pobude za ustanovitev mariborske posojilnice so bile aktualne že od šestdesetih let 19. stoletja dalje. Slovenska politična in gospodarska organizacija je bila predpogoj za uveljavitev slovenskega političnega programa. Tako so tudi slovenski narodni delavci v Mariboru v dobi taborov sklenili, da je potrebno poleg slovenskega političnega društva v Mariboru ustanoviti tudi slovensko gospodarsko organizacijo - posojilno društvo, posojilnico.

Josip Jurčič in Franc Rapoc¹ sta prevzela priprave za ustanovitev posojilnice v Mariboru. Vendar prvi poskus, da bi v Mariboru ustanovili posojilnico kot društvo, leta 1868 ni uspel, saj štajersko namestništvo 7. maja 1869 prošnjo zavrnilo. Vendar Mariborčani niso obupali. Vložili so prošnjo za izdajo dovoljenja o ustanovitvi denarne "založnice" v Mariboru. Tudi tokrat je kot vlagatelj nastopal Franc Rapoc, podprli so ga še dr. Ferdinand Dominkuš, Karl Ipavic, Jože Rapoc, Martin Šuškovič in Franc Divjak. Ustanovitev "založnice" je bila s potrjenimi pravili sprejeta 3. septembra 1871.

Z letom 1873 so se gospodarske razmere poslabšale. Prav tako je istega leta odšel iz Maribora v Šoštanj Franc Rapoc, glavni pobudnik za ustanovitev posojilnice. Tudi politične razmere z razkolom na mlado in staroslovence so razdvojile slovensko družbo v Mariboru in jo v celoti preusmerile na politično dogajanje. V tem času so se Slovenci v Mariboru opirali na Mariborsko eskomptno banko, ker je bil v njenem odboru Janko Sernec. Tako je misel o ustanovitvi posojilnice zopet zaživela šele leta 1878. Glavna akterja sta bila odvetnik dr. Ferdinand Dominkuš² in takratni predsednik Čitalnice Ivan Kačič.

Strokovne organizacije v Mariboru v osemdesetih letih prejšnjega stoletja niso imele gospodarske osnove, visele so v zraku.

Zakon o obrtnih in gospodarskih zadrugah, sprejet 9. aprila 1873, je omogočil poleg Mestne hranilnice in Mariborske eskomptne banke še posojilnice za uradnike, delavce in železničarje, ki so se pričeli organizirati. Miha Vošnjak je pričel med štajerskimi Slovenci ustanavljati posojilnice.

Tudi Franc Rapoc, ki je v Šoštanju vodil posojilnico (1878-1882), ni pozabil na Maribor. Pregovarjal je mariborske rodoljube, da skupaj z ustanovitvijo Političnega društva za Slovensko Štajersko ustanovijo tudi posojilnico. Tako je v začetku leta 1882 končno prišlo do ustanovitve zavoda "Posojilnica za Maribor in okolico, Spar-und Vorschussgenossenschaft".

Ravnatelj je postal ustanovitelj Posojilnice dr. Jernej Glačnik³, blagajnik tovarnar Pavel Simon, preglednik Nemec Franc Bindlechner, odborniki pa: notar dr. Franc Radey, zdravnik Feliks Ferk, trgovec Vilko Berdajs in posestnik Jože

¹ Franc Rapoc (1842-1882), politični in gospodarski delavec. Imenujemo ga tudi oče mariborske Posojilnice. Bil je ustanovitelj Hranilnega in posojilnega društva delavcev v Mariboru (1871). Med drugim je bil tudi solastnik Slovenskega naroda ter med ustanovitelji mariborske slovenske tiskarne. (Posojilnica v Mariboru. Maribor 1933, str. 10.)

² Ferdinand Dominkuš (1829-1891), pravnik in politik. Bil je med ustanovitelji mariborske Čitalnice, Slovenskega naroda in narodne tiskarne. Precej zaslug si je pridobil za slovensko uradovanje. V letih 1870-1887 je bil deželni poslanec v štajerskem deželnem zboru. Bil je med pomembnejšimi štajerskimi politiki v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. (Enciklopedija Slovenije, 2. knjiga, str. 307.)

³ Jernej Glačnik (1844-1905), odvetnik. Utemeljitelj Posojilnice in narodnega doma v Mariboru. Deloval je tudi v Katoliškem tiskovnem društvu in sodeloval pri ustanovitvi Tiskarne sv. Cirila. (Posojilnica v Mariboru. Maribor 1933, str. 30.)

Rapoc. V nadzorništvu pa so bili odvetnik dr. Ferdinand Dominkuš, kanonik Lovro Herg, bogoslovni profesor dr. Lavoslav Gregorec, posestnik Janez Fluher in Franc Rapoc.

Ustanovitev Posojilnice je bila za gospodarski in kulturni razvoj Slovencev potrebna. Nastala je kot opora Slovenskemu političnemu društvu v narodnostnem boju v Mariboru in okolici. Sedež Posojilnice je bil na Aleksandrovi cesti 22 (danes Partizanska cesta), od leta 1883 do zgraditve narodnega doma na Aleksandrovi cesti 16.

Mariborska Posojilnica je uspešno delovala in se širila. S posojili je omogočala novim posojilnicam, kot na primer ptujski, delovanje, hkrati pa je s posojili šolam omejevala prodiranje nemškega vpliva na podeželske šole ter omogočala boljši gospodarski položaj Slovencev v mestu ter dvigala društveno in družabno življenje. Zlasti je finančno podpirala Slovansko čitalnico v Mariboru.

Razvoj Posojilnice in izgradnja Narodnega doma (1882-1898)

Mariborska Posojilnica se je ugodno razvijala. Tudi nemški napad je ni uničil. Posojilnica je namreč v nekaj letih postala sestavni del slovenske narodne in politične organizacije. Ugodno je bilo tudi dejstvo, da v devetdesetih letih ni primanjkovalo denarja in zato nemški napad tudi ni rodil uspeha. Glavno vlogo pri tem je imelo slovensko mariborsko časopisje, ki je redno objavljalo uspehe Posojilnice in slovenskega posojilništva ter skrbelo za propagando. Svoj prispevek k širitvi mariborske Posojilnice je dodala tudi Mestna hranilnica s podpiranjem Schulvereina in s tem, da ni odgovarjala na slovenske vloge.

Sredi borbe za Posojilnico ali proti njej je ta zrasla v največji slovenski denarni zavod. Geslo "vsaka slovenska posojilnica je narodna trdnjava", je še posebej veljalo za mariborsko Posojilnico. Poleg podpore Čitalnici je Posojilnica denarno pomagala leta 1884 ustanovljeni mariborski podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je bila ustanovljena kot protiutež Schulvereinu. Posojilnica se je v devetdesetih letih okrepila tudi z zapuščino Franca Rapoca. Tako imenovana "Rapočeva ustanova" je skupaj s Posojilnico skrbela za mariborsko slovensko dijaštvo in že leta 1890 so podelili štipendije trem mariborskim visokošolcem.

Posojilnica je v veliki meri podpirala tudi mariborske dijaške kuhinje. Leta 1890 so znotraj Posojilnice ustanovili "fond za dobrodelne namene". Tega leta so na občnem zboru sprejeli tudi pomembno resolucijo, s katero so ravnateljstvo Posojilnice pozvali, naj si priskrbi pripravi prostor za zidanje "društvenega hrama". Že na naslednjem občnem zboru 21. februarja 1892 je ravnatelj Jernej Glačnik poročal, da je Posojilnica kupila prostor na vogalu Tattenbachove (današnja Ulica kneza Koclja) in Kopališke ulice (današnja Svetozarevska) in da so naročili za stavbo potreben les.⁴

Tudi časopisje je pozdravilo nakup zemljišča z željo: "... da dobimo v nekatereh letih lepo poslopje, v katerem najdejo rodoljubna naša društva primerno zavetje"⁵ in "... da si Mariborski Slovenci kmalu postavijo svoj Narodni dom".⁶

Vendar se vsi posojilničarji niso strinjali z ravnateljstvom glede intenzivnosti nadaljevanja priprav za gradnjo. Tudi glede izbora prostora za društveni dom so bile v igri tri lokacije. Za prostor, kjer danes stoji Narodni dom, si je prizadeval ravnatelj Glačnik, ki je bil prepričan, da bo projektiran novi dravski most prečkal

⁴ Posojilnica v Mariboru (Narodni dom): Pregled na njeno petdesetletno delovanje. Maribor 1933, str. 7-61.

⁵ Slovenski gospodar (odslej SGp) 26, 1892, 3, 21. I., str. 22.

⁶ Slovenski narod (odslej SN) 25, 1892, 12, 16. I., str. 3.

Dravo v ravnem nadaljevanju Tržaške ceste na Kopališko ulico. Na ta način bi imel novi društveni dom osrednji položaj v mariborskem prometu. Takšen načrt za most je namreč res obstajal, dokler ni bil Narodni dom dograjen. Ko pa so Narodni dom zgradili, so državne oblasti pod pritiskom mariborskih Nemcev ta načrt umaknile in napravile novega, po katerem je bil leta 1913 zgrajen današnji stari dravski most. S spremembo lokacije mostu pa je bil Narodni dom prometno izoliran.

Drugi gradbeni prostor za Narodni dom je bila gostilna pri "Črnem orlu", danes hotel Orel. Ta predlog je zagovarjal trgovec Martin Berdajs. Vendar te stavbe Posojilnica ni mogla pridobiti. Nakup je namreč preprečilo v tem času ustanovljeno nemško gradbeno društvo.

Tretji predlog je bila parcela, kjer je stala zadružna gospodarska banka. Lastnik prostora je bil Nemec Öhm, ki pa ga ni hotel za nobeno ceno prodati. Vendar je bila tudi sama parcela premajhna za predvideno zgradbo.

Tako je ostala kot edina možna lokacija tista, ki jo je zagovarjal Jernej Glačnik, s katero pa se manjši del posojilničarjev ni strinjal.

Pri izbiri arhitekta se je ravnatelj Glačnik s prošnjo obrnil na društvo čeških arhitektov v Pragi. Za pripravo potrebnih načrtov so mu svetovali arhitekta Jana Vejrycha.

V letih od nakupa ustreznega prostora do izgradnje Narodnega doma so časopisi pogosto pisali o potrebi njegove izgradnje:

"V Mariboru je razumništvo številno, zastopa vse stanove. Tu imajo Slovenci razne zavode, razna društva, celo svojo tiskarno in razne časnike imajo. In vendar je vse mrtvo, ni zapaziti nikjer pravega življenja. Kaj je temu vzrok? Slovencem v Mariboru manjka središča in združenja ali koncentracije. Kakor se Slovenci v Mariboru porivajo po raznih gostilnicah in kavarnah, tako delajo tudi njih društva. Ako pride narodnjak z dežele v mesto, ne najde nikjer slovenske družbe. Če je treba napraviti kak shod ali zborovanje, ni dobiti primerne prostora. Narodni zavodi so raztreseni po mestu; težko jih je najti, pa še težavneje dobiti njih zastopnike in merodajne osebe. Od dneva do dneva se čuti bolje in bolje potreba, da se vendar tudi za mariborske Slovence pripravi skupna streha, narodni dom," ter hkrati pozivali:

*"Ne odlagajte več, gospodje! Skrajni čas je. Kar je bilo v Ptujju mogoče doseči peščici narodnjakov brez posojilnice, kar so izpeljali Brežiščani tako hitro, to se da dognati tudi v Mariboru, kjer je inteligence dosti, pa tudi precej kapitala ... Znameniti napredek celjskih Slovencev, ki se opira na združitev močij, vstrajnosti in neustrašenost, naj ojači mariborske Slovence."*⁷

Ravnateljstvo Posojilnice je 11. aprila 1897 sklicalo izredni občni zbor. Ravnatelj Glačnik je poročal o pripravah na gradnjo. Arhitekt Vejrych je namreč napravil prvi načrt že leta 1892; ga po nasvetu inženirja pri Južni železnici in člana Posojilnice Brabeneca predelal in ga leta 1896 skupaj s proračunom in zazidalnim načrtom zaključil.

Vendar je Posojilnica gradnjo odložila, ker je čakala na sklep pravosodnega ministrstva, kje bo stalo poslopje mariborskega okrožnega sodišča.

Izgradnja narodnega doma naj bi Posojilnico stala 114.000 gld. V to ceno ni bila vključena izgradnja centralne kurjave v vrednosti 6000 gld.

Glačnik je svoje poročanje zaključil z željo, da bi občni zbor sprejel predložene načrte in finančno konstrukcijo. Vendar so se stvari zapletle. Nekateri posojilničarji, zlasti trgovec Martin Berdajs, so Glačnikovemu predlogu nasprotovali

⁷ SGp 30, 1896, 9, 27. II., str. 1.

in želeli, da se izgradnja Narodnega doma odloži za najmanj šest let. Prišlo je do razkola.

Ravnatelj Glačnik je svoje nasprotnike prepričeval in tesno glasovanje z 58 glasovi za in 50 proti je omogočilo začetek gradnje Narodnega doma v Mariboru.

Na zboru so izvolili gradbeni odbor v sestavi: Jernej Glačnik, Ivan Mlakar, Franc Voušek, J. Brabenec, Josip Rapoc, Pavel Simon in Franc Dolenec.

Glačnik je označil opozicijo in odlašanje z gradnjo za protinarodno dejanje.

Dograditev Narodnega doma leta 1898 in slavnostna otvoritev leta 1899

Ime Narodni dom je Posojilnica prevzela od Celjanov.

V letu 1897 so pričeli z gradnjo doma in ga konec istega leta tudi v glavnem dozidali.

27. decembra je Glačnik pisal Pavlu Turnerju:

"Narodni dom smo srečno spravili tudi pod streho - a šele ravno kar pred prazniki. Bilo je pri tem več sreče nego pameti; kajti ko bi vreme ne bilo celo jesen tako krasno, da ni bilo skoraj nobenega deževnega dne in tudi ne snega, ne bi se moglo to zgoditi. Iz začetka nas je zavlačeval občinski svet in pozneje prišle so druge zapreke, katerih podjetnik glavnih del, premehek in premalo energičen mož, ni mogel v pravem času premagati in odstraniti. Sedaj, ko je takorekoč celo okostje gotovo in tudi že kaže črte bodoče plemenite podobe - vidi se šele, da bođe poslopje zares impozantno! Čudijo se mu ter ga hodijo gledat tudi naši najhujši nasprotniki, katerih vodje je pri nekem nemškem shodu označil poslopje kot "grad, ki se vzdiguje v sredini mariborske nemške trdnjave." ⁸

V letu 1898 se je gradnja nadaljevala in se tudi zaključila. Zgrajen je bil peti narodni dom. Tako je tudi Maribor za Ptujem, Brežicami, Šoštanjem in Celjem dobil svojo zgradbo. Slavnosti ob dograditvi Narodnega doma ni bilo, saj so se glede na izkušnje Celjanov slavnosti odpovedali. Tudi časopisje o novi stavbi ni poročalo.

Narodni dom je bil zgrajen po vzoru mestne hiše v Pardubicah. V njem so našle svoje mesto mariborske organizacije, predvsem Slovanska čitalnica in Posojilnica. Že pred slavnostno otvoritvijo, 26. februarja 1899, so v Narodnem domu prvič zborovali posojilničarji. 31. maja pa se je v prostore Narodnega doma vselila Čitalnica.

Šele 30. novembra 1899 so prostore Narodnega doma odprli širšemu slovenskemu občinstvu:

"Velika dvorana je bila polna občinstva iz Maribora in dežele. Slovanska čitalnica je poskrbela za njegovo zabavo. G. dr. Bezjak je govoril prolog, delo svojega uma, ter izročil oder Taliji in vsem umetnostim. In prišla je Talija na oder. Igrala se je najprej poslovenjena francoska šaloigra "Pokojni moj" ... Druga igra je bila "Gospoda Kodolja pridige izza gardin", vesela igra v enem dejanju. Gotovo boljša igra nego prejšnja ... Med različnimi točkami sta igrali na glasovirju s čustvom in spretnostjo gospa in gospica Schreinerjeva. Pevski zbor čitalnični je naredil samo to napako, da je dvakrat nastopil. Občinstvo je burno zahvaljevalo pevovodjo in divno korono pevkini in pevcev okoli njega. Tak je bil prvi večer v našem Narodnem domu!" ⁹

⁸ Posojilnica v Mariboru ..., str. 58.

⁹ Slovenec 27, 1899, 278, 4. XII., str. 3.

Narodni dom v Mariboru leta 1899 (UKM, Zbirka DT)

Narodni dom kot "ognjišče vseh narodno mislečih slojev Maribora in obmestja" (1899-1918)

Narodni dom je postal živahno središče mariborskih Slovencev. Skoraj vsa slovenska društva v mestu so imela v njem svoje prostore. Poleg Posojilnice so bivali v Narodnem domu še Slovanska čitalnica, Dramatično društvo in slovenski muzej ter delavska stavbena zadruga Dom.

19. septembra 1908 so bile v Mariboru demonstracije proti Slovincem. Zato je bil "simbol slovenstva" Narodni dom tudi žrtev nemške podivjanosti: "*Bil je to dan, ko so odpadniki našega naroda navalili na slovensko kulturno in družabno shajališče in ga bombardirali s kamenjem. Nemci in odpadniki so pobili vse šipe na oknih in povzročili nad 2000 kron škode*".¹⁰

Za svojo udeležbo na septembrskih dogodkih, ko so poleg Narodnega doma poškodovali tudi napise in stavbe slovenskih organizacij, npr. Posojilnice, Cirilove tiskarne, škofije ter hišo dr. Franja Rosine, so bili demonstrantje obsojeni. Okrožno sodišče v Mariboru je obravnavalo 12 Nemcev, od tega jih je šest obsodilo na zapor in povrnitev škode.¹¹

Družabno in kulturno življenje v Narodnem domu se je razmahnilo še zlasti po letu 1909, ko je bilo ustanovljeno Dramatično društvo. Prirejalo je gledališke predstave. V sezonah pred vojno se je na odru dramatičnega društva v Narodnem domu zvrstilo 56 dramskih predstav v slovenskem jeziku,¹² nekatere med njimi so imele izreden odmev: "V znamenju križa", "Ben Hur", zlasti pa slovesnost leta 1914 ob 500-letnici ustoličenja koroških vojvod.

¹⁰ Mariborski večernik Jutra (odslej MVJ) 7, 1933, 212, 19. IX., str. 2.

¹¹ SGp 42, 1908, 43, 22. X., str. 3.

Velika dvorana je ponujala prostor za 1200 ljudi in je bila ena največjih v mestu. V njej so organizirali tudi številna zborovanja, koncerte, zabave ter velike pustne plesne.¹³

Narodni dom je imel tudi gostilno z urejenim vrtom, kjer so se lahko zbirali Slovenci.

Narodni dom in Posojilnico je prizadela tudi 1. svetovna vojna. Prvi udarec je predstavljala aretacija predsednika Franja Rosine, drugega pa, vojskina zasedba Narodnega doma.

Ko je vojska zasedla Narodni dom so slovenska društva izgubila svoj prostor. Dramatično društvo zaradi izgube odra in slabega finančnega položaja ni moglo več uprizarjati dramskih predstav. Slovenec je zapisal: *“Vojaška oblast je zasedla narodni dom in v tistem trenutku se je prekinilo vzgojevanje ljudstva”*.¹⁴ Tudi knjižnica je z zasedbo Narodnega doma prenehala delovati.

Poslanci, zlasti dr. Karel Verstovšek, so se trudili, da bi dosegli izpraznitev gledališke dvorane. Vendar brez večjega uspeha. Vse do konca leta 1918 je dvorano Narodnega doma zasedala vojska. Šele ob koncu leta 1918 je Maribor ponovno dobil Narodni dom v svojo last. Dramatično društvo je organiziralo silvestrski večer. Po štirih letih so v veliki dvorani priredili večer s petjem in godbo.¹⁵ Zopet je pričela delovati tudi Ljudska knjižnica.¹⁶

Konec vojne in razpad habsburške monarhije sta tudi Narodni dom pripeljala v novo državo.

Narodni dom v novi državi (1919-1945)

Narodni domovi so po prevratu izgubili svoj prejšnji pomen in postali enaki drugim poslopjem v mestu.

Tudi mariborski Narodni dom ni imel več vloge nacionalnega, kulturnega in družabnega središča Slovencev. V njem ni bilo več prireditev, tudi gostilna je postala slaba. Vrt v Narodnem domu je bil zapuščen, podoben skladišču. Narodni dom je izgubil pomen tudi kot narodna gostilna, saj je bilo v mestu veliko restavracij in gostiln. Prireditve so bile sedaj na mestih, ki so bila pred leti Slovincem nedostopna.

Vendar so se Mariborčani tudi v novi državi pričeli zavedati pomena, ki ga je imel Narodni dom v obdobju avstroogrske države. Zato je Tabor leta 1921, ko se je razpisal o vlogi narodnega doma v Mariboru, predlagal, da naj postane Narodni dom *“centrala društvenih lokalov”*. Nadalje piše: *“Vprašanje opustitve restavracije in preureditve teh lokalov za društvene namene je vprašanje bodočnosti Narodnega doma. V mestu vlada stanovanjska beda, ki bo aktualna gotovo še par let. Narodno prosvetna društva ne morejo najti primernih ali pa sploh nobenih prostorov. Mariborski Sokol in Sokolska župa nimata lokalov, ki so jim potrebni za popolno delovanje in nemoten razvoj. Ali bi se ne dalo iz sedanjih restavracijskih lokalov napraviti ognjišče dela, kulturne probe in jugoslovanske misli?! Nečo smo se v teh prostorih navduševali za narodno stvar. Učakali smo še časov, ko smo dosegli celo več, kakor si je takrat kdo želel v svojih zdravicah. Da pa pridobljeno ohranimo, nam je treba mnogo delati in zopet delati, zakaj večkrat je narodu težje v svobodi kakor v nesvobodi.”* Članek zaključuje s pozivom:

¹² Pavel Strmšek, Dramatično društvo v Mariboru. Maribor 1928.

¹³ Vlasta Stavbar, Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914-1918. Maribor 1998, str. 69-70.

¹⁴ Slovenec 46, 1918, 102, 4. V., str. 4.

¹⁵ Straža 10, 1918, 104, 30. XII., str. 3.

¹⁶ Straža 10, 1918, 35, 3. V., str. 4.

*"Pretvorimo tedaj Narodni dom v dom organizacijskega dela, dajmo mu njegov pravi pomen. Samo kot prosvetna centrala bo res tako še ostal Narodni dom ..."*¹⁷

Poleti leta 1924 zasledimo željo po obnovi Narodnega doma. Vojska ga je namreč med prvo svetovno vojno, ko je bila nastanjena v veliki dvorani, precej uničila. Krasna parketna tla so vojaki čistili kar s polivanjem vode in posledica tega je bila, da so tla pričela trohneti. Tudi poslikane stene in oder so uničili. Tako se je Posojilnica, ki je pred 25 leti z velikim ponosom postavila središče Slovencev, odločila za temeljito obnovo Narodnega doma. Najprej so se lotili poslikav v veliki dvorani in zamenjave tal. Skrb so namenili tudi ureditvi toaletnih prostorov in zaščiti vhodne veže pred prepihom.¹⁸ V oktobru 1924 so z deli zaključili: *"Vsa notranjost je na novo popleskana in je zlasti velika dvorana z novimi električnimi obločnicami po renoviranju zelo okusna. Tudi toaletni prostori so prenovljeni in mnogo bolj higijenični. Škoda le, da se ni popravilo izvedlo na vse strani, posebno tudi glede kurjave in na hodniku, da ne bi bilo več prepiha."*

Narodni dom v Mariboru okoli leta 1929 (UKM, Zbirka DT)

*Zelo umestna je tudi izpremema v restavracijskih prostorih, kjer so odstranili steno med večjo in kmečko sobo, tako da ima sedaj tudi restavracija prav čedno dvorano, pripravo tudi za večje prireditve. S tem se bo torišče družabnega življenja gotovo zopet v znatni meri preneslo iz raznih nemških lokalov v Narodni dom."*¹⁹

¹⁷ Tabor 2, 1921, 198, 3. IX., str. 2.

¹⁸ Jutro 4, 1924, 183, 5.VIII., str. 4.

¹⁹ Jutro 5, 1924, 255, 29. X., str. 4.

Prenovljen Narodni dom je pričakal 30. novembra 1924 svojo 25-letnico. Izgledal je *"kakor ženin z rožo v gumbnici in v novi praznični obleki"*.²⁰ Prenovili so skoraj vse prostore Narodnega doma, zlasti pa veliko slavnostno dvorano. Mariborčani so bili zadovoljni, Tabor pa je zapisal: *"... Ne pretiravamo, ako rečemo, da je ta dvorana sedaj najlepša v Mariboru ..."*²¹ Tudi ostali časopisi so ob 25-letnici slavnostne otvoritve Narodnega doma v Mariboru pisali o njegovem pomenu, o vlogi Posojilnice ter delu narodnih društev na prelomu stoletja.²²

Tudi v naslednjih letih so zlasti časopisi pozivali Posojilnico, naj Narodni dom dogradi in ponudi prostor društvom in organizacijam. Zlasti pereče je bilo vprašanje prostorov mariborskega Sokola. Dr. Reisman je v Taboru pozival Posojilnico, da bi namenila sredstva za dograditev društvenih prostorov.²³ Posojilnica se je pod vodstvom dr. Pipuša²⁴ zopet odzvala želji in potrebi Mariborčanov ter najela arhitekta za preureditev Narodnega doma. S preureditvijo so želeli zagotoviti prostore za pisarne Posojilnice, Ljudske knjižnice, Slovanske čitalnice in Sokola. Prav tako so želeli v Narodni dom končno vpeljati centralno kurjavo. V tem času pa so se katoliške organizacije v Mariboru pripravljale za gradnjo *"Slomškovega doma"*. Izgradnjo je vodilo Katoliško društvo. Vendar so se Mariborčani zavedali, da bo *"ta dom (Slomškov dom) seveda služil samo klerikalnim organizacijam, medtem ko je narodni dom še vedno zatočišče vsem nacijskimi in kulturnim nestrankarskim društvom v Mariboru."*²⁵

Andrej Oset je imel v najemu gostinski lokal v Narodnem domu. Prostore je leta 1925 želel razširiti. Do tedaj je imela gostilna dva glavna prostora, neposredno povezana z vinsko kletjo. Tudi toaletni prostori so ustrezali predpisom. 28. februarja 1925 mu je sresko poglavarstvo odobrilo ureditev in razširitev prostorov z določenimi pogoji:

1. V vseh gostilniških prostorih se mora položiti dober lesen pod.
2. V prvem in drugem prostoru se mora napraviti okno z ventilacijskim križem proti dvorišču.
3. V drugem prostoru se mora napraviti proti dvorišču električni ventilator.
4. V gostilniških prostorih se morajo namestiti vsaj dve peči.
5. Stene se morajo temeljito obdati do višine 1.20 m z lesom.
6. Stopnice se morajo temeljito popraviti in obojestransko obdati z ročajem.
7. Vse prostore je treba električno razsvetliti.
8. V točilnici naj se postavi posebna ploščevino obita in z banjico opremljena točilna miza. Banjica mora imeti dotok do vodovoda in odtok v hišni kanal.
9. V vsak prostor za goste se mora postaviti higijenični pljuvalnik in nad njim na steno napis: *Nc pljuvaj na tla.*
10. Nabiti je na vidnem mestu cenik za jedila in pijače.²⁶

Tudi Posojilnica, ki je vsa leta dobro skrbela za svojo zgradbo, je leta 1926 nadaljevala z nujnimi preureditvami Narodnega doma. Želeli so namreč prenesti

²⁰ Tabor 5, 1924, 274, 29. XI., str. 2.

²¹ Tabor 4, 1924, 274, 29. XI., str. 2.

²² Tabor 5, 1924, 275, 30. XI., str. 2; Jutro 5, 1924, 283, 3. XII., str. 4.

²³ Tabor 6, 1925, 59, 13. III., str. 1.

²⁴ Radoslav Pipuš 1864-1928), pravnik. Leta 1898 je v Mariboru ustanovil Delavsko bralno in pevsko društvo. Vrsto let je bil blagajnik Zgodovinskega društva, odbornik in predsednik Dijaške kuhinje ter v letih 1924-28 predsednik Posojilnice. (Posojilnica v Mariboru. Maribor 1933, str. 72.)

²⁵ Jutro 7, 1926, 64, 18. III., str. 3.

²⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (odslej PAM), fond Uprava za gradnje in regulacije Maribor 1840-1963, MA 17917/201/1.

stopnišče ter preurediti vežo v poslovne prostore²⁷ in zasebno stanovanje. Kot arhitekt je bil za posege imenovan "mestni stavbenik" Ivan Živic.

V decembru 1926, ko se je zaradi letnega časa število prireditev v Narodnem domu povečalo, je kr. Poliejski magistrat 22. decembra naslovil na mariborski mestni magistrat dopis, da je zaradi številnih prezidav v Narodnem domu, zlasti na stopnišču, ter dejstvo, "da še ni napeljana popolnoma električna razsvetljava, a so že prijavljene razne večje prireditve, ki se imajo vršiti v bližnjih dneh v gornjih prostorih "Narodnega doma", se naproša, da blagovolite omenjene prostore in stopnice nujno komisijsko pregledati, z ozirom na varnost oseb, ki se udeležijo v velikem številu prireditev ..."²⁸

Tako so morali v Narodnem domu zagotoviti najnujnejše ukrepe za varnost ljudi.

Leta 1933 so se v Mariboru spomnili tudi dogodkov izpred 25 let, ko je bil Narodni dom v Mariboru "žrtev nemške podivjanosti."²⁹

Preureditev pritličja Narodnega doma je bila zaključena leta 1927 po "obstojećih predpisih, gradbenem redu in pogojih tuuradnega gradbenega dovoljenja." Uredili so tudi stranišča v kletnih prostorih.³⁰

V letu 1930 se je Posojilnica odločila preurediti tudi veliko dvorano oziroma gledališki oder. Želeli so "opustiti obstoječi gledališki oder in napraviti oder samo za manjše interne prireditve."³¹

Po obnovi in preureditvi pritličja in dvorane je Posojilnica 24. aprila 1931 zaprosila še za "podelitev gradbenega dovoljenja za preureditev dvoriščnega poslopja v Kopališki ulici 17 v delavnico po predloženih načrtih." Dela je opravilo stavbeno podjetje Rudolf Kiffman iz Maribora. V juliju so z deli zaključili.³²

Dve leti pred drugo svetovno vojno je Narodni dom praznoval 40-letnico svoje slovesne otvoritve, ko je ravnatelj državnega učiteljsišča Henrik Schreiner pripravil slovesnost. Pred 40 leti so v Narodnem domu namreč predstavili dve enodejanki - "prvi slovenski predstavi pod lastno streho Narodnega doma v Mariboru".³³

V obdobju med obema vojnama se je društveno življenje v Mariboru razmahnilo. Mnoga društva so si poiskala prostore v različnih stavbah, Narodni dom pa je ostal sedež Sokola, bogate knjižnice, Zveze naprednih prosvetnih društev in Posojilnice, ki je vseskozi skrbela zanj.

Med drugo svetovno vojno, od leta 1942, je bil Narodni dom sedež urada za slovenske knjige nemške zvezne in okrožne organizacije (Bundes - und Kreisführung) štajerskega Heimatbunda.

Sprva je bil sedež tega urada v predvojnem Sokolskem domu v poslopju pivovarne Union (danes Unionska dvorana), od poletja 1942 pa v Narodnem domu. Tako je imel okupator poleg velike kazinske dvorane na Slomškovem trgu 17 še en zbirni center za zaplenjene in mnogokrat nasilno odvzete knjige z območja Maribora in slovenske Štajerske.

²⁷ PAM, fond Uprava ..., MA1791/201/1. (Prošnja Posojilnice magistratu v Mariboru.)

²⁸ PAM, fond Uprava ..., MA 1791/201/1/16.

²⁹ MVJ 7, 1933, 212, 19. IX, str. 2.

³⁰ PAM, fond Uprava ..., MA 1791/211/1/26.

³¹ PAM, fond Uprava ..., MA 1791/210/4.

³² PAM, fond Uprava ..., MA 1791/201/1/4.

³³ MVJ 13, 1939, 275, 30. IX., str. 5.

Delo okrajne organizacije Heimatbunda je bilo formalno sortiranje in odbiranje knjig, ki so bile namenjene raznim avstrijskim in nemškim knjižnicam ter ustanovam. Odrane knjige, ki so jih sortirali v Narodnem domu, so spravljali v lesene zaboje ter jih odvažali. Ker pa jih vseh niso mogli odpeljati takoj, so jih uskladiščili v kegljišču na dvorišču Narodnega doma, kjer so čakale na transport v nemške kraje. Vendar tega niso dočakale. Transport je namreč preprečila delna prekinitev prometa in delno bomba, ki je 14. oktobra 1944 padla na pripravljene knjige v Narodnem domu in jih poškodovale, mnoge celo popolnoma uničila. Tiste, ki so po naključju ostale nepoškodovane, pa je uničila množica beguncev in vojnih ujetnikov, ki so od maja 1945 živeli v prostorih Narodnega doma.

Otroci, ženske in starci ter vojni ujetniki so se gnetli po vseh prostorih Narodnega doma. Vse polno jih je bilo tudi na dvorišču. Slabe razmere so jih prisilile, da so knjige uporabljali v različne namene. Služile so jim kot mize, stoli, ležišča in celo za kurivo.

"Pretresljiva slika uničenja in smrti naše pisane besede na dvorišču nekdaj tako ponosnega in urejenega slovenskega narodnega doma!"³⁴

Narodni dom postane Dom JLA (1946-1991)

20. novembra 1946 je Narodni dom prešel v roke Jugoslovanske ljudske armade in se preimenoval v Dom JLA. Na ta dogodek je vsa leta spominjala plošča v predverju.

Dom je postal ustanova, namenjena *"organiziranju in razvijanju izobraževalne, kulturnoprosvetne, družbeno-zabavne in športne dejavnosti za pripadnike JLA ter za svoje člane."*³⁵ Takšno vlogo doma je določal posebni pravilnik o domovih JLA, ki ga je podpisal zvezni sekretar za narodno obrambo. Vendar je bil mariborski Dom JLA odprt tudi za Mariborčane, saj so se v Domu JLA vrstile filmske in gledališke predstave, literarni večeri, kulturno-umetniške prireditve, akademije, kvizi ter koncerti resne, narodne in zabavne glasbe. Pripravljali so tudi razstave s tematiko NOB.

V domu je delovala tudi garnizijska knjižnica z nekaj desetstisoč izvodi strokovne in poljudne literature. Za športne aktivnosti so uredili posebne dvorane v kletnih prostorih doma.

Mariborski dom je bil precej bolj odprt za prebivalce mesta kot drugi domovi JLA. Vsako leto je Dom JLA obiskalo *"130.000 obiskovalcev, se pravi, da obišče letno dom vsak Mariborčan"*, je v intervjuju za Dnevnik leta 1975 dejal načelnik doma Alojz Perhavec.³⁶ V osemdesetih letih so Dom JLA ob strokovni pomoči Zavoda za spomeniško varstvo Maribor tudi obnovili.³⁷

Ob osamosvojitvi Slovenije in napovedanem odhodu Jugoslovanske armade iz Slovenije se je pričelo zastavljati vprašanje kako in kaj z Narodnim domom? Ugotavljali so, da je armada do takrat lepo skrbela zanj. Nekaj strokovnih in laičnih pripomb je bilo slišati le o neustrezni dozidavi stanovanjskega bloka za časnike JLA in druge zaposlene v njem, ki naj bi *"okrnila, če že ne skazila arhitektonsko suverenost veličastnega poslopja, zgrajenega leta 1898."*³⁸ Pred odhodom

³⁴ Podatke za čas 2. svetovne vojne in takoj po njem sem povzela po članku Ivanke Žmavc-Baran: Mariborska študijska knjižnica iz razpada v obnovo, objavljenega v Knjižnici 19, 1975, 1-4, str. 11-29. Avtorica je podatke jemala iz arhivskega gradiva "Poslovni spisi Okrožnega zbirnega centra v Mariboru in Pokrajinskega muzeja v Mariboru", ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

³⁵ Dnevnik 24, 1975, 328, 3. XII., str. 10.

³⁶ Dnevnik 24, 1975, 328, 3. XII., str. 10.

³⁷ Večer 36, 1981, 51, 4. III., str. 8.

³⁸ Slovenec 75, 1991, 28, 29, VII., str. 2.

armade in pred končno rešitvijo glede namembnosti Narodnega doma so si ljudje želeli, da bi *"omenjene objekte ohranili v takšnem stanju, da bi jih kasneje koristno uporabili v druge podobne ali povsem nove namene."*³⁹ Vendar žal ni prevladal razum, kajti vojaki so dom ob svojem odhodu opustošili.

Dom JLA postane zopet Narodni dom (1991-1998)

V novembru 1991 se je Jugoslovanska armada umikala iz Maribora in predstavniki Pokrajinskega štaba TO za vzhodnoštajersko pokrajino so se dogovarjali o predaji Doma JLA, ki je bil v začetku novembra že izprazen.

Mariborska občina si je v tem času prizadevala za vrnitev bivšega Narodnega doma civilnim institucijam, saj bi bilo to za Mariborčane simboličnega pomena.⁴⁰

Ob predaji leta 1991 je bil dom precej uničen, saj so odhajajoči vojaki odnesli kar je bilo mogoče in tudi marsikaj razbili.

Skoraj leto dni so potekale razprave o novi namembnosti Narodnega doma. Organizirani sta bili skupini za *"prenovo in revitalizacijo Narodnega doma"*. Skupini sta predlagali, da bi Narodni dom *"poslej služil izvajanju projektov s kulturnega in izobraževalnega področja, s poudarkom na visoki kvalitetni ravni in ustrezni promocijskih učinkih."*⁴¹

Pripravili so javni razpis za pridobitev konkretnih projektov. Tudi anketa med Mariborčani je pokazala, da bi Narodni dom namenili izključno kulturnim prireditvam ter družabnim srečanjem.⁴²

V maju 1992 je Oddelek za družbene dejavnosti pri Mestni občini Maribor pripravil *"odlok o ustanovitvi javnega zavoda Kulturno-prireditveni center Narodni dom Maribor"*,⁴³ katerega direktor je postal Vladimir Rukavina.

Po skoraj letu polemik glede predaje Narodnega doma, po javnem natečaju za bodoče uporabnike prostorov in po usposobitvi doma, je bil ustanovljen Kulturno-prireditveni center Narodni dom - avtonomna ustanova, ki je dom prevzela v upravljanje 1. oktobra 1992.

Tone Partljič, takrat podpredsednik za družbene dejavnosti v Mariboru, je ob predaji poudaril:

*"Zavedam se zgodovinskega pomena Narodnega doma, a kljub temu ne razumem tolikšne ilhe v zvezi z njim in velikih političnih pritiskov. Iz vsebin predvidenih aktivnosti, ki bi jih vodili v domu, je jasno razvidno, da politične stranke v njem nimajo mesta. Narodni dom si predstavljam kot prostor številnih prireditvev, družabnih srečanj, kulturnih dogodkov, nikakor pa se ne strinjam z idejo, da bi v njem dali zatočišče vsem tistim društvom, ki so ostala brez strehe nad glavo. Ne želimo zbirke pisarn s fascikli v omarah in najrazličnejšimi diplomami na stenah; tem društvom bomo raje omogočili razvijanje dejavnosti."*⁴⁴

Narodni dom je bilo potrebno pred pričetkom aktivnosti obnoviti, saj je bil zaradi slabe strehe in kupole celo nevaren. Zasilno so uredili le levo dvorano. Seveda pa se je pri tem pojavil problem denarja, ki ga pa mestna občina ni imela.

Tako je direktor Narodnega doma Vladimir Rukavina pričel s pogovori in z iskanjem investitorjev za prenovo doma. Del sredstev je bil Narodnemu domu

³⁹ Slovenec 75, 1991, 28, 29. VII., str. 2.

⁴⁰ Večer 47, 1991, 210, 10. IX., str. 7.

⁴¹ Slovenec 76, 1992, 18, 23. I., str. 5.

⁴² Večer 48, 1992, 53, 5. III., str. 8.

⁴³ UKM, Enota za domoznanstvo, polpublikacija št. 1783.

⁴⁴ Večer 48, 1992, 232, 7. X., str. 8.

zagotovljen iz občinskega in državnega proračuna, večina pa iz komercialnih poslov, kot so sponzorstvo, donatorstvo, najemnine.

Že v novembru 1992 so pričeli z vsebinskimi aktivnostmi. Predstavili so za-
snovo poletnih kulturnih prireditev, danes znanih kot Festival Lent.

V letu 1993 je delo v Narodnem domu potekalo v še zelo improviziranih razmerah. Prostori namreč še niso bili obnovljeni, manjkala je tudi osnovna oprema, kot so mize in stoli. Kulturno-prireditveni center je ves čas pozival interese, ki bi bili pripravljeni vložiti "nepovraten denar v kletne prostore in pritličje, obenem pa sanirati instalacije in centralno kurjavo."⁴⁵

Vsebinsko pa se je Narodni dom že pripravljal na poletni multifestival na Lentu.

Pestro delo v Narodnem domu je v marcu 1993 "popestril" še majhen požar. Ob njem se je pokazala neustreznost gradnje vojaškega stanovanjskega bloka ob Narodnem domu, saj so gasilci "z avtomobili in lestvijo" ostali pred Narodnim domom v Mariboru.⁴⁶

Domneva, da je bila postavitve Narodnega doma leta 1898 zaznamovana tudi s spominsko ploščo, se je potrdila. Leta 1946 so namreč spominsko ploščo, ki je bila na zidu na desni strani vhodne avle, samo obrnili, na prazno stran pa so zapisali, "*da so krajani Maribora poslopje podarili JLA 20. oktobra tega leta.*" 30. novembra 1993 so ob proslavi 75-letnice bojev za severno mejo znova odkrili obrnjeno ploščo z originalnim napisom, ki dokazuje, da je poslopje postavila Posojilnica v Mariboru leta 1898. Na plošči je več imen za postavitev najzaslužnejših ljudi, ki so bili v "*ravnateljstvu posojilnice, nadzorništvu in v stavbinskem odboru.*" Na dnu plošče pa je zapisano ime arhitekta Jana Vejrycha.⁴⁷

V letu 1993 so pričeli z obnavljanjem stolpa na stavbi Narodnega doma.⁴⁸ In v simbolu Narodnega doma v Mariboru - v stolpu - so kleparji "*v krogli, takojmenovanem 'jabolku' našli nekaj nepričakovanega - tulec z dokumenti o gradnji in otvoritvi Narodnega doma v minulem stoletju, obnovi poškodovanega stolpa med obema svetovnima vojnama in o temeljiti obnovi leta 1946.*"⁴⁹

Dejavnost Narodnega doma je danes zelo pestra. Poletne prireditve so le del dejavnosti. Ponujajo namreč še ciklus koncertov komorne in orkestralne glasbe, abonma komedije, druge dramske predstave in še veliko drugih prireditev. Od leta 1996 delujeta tudi 1. multimedijski center in kibernetični laboratorij - Kibla.⁵⁰

Tako poskušajo v Narodnem domu ob računalniškem delu (Internet ...) ponuditi še klasične medije (tuje in domače revije, knjige, časopise) ter združevati "*klasično s konca prejšnjega stoletja in kibernetično s konca tega.*"⁵¹

Vodstvo Narodnega doma si prizadeva, da bi Narodni dom postal prostor, kjer bi se srečevala "*duhovna elita.*"⁵²

⁴⁵ Večer 49, 1993, 11, 15. I., str. 9.

⁴⁶ Večer 49, 1993, 50, 3. III., str. 8.

⁴⁷ Večer 49, 1993, 241, 16. X., str. 10.

⁴⁸ Večer 49, 1993, 245, 21. X., str. 9.

⁴⁹ Večer 49, 1993, 246, 22. X., str. 9.

⁵⁰ Večer 52, 1996, 199, 29. VIII., str. 13.

⁵¹ Večer 53, 1997, 7, 10. I., str. 13.

⁵² Mariborčan 2, 1996, 3, 15. I., str. 32-33.

Zaključek

O pomenu in izgledu Narodnega doma za Slovence v Mariboru je dr. Franjo Rosina⁵³ v času tik pred 1. svetovno vojno zapisal:

*"Če se pripelješ od juga po Tržaški cesti čez krasni državni most prek Drave v Maribor, zagledaš že od daleč veličastno stavbo z mogočnim vitkim stolpom, ponosno gledajočo proti Pohorju in čez Dravsko polje, pravega čuvarja slovenske zavednosti in pomnika slovenskega dela v Podravju."*⁵⁴

Vloga in pomen Narodnega doma v Mariboru in tudi ostalih narodnih domov po Štajerskem sta se skozi različna obdobja v teku 100 let spreminjala.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so mariborski Slovenci potrebovali svoje kulturno središče, je bila izgradnja Narodnega doma velika pridobitev zanje. V njem so našla sedež slovenska kulturna društva, ki so s svojim delovanjem prispevala h kulturnemu razvoju mesta in bila protiutež nemški kulturi v mestu.

Na prelomu stoletja pa vse tja do prve svetovne vojne in konca habsburške monarhije, ko se je politično razslojevanje Slovencev povečalo in je bil vpliv ponemčevanja velik, je imel Narodni dom kot središče Slovencev pomembno vlogo.

V obdobju stare Jugoslavije se je njegov pomen zmanjšal, čeprav so se Mariborčani zavedali pomembnosti Narodnega doma.

Obe svetovni vojni sta pustili močne posledice tudi na sami stavbi doma.

Po 2. svetovni vojni se je Narodni dom preimenoval v Dom JLA in postal last Jugoslovanske ljudske armade. Kljub temu da so se v njem vrstile tudi kulturne prireditve in ni bil namenjen le vojski, mu je bila narodnostna vloga odvzeta.

Z osamosvojitvijo Slovenije je Maribor zopet dobil Narodni dom, ki ima danes vlogo kulturno-prireditvenega centra.

Poudarki iz stoletne zgodovine Narodnega doma kažejo bogato dogajanje in velike spremembe, ki jih je Narodni dom doživljal vse od nastanka *"palače mariborskih Slovencev"*⁵⁵ do današnjega kulturno-prireditvenega centra Narodni dom. Hkrati pa lahko spremljamo tudi politični in kulturni razvoj Maribora v omenjenem času ter dejanja njegovih akterjev.

⁵³ Franjo Rosina (1863-1924), odvetnik in politik. Predsednik Posojilnice je bil v času politične diferenciacije štajerskih Slovencev, med vojno in ob prevratu (1905-1924). Bil je tudi predsednik in podpredsednik Dijaške kuhinje, predsednik Čitalnice, predsednik Zadružne zveze v Celju in prvi starosta leta 1907 ustanovljenega mariborskega Sokola. Med prevratom 1918-19 je kot podpredsednik Narodnega sveta za Štajersko skupaj s predsednikom K. Verstovškom z odločnostjo veliko pripomogel, da je Narodni svet 1.11. 1918 prevzel civilno oblast v Mariboru in na slovenskem Štajerskem. Leta 1921 je bil na listi JDS v Mariboru izvoljen za občinskega odbornika in mestnega svetovalca. (Enciklopedija Slovenije, 10. knjiga, str. 289.)

⁵⁴ Mariborski koledar 2, 1914, str. 40.

⁵⁵ Mariborski koledar 1, 1913, str. 66.

Vlasta Stavbar

NATIONAL HALL IN MARIBOR

Abstract

National Hall in Maribor was built in 1898 as the fifth national hall in Slovene Styria. By festive opening on 30 November, 1899 it was given to its purpose. Namely, Slovenes in Maribor compellingly needed an adequate centre for gathering and premises for national associations. Thus, the Savings Bank, which was established in 1882, in the beginning of the 90s of the XIX century, began to contemplate, on initiative of Slovenes, on the construction of a hall. The favourable development of Drava savings banking, which the Savings Bank in Maribor exemplified, and the active and committed national promoters in Maribor, enabled the purchase of adequate space and the construction of the National Hall.

The Maribor Savings Bank appeared as support to the Slovene political association and was a major economic institution in the town and the wider surroundings. By its work and financial support, it up-graded the social and sociable life of Slovenes in Maribor.

The National Hall had, at the break of the centuries until the end of the Habsburg Monarchy, a significant role in the political and cultural life of Slovenes in the town. Beside the Savings Bank, the Slavic Reading Room, the Dramatic Society, the Slovene museum and the library were seated there. At its stage, theatre presentations and concerts were performed in the Slovene language. The Hall was also the location of social events and dances. The national inn was the catering facility there. During the first Yugoslav state, its relevance diminished, though various associations were located there, beside the Savings Bank.

During the years before the Second World War the National Hall was rearranged a number of times.

During both World Wars it was significantly damaged. During the first one, mostly in the interior, as the military were stationed there, whereas the second one afflicted the building itself. Between 1946 and 1991 the National Hall was used as the Hall of the Yugoslav People's Army, intended primarily for the military, serving other Maribor inhabitants, for cultural performances, as well.

By the emancipation of Slovenia, the hall again became the National Hall and today serves for cultural and performing events. Its own cultural production is supplemented by musical, theatre, scenic and other performing events. The summer Festival Lent became its particularity, extending Maribor the summer cultural events.

PTUJSKA ČITALNICA – BRANJE – NARODNI DOM¹

J a k o b E m e r š i č *

Začeli bi lahko z znanim slovenskim pregovorom: »Najprej štalica, potem kravica.« Ko namreč govorimo o 120-letnici Narodnega doma, moramo najprej govoriti o brezdomnosti ptujske čitalnice oziroma Ptujске čitavnice, o kateri so začeli razpravljati že davno pred njenim nastankom. Mislimo pa namreč na določen vidik delovanja, ki izhaja neposredno iz njenega imena, namreč »Čitalnica, čitavnica, bravnica«, skratka mesto za branje in izobraževanje, za spoznavanje in vzljubitev slovenske besede. Dogajalo se je namreč, kar se je dogajalo marsikaterim prvim »knjižnicam«, da je bilo vse drugo važnejše, samo knjiga ne. Ni zastoj potarnal Anton Aškerc o negativni podobi takih čitalnic v LZ I. 1901 (637 - 641):

»...Po vseh slovenskih pokrajinah je veliko število 'čitalnic', 'bralnih' in podobnih društev, ki bi lahko vsa imela svoje ljudske knjižnice. Nekatera taka društva imajo tudi res lepo urejene knjižnice, velika večina takih čitalnic pa je zgrešila svoj pravi namen ter se prelevila v zgolj zabavna shajališča. Želeti bi bilo, da bi se slovenske čitalnice zopet spomnile, da so bile ustanovljene v prvi vrsti za čitanje knjig in časopisov ter za poljudna predavanja. Ko bi pa pogledal v sobo kakega takega 'slavnega' bralnega društva, bi videl nemara, da se časopisi in knjige ne dajejo vezat, nego da leži vse to literarno blago zamazano, raztrgano, zaprašeno in razmetano po vseh kotih, navadno pod streho mišim v hrano. Naše beletristične časopise in pa knjige 'Družbe sv. Mohorja' ter 'Slovenske matice' lahko najdeš včasih tudi na stranišču... Koliko književnega blaga se je na ta način pri nas že lahkomiselno pogubilo, o tem bi se dala pisati cela 'študija'...«

Če zvenijo te besede strašno sodobno, bi našli enako primerjavo z današnjimi časi ob podobi prve ptujske slovenske ljudske knjižnice, ki so jo uspeli ustanoviti šele l. 1907. Novoustanovljena ptujska čitalnica je namreč gostovala najprej leto dni v Hermanovi hiši v današnji Prešernovi ulici, nato pet let v prostorih nad današnjo kavarno Evropa, čez pet let v Deutschmanovi hiši (to je trgovina s čevlji Peko), leta 1872 v Hotel zur Stadt Wien, od tu v Murščevi, pozneje Brenčičevi hišo na Ormoški cesti in šele 1882 so čitalničarji uspeli kupiti omenjeni Hotel zur Stadt Wien ter ga preimenovali v Narodni dom.

* Jakob Emeršič, višji bibliotekar, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj.

¹ Diskusijski prispevek.

Najprej razčistimo s pojmi čitalnice, ki se navezuje sicer na podobne klube, društva in tudi ustanove, ki so nastajale v resnici že v 17. stoletju v Angliji ter se širile po Evropi in zlasti v nemških deželah so ustanavljali razne »Lesekabinett«, »Lesegesellschaft«, »Lektürkabinett«, »Casino« idr. in na Štajerskem je bil prav med prvimi ptujski tiskar Franz Anton Schütz, ki je leta 1793 začel prav tukaj z »Bucherlesekabinettom«, nekako prvo znano ptujsko javno knjižnico, ki pa jo lahko štejemo toliko nemško kot slovensko, saj je na primer od njegovih tiskov večina v slovenskem jeziku. Pozneje so nastajale nekake prikrite javne ali še boljše farne knjižnice po župniščih, ki so bila velika narodnostno slovenska naravnana žarišča, tako da je leto 1848, ki ga nekateri smatrajo kot začetek nacionalnega prebujenja, le vrh ali zunanji izraz skrite gore, ki je že dolgo dolgo prej gojila slovensko misel. Konkretno pa so prihajale po letu 1948 tudi ideje o ljudskih knjižnicah, medtem ko so bili načrti in ustanovitve narodnih čitalnic, po vzgledu Čehov in Hrvatov, v sklopu širšega osveščanja ljudstva v domačem jeziku s pomočjo narodnostnega druženja, iger, veselic, deklamacij in tudi branja revij, časopisov ter knjig v domačem jeziku, kar vse je bilo prepleteno z romantičnim zanosom, ki pa se je v praksi večkrat lomil. Prav tako je bil eden od velikih, takorekoč največjih učiteljev slovenstva kaplan, župnik in pozneje škof Anton Martin Slomšek, ki je takorekoč v političnem smislu združil takratno lavantinsko škofijo v slovenskem narodnostnem smislu prav s prenosom sedeža iz Laboda v Maribor, še prej pa ga je osveščal s številnimi, verskimi, leposlovnimi, pa tudi pedagoškimi deli.

Sam Ptuj z bližnjo okolico je imel pred marčno revolucijo nekaj imenitnih narodnozavednih duhovnikov, kot je bil to verjetno pisec prvega slovenskega molitvenika na Štajerskega ptujski nadžupnik, Jožef Plohel, pesnik in nekaj časa ptujski kaplan Leopold Volkmer, zgodovinar Anton Kreml, slovničar Anton Murko, zlasti pa pozneje znameniti narodni delavec in neposredni ustanovitelj bolfenske farne knjižnice in eden najbolj vnetih razpečevalcev slovenske knjige v Ptuj Jožef Muršec, pesnik in narodni delavec Franc Cvetko, ki se je tako zameril ptujskim Nemcem, da je moral tako rekoč pobegniti iz Ptuja, zgodovinar in bogoslovni pisatelj Davorin Trstenjak, v čitalniški dobi pa zlasti Božidar Raič in Oroslov Caf, a s tem smo našli samo nekatere. Vsi so po marčni revoluciji, seveda ti, ki so še živeli po šestdesetih letih tega stoletja, sodelovali tudi v novoustanovljenih čitalnicah, besedah ali pozneje na taborih, dokler ni prišlo do spora med staroslovenci in mladoslovenci, med katoliško strujo ter liberalci, a slednji so prinesli Slovincem več škode kot koristi. Najprej so ti zavzeti Ptujčani sodelovali v mariborski čitalnici, ki je nastala nekaj let prej (1861, v istem letu kot prva tržaška) in v kateri je imel štiri znamenite govore o Slovanih ter o slovenski narodnosti malo pred svojo smrtjo škof Slomšek. Idejo ustanovitve ptujske čitalnice je že srpana 1861 sprožilo v obednici oziroma današnjem refektoriju minoritskega samostana 34 slovenskih duhovnikov, kar je opisal 31. julija 1861 v Novicah Haložan, to je Božidar Raič. Poleg njega je bil oče ptujske čitalnice tudi nemški politik, ki se je prelevil v navdušenega zagovornika Slovencev, Mihael Herman (1822-1883), pisec prvega ptujskega vodnika in mestni kronist Ferdinand Raisp, velik narodnjak in tudi publicist Jakob Meško ter še mnogo drugih. No, čez tri leta (1864) se je želja po ustanovitvi spremenila v realnost.

Ko smo v prejšnji Študijski in ljudski knjižnici Ptuj hoteli proslaviti 1978 30-letnico ustanovitve Študijske knjižnice Ptuj, so se ponujala za naslovnico kot na dlani rokopisna PRAVILA NARODNE ČITALNICE V PTUJU, ki se začnejo prav z besedami:

»1. Čitanje časopisov in knjig pisanih v slovanskih pa tudi v drugih jezikih.

2. Razveseljevanje v besedah, lepih igrah itd. ...«

Tako lahko vidimo, kaj je bil eden od prvih elementov čitalniške dejavnosti, vendar je večkrat, kot smo prej citirali Aškerca, prevladal tisti zabavni ali celo plesni in pijančevanski vidik druženja. Tudi omenjeni Raič zagovarja ustanovitev čitalnice z besedami: »... Pa tudi družbeni in tvorni vzroki čitavnico priporočajo; ona ponuja društvenikom odbrane najjake spise: knjige, zemljovide itd.: za najnižjo ceno; ...«

Posledica brezdomnosti oziroma vandranja po raznih najemniških hišah je bila prav odsotnost naraščanja bralnega fonda, to se pravi revij in časopisov, ki jih je bilo glede na podatke, kot jih navaja Ivan Strelec v jubilejni brošuri ob 25-letnici čitalnice, od 10 do približno 18, v glavnem slovanskih, nekaj nemških, hrvaških ter čeških. Vendar so to periodiko ob koncu leta izlicitali ter prodali. Čeprav je prednjačila misel, da je čitalnica namenjena »za čitanje časopisov in knjig v slovanskih pa tudi v drugih jezikih...«, se to ni nanašalo na stalno knjižnico. Leta 1885 je sicer učitelj Porekar predlagal, da bi ustanovili v Narodni čitalnici tudi knjižnico, toda ideja se je uresničila precej let po nakupu lastnih prostorov, šele leta 1907, ko se ta pojavi prav pod imenom Ljudska knjižnica. Tega leta (25. januarja) namreč poroča tajnik, da je potreba ustanoviti v Ptuj nekako Ljudsko knjižnico, za katero se zanima društvo Pozor, ki bi jai bila pod čitalniškim okriljem. »V tozadevni knjižnični odsek se izvolijo učitelj Kajnih, profesor Komljanec ter p. Žirovnik, ki so ga leta 1914 nemčurji kamenjali.« Komljanec še pravi, da je bila knjižnica ustanovljena na pobudo dr. Jurtele. 14. junija istega leta sklene poslati odbor čitalniške knjige (Slovan, Dom in svet) v Maribor v vezavo, pod pogojem, da ne bodo previsoke cene. 21. oktobra prepustijo Ljudski knjižnici tamburaško sobo brez kurjave. Zapisnik za to leto še poroča: »V minulem letu se je stvarila pod okriljem Narodne čitalnice prepotrebna Ljudska knjižnica, ki je dostopna vsakomur, bodisi članu, ali ne, in ki postane lahko velikega pomena za naše tukajšnje narodno življenje.« Tajnik Komljanec o tem pravi: »Knjige sem nabiral, jih uredil in izposojal do svoje bolezni leta 1918 jaz kot čitalniški tajnik in videl, kako je segala po knjigah odraščajoča mladina in tudi že odrasli iz Ptuja, pa tudi močno kmetška mladine iz bližnje okolice; prihajali so posamezni tudi od daleč.«

Tukaj moramo omeniti, da so imeli nemški Ptujčani ljudsko knjižnico – Volksbücherei že leta 1890 z izrazitim nemškim nacionalnim vidikom, prej pa so hodili večkrat tudi ti brat v slovensko čitalnico. Ta je, kot smo prebrali, delovala v Narodnem domu celo v času prve svetovne vojne, kar lahko razberemo iz zapiskov poznejšega ravnatelja Komljanca. Iz skopih podatkov med obema vojnama zvemo, da je recimo 1920 poslovala trikrat tedensko od 17. do 18. ure, pozneje celo 2 uri dnevno, da je bil 1926. leta knjižničar prof. Fran Alič, predsednik pa Josip Komljanec, da je 1932 štela 2000 del in iz poročila knjižničarja Viktorja Kneza (poznejšega sodnika) zvemo 1941, da si je v 1940 letu izposodilo 2972 čitateljev 6179 knjig in da ima knjižnica 4105 knjig, 10 revij in 10 rednih knjižnih zbirk. 1941 pa je doživela usodo podobno drugim slovenskim knjižnicam, kot na primer v Ptuj Knjižnica Prosvetnega društva Ptuj, raznih privatnih knjižnic – javno ali tajno so jih zažgali nacisti ali domači renegati, ali pa so jih pometali v Dravo. Pustili so le nekaj del v nemščini, kar dokazujejo žigi v sedanji Knjižnici Ivana Potrča, naslednici Mestne in Študijske knjižnice Ptuj. Čitalniško društvo so 28. januarja 1946 likvidirale nove oblasti in Narodni dom so podržavili, čeprav bi po sklepu društvenih članov, kot je to zapisano v zapisniku, morala postati njen lastnik Mestna knjižnica oziroma poznejša združena Študijska in ljudska knjižnica, ki se nato še leta in leta potikala kot podnajemnica po raznih hišah.

Od čitalniškega knjižnega fonda, ki ga niso uspeli uničiti Nemci, je ostalo poleg primerkov v študijskem oddelku (stare signature: 539, 596, 950, 1426, 1872 idr.) še nekaj ostankov v ptujskem gledališču, kar pa bo potrebno še analizirati.

Literatura:

Fran Alič: Nekdanja čitalnica in stari Narodni dom v Ptuj. Ptujski zbornik 2/1962, 253-265

Jakob Emeršič: Kratek pregled zgodovine knjižnic Ptuja in okolice. 30 let Študijske knjižnice v Ptuj. Ptuj 1978, 55-87

Ibid: »Narodna čitalnica v Ptuj«. Tednik 42/1989 (5.-19. okt.), št. 38-40

Ibid: Med Schützm in ptujsko čitalnico. Littera scripta manet. Ptuj 1993, 14-23 (z naštetjo literaturo)

Ibid: Raziskovalec, zbiralec in ohranjevalec profesor doktor Franz Ferk. Littera scripta manet. Ptuj 1993, 24-50

Jakob Emeršič

PTUJSKA ČITALNICA (LESESAAL VON PTUJ) - LESES - NARODNI DOM (VOLKSHEIM)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Autor behandelt gerade den Standpunkt von Narodna čitalnica, der mit dem Lesen, den Büchern und ihrer Bibliothek verbunden ist und die sich Ljudska knjižnica (Volksbücherei) nannte. Diese konnte verständlicherweise erst damals entstehen (1907), als der Lesesaal seine eigenen Räumlichkeiten – Narodni dom – bekam. Obwohl ihr Wirken durch den Ersten Weltkrieg etwas gehemmt wurde, hat sie sich in der Ära des alten Jugoslawiens gut entwickelt, bis sie im Jahre 1941 von der Besatzermacht durch Brandstiftung vollkommen vernichtet wurde. Nach dem Krieg wurde der Lesesaal aufgelöst und die Arbeit von Ljudska knjižnica wurde von Mestna knjižnica (Stadtbücherei), die später mit Študijsko und ljudska knjižnica Ptuj (Studio- und Volksbücherei) vereint wurde, fortgesetzt.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

(73/38) letnik, 2002, zvezek 1

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Marjan Žnidarič - Izdajata Univerza v Mariboru
in Zgodovinsko društvo v Mariboru

Lektor - Ivan Žigart

Prevodi - Sergej Flere (angleščina), Christiane Kordič (nemščina)

Računalniški prelom Ivanka Pučko s.p. Maribor - Natisnila Dravska tiskarna

R dp

ČZN

2002

39

120030111,1

COBISS •